

ઓપિનિયન

ચો વે ભૂમા તત્ સખમ

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 13 • પ્રકરણ : 04 • સર્જન અંક : 148

26 જુલાઈ 2007

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

આ ચર્ચાને સારુ ઊંટે ચઢી બકરાં હંકાય નહીં ! ◦ મેઘનાદ દેસાઈ

બે વરસ પહેલાં, લંડન અન્ડરગ્રાઉન્ડમાં ૭ જુલાઈની ઘટના થઈ. એ આતંકવાદી હુમલો હતો અને તેનો આઘાત જરૂર હતો. પરંતુ બ્રિટિશ મુસ્લિમોની એમાં સંડોવણી હતી તેથી સવિશેષ આઘાત રહ્યો. બ્રિટનમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા મુસ્લિમો આ રીતે જ્યાં ભણ્યા, કામધંધે વળગ્યા, પરણ્યા, માવતર બન્યા ત્યાં જ, તે જ દેશની ખિલાફ ધાય એ વિચાર જ કંપાવનારો હતો. એ વખતે મેં કહેલું કે ઉત્તર આયર્લેન્ડમાં બ્રિટિશ કેથલિકો અને બ્રિટિશ પ્રોટેસ્ટન્ટો એકબીજાંની સામે પડ્યા હતા. તે ય આ રીતે જ પ્રવૃત્ત હતા. આથી હેરત રહી શ્યાં ?

શકાયા હોય) શાંત અને સલામત જીવન વ્યતીત કરતા રહ્યાં છે.

લૉડ મેઘનાદ દેસાઈ

સંદિગ્ધ વિચારવંત્રેણ કેલાયેલો તેમ બનવું તો સરળ છે. આપણે ખુદને સવાલ કરીએ. કોઈ નાયજિરિયન ક્યારે ય ભારતનું નાગરિકપદ મેળવી શકશે કે ? લંડનમાં સહજ સ્વાભાવિક છે તેમ, પ્રાથમિક ધોરણને સ્તરે ૧૩૦ જેટલી વિવિધ ભાષાઓ બોલાતી હોય તો દિલ્હીની કેટલી નિશાળો સહિષ્ણુ રહી શકશે ?

બ્રિટનમાં સાવધાનીની માત્રા વધી જવાની છે. અને મૂળ ભારતીય આપ્રવાસી (ઈમિગ્રન્ટ) હોવાને નાતે, હું તેને આવકારું છું.

UK'll soon be normal.
India'll remain subnormal.

(સહભાવ : "ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ", ૭.૭.૨૦૦૭)

આવું કહ્યા પછી પણ, પોતાના રોજિંદા જીવનમાં કોઈ ફેરફાર થયો નથી તેમ સ્વીકારીને આમ પ્રજા પોતાનું જીવન જીવતી રહી છે. મરણ પામેલાંઓ માટે વિલાપ કરાયો છે તેમ જ ઈજા પામેલાંઓની સારસંભાળ લેવામાં આવી છે. એને કારણે મુસ્લિમો પ્રત્યે અચાનક બળપૂર્વકનો કોઈ અત્યાચાર પેદા થયો નહોતો. આજ દિવસ સુધી, મોટા ભાગના મુસ્લિમો તથા દક્ષિણ એશિયાઈઓ (છેવટે, તેમને ય દેખીતા મુસ્લિમો તરીકે ઝાપટમાં લઈ

એ ઘટના બની તે પછી, દેશના રાજકારણીઓએ મુસ્લિમ જમાતને સમજવા માટે પ્રયત્નો આદરી દીધેલા. વળી, મુસ્લિમ યુવકો જે આતંકવાદના હાથા બનેલા તે અંગે પણ તકેદારી જાળવતા થયેલા. એક વખત 'આઈ.આર.એ.' (આયરિશ રિપબ્લિકન આર્મી) તેમ જ 'અલસ્તર વૉલન્ટિયર ફોર્સ' અંગે જેમ તકેદારી રાખવામાં આવતી તેવી જ તકેદારી આ મુસ્લિમ યુવકો માટે આજે રખાતી થઈ છે. મુસ્લિમ સમાજને સમૂળા બ્રિટિશ જનજીવનમાં સાંકળી લેવા માટેના પણ વિધેયક પગલાં ભરાતાં ધાય તેની સમજણ આવી છે. આ પડકારને ઝીલવા સૌ સહમત થતા લાગે છે. છેલ્લાં ચાર્લીસેક વર્ષથી હું આ દેશમાં વસતો આવ્યો છું અને મેં જોયું છે કે બીજા જે કોઈ દેશો મેં જોયાજાણ્યા છે તેની સરખામણીએ બહુસાંસ્કૃતિક અને બહુવર્ણીય સમાજરચના કરવા માટે અહીં સવિશેષ સજ્જન પ્રયત્ન થતા આવ્યા છે.

મુશ્કેલીઓ તો અનેક છે જ. ફક્ત મુસ્લિમો સાથે જ નહીં, આફ્રી - કેરેબિયાઈ ઈમિગ્રન્ટો જોડે, બ્રિટિશ 'અશિયાઈઓ' તરીકે ઓળખાતા મૂળ ભારતીય હિન્દુઓ અથવા શીખો સંગાથે પણ. આવાસ માટેની મુશ્કેલીઓ છે અથવા ભણતરને ક્ષેત્રે અવસ્તર ઉપલબ્ધક (અન્ડર એચિવર્સ) તરીકે તથા વર્ણભેદને નામે ય છે. એમ છતાં, સહિષ્ણુતા કેળવવાની જ નીતિ અખત્યાર કરવામાં આવી છે. શિલ્પા શેદીના દાખલામાં બનેલું એ વેળા ભારતમાં જે

લંડનના વેસ્ટ - એન્ડ વિસ્તારમાં તાજેતરમાં કારમાં મૂક્યા બોમ્બ ફૂટ્યા નહીં તેમ જ ગ્લાસગો વિમાનીમથકમાં બળતી કારને હંકારી લઈ જવાનો તેમ જ ગાડીનો ડ્રાયવર જે રીતે બળતોબળતો હતો છતાં પોલીસ સાથે ઝપાઝપી કરી રહ્યો હતો તે પ્રયાસ ઘૃણાસ્પદ અને દંગ રહી જવાય તેવો જ હતો. આવું બની શકે તે સંપૂર્ણપણે માન્યામાં આવતું જ નથી. લંડનમાંની કારોમાંથી મોબાઈલ ફોન મેળવાયા છે તથા ગ્લાસગોમાંથી ઘટના સ્થળેથી બે શપ્સને તત્કાળ અટકમાં લેવાયા છે. આ ફેરાની ઘટનામાં તબીબી દાકતરો સંડોવાયા હોવાની અને તે પાછા બ્રિટિશ નાગરિક પણ નથી તેની ભારે તાજુબી રહેવા પામી છે. એ લોકો, તાજેતરમાં અહીં ઈમિગ્રન્ટ દાકતરો તરીકે આવ્યા છે અને હાલ 'નેશનલ હેલ્થ સર્વિસ'માં સેવાઓ આપે છે, તેનું ય અચરજ છે.

દાકતરો તો સારવાર આપે એને બદલે ચોપાસનાં નિર્દોષ લોકોને કારમાં મૂક્યા બોમ્બધડકા વાટે બાળેબાળે એ ખ્યાલ જ ધૂજવી મૂકે છે. વળી એ દરેક પાછા વિદેશી દાકતરો છે અને યુનાઈટેડ કિંગડમને માટે જાળવાયા છે તે બાબત ભયસંકેતની ઘંટડી જ વગાડી બેસે છે. અત્યાર સુધી તો અટકમાં લેવાયેલા દાકતરો ફક્ત શકદાર છે, હજી તેમના પર ગુનાઓ અંગે કામ ચલાવાયું નથી અને તેમને તકસીરવાર પણ ઠેરવાયા નથી. કમકમાટી થઈ આવે તેવા શ્રેણીબંધ આતંકવાદી હુમલાઓ કરવાને સારુ, પરદેશથી

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જહેરબંધ ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક બેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નાનામાં લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પૌસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, કલ્પે Rs. 2,000ની રકમ.
Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :

Address :

Post Code :

Telephone :

e.mail :

Subscription : £25 / £40

Date :

આવ્યા હોશિયાર વ્યવસાયીઓને - દાકતારોને - હાથ બનાવી, તેમનો ઉપયોગ કરવાનું અલ કાર્ડનું કોઈક પડવંત્ર હોય, તેમ પહેલી નજરે લાગે જ છે. વળી, તેને નસીબની બલિહારી લેખવી અને સાવધ એમ્બ્યુલન્સ ડ્રાઇવરોની તેમ જ બોમ્બને નપુસંક બનાવી નિકાલ કરનારા નિષ્ણાતોની ચપળતાને કારણે કોઈનો યજ્ઞન ગયો નહીં.

ઈમિગ્રેશન બાબત યુરોપ ભરમાં બ્રિટન જેવો બીજો કોઈ પણ ખુલ્લો દેશ તમને મળશે નહીં. યુરોપિયન યુનિયનનો વિશેષ વિસ્તાર થયો ત્યાં લગી તો બધા દેશમાંથી ઈમિગ્રાન્ટોને અહીં સ્થાયી થવા કાજે આવવાની છૂટછાટ મળી છે. હવે બિન-કુશળ તથા અર્ધ-કુશળ આપવાસીઓ યુરોપિયન યુનિયનમાંથી જ આવી શકે છે, જ્યારે 'પોઈન્ટ સિસ્ટમ' અનુસાર કુશળ વ્યવસાયીઓ બીજા દેશોમાંથી આવી શકે જ છે. નેશનલ હેલ્થ સર્વિસમાં ૪૦ ટકા દાકતારો ઈમિગ્રાન્ટો જ છે. યાદ રાખવું : અહીં જે લઘુવાંશિક કોમ છે તેમાંથી જે ભણીગણીને દાકતારો થયાં છે તેનો આ આંકમાં સમાવેશ થતો નથી. તબીબી જ્ઞાનની તેમ જ અંગ્રેજી ભાષામાં બોલચાલની તેમની નિપુણતા માટે, આ ઈમિગ્રાન્ટ દાકતારોની ચકાસણી કરવામાં આવતી હોય છે. મને કહેવા દો, મારા સ્થાનિક જનરલ પ્રેક્ટિશનર્સ અને ક્યારેક તેને સ્થાને કામચલાઉ સેવાઓ આપતા દાકતાર બંને કેન્ચ ભાષા બોલતા આફ્રિકનો છે. અંગ્રેજી બોલચાલવાળા વિભાગોમાં તેમને પડકારો સામે સામનો કરવાનું આવે જ છે.

અત્યાર પૂર્વે ઈમિગ્રાન્ટ દાકતારો બાબત કોઈ સલામતીની તરતપાસ કરાતી નહીં. પરંતુ હવે સવાલ ઊભો થયો છે. બ્રિટનમાં આવા પ્રકારની તરતપાસ જો દાખલ કરવામાં આવે, તો 'એમ.આઈ.ફાઈવ'ને તેની જવાબદારી અપાય? જુલાઈના આરંભમાં બની ઘટના પહેલાં, નવા વડા પ્રધાન ગોરડન બ્રાઉને તેમના પ્રધાનમંડળમાં નિવૃત્ત 'સી લૉર્ડ' સર એલન વેસ્ટને સલામતી તથા આતંકવાદ વિરોધી બાબતોના પ્રધાન તરીકે લીધા છે. બહુ જ નજીકમાં તેમને ઉમરાવ સભાના સભ્ય બનાવવામાં આવશે અને ગૃહ ખાતામાં એક પ્રધાન તરીકેનું પોતાનું સ્થાન સંભાળશે. જે ઈમિગ્રાન્ટો દાકતારો તરીકે આ દેશમાં આવે છે અને બીજા સ્તરોમાં જે કોઈ બીજા વ્યવસાયીઓ આવી રહ્યા છે તેને માટે સલામતીની નવી તરતપાસની જરૂરિયાત છે કે નહીં તેનો નિર્ણય તે કરશે.

વિદેશી ઈમિગ્રાન્ટોને આ લાગુ પડે તેવી બાબત છે. મુસ્લિમો, અથવા શીખો અથવા રાસ્તાફેરિયનો વગેરે વગેરે જેવા સ્થાનિક નાગરિકોને આ નિયમ લાગુ નહીં પડે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં અચાનક બળપૂર્વકનો કોઈ અત્યાચાર પેદા થયો નથી, કે નથી થયો કોઈ ભયસૂચક વિચારમંચ. પૂર્વવત્ જીવન જીવાતું રહ્યું છે, તેમ જ ટેલિવિઝનનાં વિવિધ જટિલ

આતંકવાદને પડકારીએ

○ નવનીત ધોળકિયા

આપણાં લોકશાહી મૂલ્યો જોડાજોડ કોઈ પણ પ્રકારનો ધાર્મિક અંતિમવાદ અસંગત જ છે. એવું કહ્યું છે. એ પછી ખાતરીપૂર્વક સ્વીકારીએ કે આપણી મોટા ભાગની લઘુવાંશિક વસ્તી કાયદાનું પાલન કરતી આવી છે અને આ દેશને વફાદાર રહી છે. આતંકવાદી ટોળકીઓનાં કરતૂકોની તેમણે ય આલોચના કરી છે. અચાનક બળપૂર્વકનો કોઈ અત્યાચાર અહીં પેદા ન થાય, તેમ ઈચ્છીએ કેમ કે અંદરથી તેમ જ બહારથી આતંકવાદીઓને ઝબ્બે કરવાને માટે આપણે તેમનો સાથ લેવો જરૂરી બનવાનો છે. ને તેથી ખાતરી આધારિત 'સ્ટોપ - અન્ડ - સર્ચ'નો (રોકવું અને ઝડતી) અધિકાર પોલીસને આપવાનું સૂચન આવકાર્યું છે. પરંતુ સાથેસાથે એ યાદ રાખવું કે એક જ કોમના લોકો પ્રત્યે તેનો સતત ઉપયોગ કરવાને કારણે તેની અવળી અસર ઊભી થવાનો સંભવ છે.

વિવેકસભર વર્તાવ કરવાનો તેમણે રાખ્યો છે તે માટે તથા શાસકીય ફૂર પગલાં ભરી શકાય તેવા રાજકીય મુદ્દાની સરસાઈ મેળવવા સારુ આ ઘટનાનો દુરુપયોગ ન કરવા બાબત સરકારને હું બિરદાવું જ છું.

આ પહેલાં પણ મેં કહ્યું છે કે સંપૂર્ણ સલામતી જેવી કોઈ બાબત છે જ નહીં. ખાતરી તેમ જ પોલીસ બંદોબસ્ત બાબતનાં જાળીકામને વળોટીને કેટલાંક આક્રમણખોરો ત્રાટકશે. અત્યંત જરૂરી રાષ્ટ્રીય સંરચનાને જડબેસલાક તૈયાર આપણે નહીં રાખ્યા હોય તો આપણે જ મુશ્કેલીમાં અટવાઈ જઈશું. સરકારે આ અંગેની બાયંધરી આપવી રહી.

દરેક સુધી, ચોખ્ખેચોખ્ખો સંદેશ આપણે પહોંચાડવો જરૂરી છે કે સંસદ તેમ જ યુનાઈટેડ કિંગડમની, દરેક વર્ષે, ધર્મ તેમ જ રંગની તમામ પ્રજા જણાવે છે કે અહીં આતંકવાદ સફળ બનશે જ નહીં. વળી, મહામહેનતે મેળવેલા નાગરિક સ્વાતંત્ર્યના અધિકારોનો ય લગીર ભોગ દેવામાં નહીં આવે.

(હાઉસ ઓફ લૉર્ડ્સમાંનાં પ્રવચનમાંથી)

જાળીકામ (નેટવર્ક) પરે, સમયસમયને અંતરે, કહેવાતા 'નિષ્ણાતો' ઈસ્લામ વિશે અને અલ કાર્દા બાબત તથા ઈરાક અંગે અને એવી બીજાનીજી વિગતોની ચર્ચાવાતો કરતાં જ રહ્યા છે. એ વચ્ચે સમાજે તો પોતાના નાગરિકોને આવા આતંકવાદી હુમલાઓ સામે રક્ષણ આપવાનું કામ કરવાનું જ છે. ઈરાકની ઘટના ઘટી એ પહેલાંથી, નવ સપ્ટેમ્બરના વારાથી જ બ્રિટન પર આતંકવાદીઓ ત્રાટકશે તેવી સમજણ પેદા થયેલી જ છે. સાત જુલાઈની ઘટનામાં માર્યા ગયેલાંઓ સહિત અનેક

'ખુદી કો કર બુલંદ ઈતના'

○ વિપુલ કલ્યાણી

રોઝીના વિસરામ, પીલોમી દેસાઈ અને મિલન સચાનિયા વચ્ચે ભલા, શાં શાં સામ્યો હોઈ શકે? એક વ્યક્તિ ટેમ્સ નદીને પેલે પાર, લંડનને અગ્નિ ખૂણે વસે છે. બીજી વ્યક્તિ લંડનને વાયવ્ય ખૂણે વસે છે. તો ત્રીજી વ્યક્તિ વળી લંડનના છેક દખણાદા સીમાન્ત વિસ્તારમાં વસે છે.

અંતિમવાદીઓએ 'કાફર' બ્રિટિશરો સામે અખંડ યુદ્ધ લલકારેલું જ છે. સજ પામેલા (હિન્દુમાંથી ઇસ્લામમાં વટલાયેલા ધીરેન બારોટ સહિત) મુસ્લિમોએ જહાદમાં કહ્યું જ છે કે જે મહિલાઓ નાઈટક્લબોમાં જતી હોય છે તે સઘળી 'સ્લૉગ્સ' (ગામનો ઊતાર, કચરો) છે અને તેને રહેંસી જ કાઢવી જોઈએ. પરિણામસ્વરૂપ, લંડનની આવી એક નાઈટક્લબમાં 'લેડીસ નાઈટ' હતી. ત્યારે જ તેની નજીક બોમ્બ મૂકવામાં આવેલો. એ ન ભૂલીએ. આ આતંકવાદીઓ માનસિક-માંદા છે અને તેવા લોકોથી દેશના નાગરિકોને રક્ષણ આપવા માટે જે કંઈ કરવું પડે તે તમામ કામ કરવું લગીર વધારે પડતું છે જ નહીં.

પરંતુ મને શ્રદ્ધ છે કે બ્રિટન હંમેશાં ખુલ્લું તેમ જ મૈત્રીભર્યું રહેશે. અચાનક બળપૂર્વકનો કોઈ અત્યાચાર અહીં પેદા થયો નહીં હોય. કોઈ દંડલ કે હુલ્લુ પેદા નહીં થાય. બ્રિટનમાં ગોધરા પ્રકારનો હત્યાકાંડ પણ નહીં થાય કે જ્યાં સેંકડોને રહેંસી નાંખવામાં આવ્યાં હોય અને પોલીસ હાથ જોડીને ઊભી જ હોય. હા, મુલકમાં સાવધાનીની માત્રા વધી જવાની છે. અને મૂળ ભારતીય આપવાસી (ઈમિગ્રન્ટ) હોવાને નાતે હું તેને આવકારું છું.

(સહભાવ : અંગ્રેજી દૈનિક "ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ". ૬ જુલાઈ ૨૦૦૭. મૂળ અંગ્રેજીનું ગુજરાતી ભાષાંતર)

રોઝીના વિસરામ એક ધ્યાનાર્હ અને પંકાયેલાં ઇતિહાસકાર છે. ઊંડા સંશોધનકામ આધારિત એમણે ખૂબ લખ્યું છે. પીલોમી દેસાઈ જાણીતા ચિત્રકાર છે - ક્ષેત્રોગાહર છે. કામને સારુ દેશપરદેશનો પ્રવાસ ખેડતાં ય રહે છે. એમની અભિવ્યક્તિનાં અનેક પ્રદર્શનો થયાં છે. તો મિલન સચાનિયા પશ્ચિમી સંગીતના વિદ્વાન સંગીતકાર છે અને શાસ્ત્રીય પિયાનોવાદક છે. યુરોપીય સંગીતકારો વિશે સંશોધનકામ કરીને એમણે લેખનકામ પણ કર્યું છે.

આ ત્રણેય મૂળગત ગુજરાતીઓ છે. એમનાં સંસ્કાર વારસાનાં મૂળ ભારતમાં જોવાં જ મળે. પરંતુ, તેમનાં જીવનકવનમાં પૂર્વ આફ્રિકાના મુલકોની પિછવાઈ પણ સ્પષ્ટ ઉપસતી જોવા મળે. રોઝીનાબહેન અને મિલનભાઈએ માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષણકામ કર્યું છે. રોઝીના વિસરામ નિવૃત્ત થયા છે. નિશાળ વ્યવસ્થાનાં કામોની જવાબદારીઓ પણ આ બંનેએ સુપેરે હાંસલ કરી છે. જ્યારે પીલોમીબહેને વિધવિધ લઘુવાંશિક સમાજ માટેનાં કામોને સારુ પોતાને વાળ્યાં છે. પોતાના વતનને સમૃદ્ધ કરવામાં. આ ત્રિપુટી પોતાની ગતિએ, મતિએ અને રીતે નિષ્ઠાપૂર્વક લાગેલી જોવા અનુભવવા મળે છે. ટૂંકામાં, આત્મવિધાસના આધાર પર સખત કામ કરવાની વૃત્તિ એ દરેકમાં ભરી પડી છે. આથીજસ્તો, અલ્લામા 'ઈકબાલ'નો પેલો જાણીતો શે'ર જ સાંભરતો રહે : 'ખુદી કો કર બુલંદ ઈતના કિ તકદીર સે પહલે ખુદા બંદે સે ખુદ પૂછે કિ બતા તેરી રજ ક્યા હૈં'.

બૃહદ લંડનના લેન્ટ પરગણાની લાયબેરી સેવાઓના પરિસરમાં, 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના નેજા હેઠળ યોજાતી રહેતી 'વાદ-સંવાદ'ની વિવિધ દષ્ટિપૂત બેઠકોમાં, આ ગુજરાતી ત્રિપુટીને અલગ અલગ હાલ મળવા-સાંભળવાનું બન્યું છે. અકાદમીની સહજ

ના. ... ના ... । કીડિયારું નથી ઉભરાયું. આ તો જન્મ મેં ઈલનો એટલો બધો ભરાવો થઈ જાય છે કે કમ્પ્યુટર કે નોટ ટેઈક એનીમોર । ઈ.મૈલના ઢગલા ને ઢગલા બહાર ઠલવાયા કરે છે ।।

પ્રવૃત્તિઓમાં, આ 'રિડર્સ ગ્રુપ' (ગોષ્ઠિમંડળ), સરળતાએ, આજકાલ, શિરમોર સાબિત થઈ રહ્યું છે. છેલ્લાં ચારેક વર્ષથી ચાલતી આ પ્રવૃત્તિઓમાંની 'વાદ-સંવાદ' નામક આ બેઠકમાં, અહીંના ગુજરાતી સમાજનાં નીવડેલાં લેખક, કવિ, શિક્ષક, ગંધપાલ, ચિત્રકાર, પત્રકાર, છબિકાર, સંગીતકાર, ગાયક, નાટ્યકાર, નૃત્યકાર, ઈ.ઈ. સાથે વાદસંવાદ કરવાનો ઉપક્રમ પ્રધાનસ્થાને છે. જાણીતાં પૂર્વ ગંધપાલ અને લેખિકા ભદ્રા વડગામા 'વાદ-સંવાદ'નું સંચાલન કરે છે.

રોઝીના વિસરામનો જન્મ આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારે આવેલા ટાપુ ઝાંઝીબારમાં થયો હતો. એમના પિતા અને દાદા પણ ઝાંઝીબારમાં જન્મ્યા હતા અને ત્યાં જ ઘરબાર સંગાથે ઠરીઠામ થયેલા. કહે છે કે એમનું મૂળ વતન કચ્છ અને બાપીકું ગામ મુન્દ્રા. આગાખાની ઈશનાશરી પરિવારનાં આ ફરજંદે પૂર્વ આફ્રિકાની પ્રખ્યાત મકરેરે કૉલેજમાંથી ઉચ્ચ અભ્યાસ કરેલો અને પછી બ્રિટનમાં વસવાટને સારુ આવી રહેલાં.

લઘુવાંશિક વસાહતના આગમન, આરંભ તેમ જ મૂળ અંગે પોતાનાં અભ્યાસનિષ્ઠ સંશોધન આધારિત, 'આયાઝ, લશ્કર્સ એન્ડ પ્રિન્સીપ્સ' નામે એક રોચક ઐતિહાસિક પુસ્તક રોઝીનાબહેને, સન ૧૯૮૬માં, લખ્યું છે. ... માનશો? એ પુસ્તકને બ્રિટનની યુનિવર્સિટીઓએ અભ્યાસક્રમ માટે એક પાઠ્યપુસ્તક રૂપે સ્વીકારેલું છે. ઈ.સ. ૧૯૫૦થી ૧૯૯૦ સુધીના બ્રિટિશ ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે જે પાઠ્યક્રમ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે, તેમાં ૫ વાંચન માટે આ પુસ્તકને આમેજ કરવામાં આવ્યું છે. જુદા જુદા સમયગાળા દરમિયાન, વિદેશથી લંડનમાં ઠરીઠામ થવા માટે આવેલા વિધવિધ પ્રજાસમૂહને દોઢ હજાર વર્ષ થયાં, તેને અનુલક્ષીને, નીક મેરિમેન નામના એક ઇતિહાસકારે, 'ધ પિપલીંગ ઑફ લંડન' નામે એક સરસ પુસ્તક, 'મ્યુઝિયમ ઑફ લંડન' માટે, તૈયાર કર્યું છે. આ સંપાદન માટેના સંશોધનકામમાં પણ, રોઝીના વિસરામ પૂરેવચ્ચ રહ્યાં હતાં. એમણે આ પુસ્તકમાં રોચક પ્રકરણો આપ્યાં છે. 'સાઉથ એશિયન-સ ઈન લંડન' નામનાં પ્રકરણમાં આપણાં એક ઝિંદાદિલ હયાત ગુજરાતી નારી આગેવાન, જયાબહેન દેસાઈનો રોમરોમ પુલકિત થઈ જાય તેવો ફોટો ૫ આમેજ થયો છે.

આ બધાં પુસ્તકો તેમ જ સંશોધનોને આધારે એમણે બીજું બડભાગી અને ચિરંજીવી કામ આપ્યું છે. ૨૦૦૨ના અરસામાં, રોઝીના વિસરામે, આપણને 'એશિયન-સ ઈન બ્રિટન : ૪૦૦ વર્સ ઑફ હિસ્ટ્રી' નામે એક અભૂતપૂર્વ પુસ્તક દીધું. લઘુવાંશિક સમાજના ઇતિહાસને કેન્દ્રસ્થ

'Journalists should never forget that they are spectators, not players. We may have the best seats in the stadium, but we are, and must always remain, spectators. I know for some of my colleagues it is a big temptation, but once spectators (journalists) become players (politicians), the media is into a very different ball game--one which has nothing to do with journalism.'

'Journalists should never forget that they are spectators, not players. We may have the best seats in the stadium, but we are, and must always remain, spectators. I know for some of my colleagues it is a big temptation, but once spectators (journalists) become players (politicians), the media is into a very different ball game--one which has nothing to do with journalism.'

— Vinod Mehta,

'Outlook', 16th July, 2007

વિનોદ મહેતાનું આ અવતરણ અંગ્રેજીમાં જ અહીં આપીએ છીએ. વાચકો તેનો ગુજરાતી અનુવાદ, ખુદ કરીને, અમને મોકલી શકે છે. આમ મળેલા વિવિધ ભાષાન્તરોમાંથી, કોઈ એક સારો અનુવાદ, અમે આગામી અંકમાં પ્રગટ કરીશું અને એ અનુવાદકને એક ચોપડી ભેટ મોકલીશું. : તંત્રી

રાખતો, ભારે અગત્યનો એ સંદર્ભગ્રંથ હવે પૂરવાર થયો છે. તદુપરાંત, નિશાળી માટે ઇતિહાસના વિષયને શીખવવા સારુ નક્કી થયેલા અભ્યાસક્રમને લક્ષમાં રાખી એમણે અધિકૃત ઇતિહાસની નાનીમોટી સામગ્રીઓ પણ તૈયાર કરી છે. બ્રિટનમાંની એશિયાઈ જમાતના ઇતિહાસની કડીબદ્ધ વિગતો એમની કનેથી જડે. ટૂંકામાં, એ ક્ષેત્રે ગણમાન્ય અને સ્વીકૃત ઇતિહાસકાર લેખાય છે.

'રેડ ગ્રેડ્સ : ધ સાઉથ એશિયન ક્રિવર કનેક્શન ઇન ફોટોગ્રાફ્સ' નામક એક જ ચોપડીથી ઠીક ઠીક છવાઈ ગયેલાં પૌલોમી દેસાઈ આ દેશમાં જન્મ્યાં, અહીં ભણ્યાં અને અંગ્રેજીની પેઠે ગુજરાતીમાં પણ બોલચાલવાળી અભિવ્યક્તિ કરી જાણનાર પૂરવાર થયાં છે. આ કલાકારની આ રસપ્રદ ચોપડીમાં, વિલક્ષણ બ્રિટિશ અનુભવો નોંધાયા છે. વર્ણ, ઓળખ, લિંગ તેમ જ સંસ્કૃતિના સંદર્ભો તાણીને અહીં છબિકારે રજૂઆત થવા દીધી છે. કોલકત્તાથી ન્યૂ યૉર્ક વચ્ચેના અનેક નાનામોટા નગરોમાં પૌલોમીબહેનનાં ચિત્રોનાં પ્રદર્શનો યોજાયાં છે. સામાજિક પરંપરાના આટાપાટા વળોટીને વિષયની અહીં પસંદગી કરવામાં આવી છે. બ્રિટનમાં વસતાં બેહૂદાં એશિયાઈઓ, બોલીવુડ વાઘામાં સજ્જ નટીઓ, પુરુષના લેબાશમાં સ્ત્રીઓ અને બ્રિટનની શેરીઓમાં નગ્ન ને અર્ધનગ્ન લોકોની વિવિધ છબિઓ પણ અહીં ડોકાતી રહી છે.

પૌલોમી દેસાઈનાં બંને માવતર નામાંકિત ગુજરાતીઓ છે. પૌલોમી દેસાઈનાં માતા નિરંજના દેસાઈ જાણીતા ગુજરાતી કવયિત્રી છે અને આ દેશમાં ગુજરાતી શિક્ષણને ક્ષેત્રે એમણે ગણનાપાત્ર કામ કર્યું છે. વળી, નિરંજના દેસાઈ મુખ્ય પ્રવાહમાં શિક્ષિકા ૫ રહી ચૂક્યાં છે. પૌલોમી દેસાઈના પિતા હસમુખ દેસાઈ પરિસ્થિતિવસાત્ હાલ નવસારી વસે છે અને ત્યાં ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યની પોરસાવતી અનેક નોંધપાત્ર પ્રવૃત્તિઓ કરે છે.

નોર્થ હેરો નામના અન્ડરગ્રાઉન્ડ ટ્યૂબસ્ટેશન પરે, લાંબા સમયગાળાથી, પૌલોમી દેસાઈનાં ચિત્રોને અધિકૃતપણે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે. હેરો ઉપરાંત, ઈલિંગ બરોમાં અને ગેટર લંડન ઑથોરિટીમાં એમણે ક્યારેક વ્યવસાયી જવાબદારીઓ સંભાળી હતી. તે વેળાના જાતઅનુભવો પણ તેમનાં આ કામોમાં નિચોવાયાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

પૌલોમી દેસાઈની પેઠે, મિલન સચાનિયા પણ અહીં બ્રિટનમાં જન્મ્યા હતા. એમનાં માતાપિતાનાં મૂળ પાધરાં સૌરાષ્ટ્રમાં જ નીકળે. માતા ચંદાબહેનનું વતન ભાવનગર. જ્યારે પિતા શાંતિભાઈ ટાન્ઝાનિયાના બંદરી નગર ટાંગાના વતની. અહીં આવ્યા કેડે શાંતિભાઈ ખુદ વણઈથી દિલરૂબા અને સિતાર શીખ્યા. એમને જાણીતા સિતારવાદક દિવંગત અમૃત ગજજરની સહાય પણ હતી. વારુ, મિલને માધ્યમિક નિશાળામાંથી સંગીતમાં દિલચસ્પી લેવાની રાખી. માતાપિતાની હૂંફ મળી અને એ શાળામાં અને શાળાની બહાર સંગીતનું જ્ઞાન લેતા રહ્યા. શાળાંત પરીક્ષાઓમાં એમણે પિયાનો શીખીને પરીક્ષા આપી. વળી, યુનિવર્સિટીમાંથી એમણે સંગીતના વિષય સાથે ઉપાધિ મેળવી અને પછી પીએચ. ડી. હાંસલ કર્યું. અબી હાલ, લંડનની ઉત્તરે હર્ટફોર્ડશરના બૂશી ગામમાં, સનાતની યજ્ઞદીઓ માટેની એક ખાનગી નિશાળ, ઈમેન્યૂઅલ કૉલેજમાં ઉપાચાર્યની જવાબદારીઓ સંભાળે છે.

ખ્યાતનામ પિયાનોવાદક તરીકે લિયોપોલ્ડ ગોડેસ્કી (૧૮૭૦ - ૧૯૩૮) અતિ પ્રખ્યાત છે. એમના પિયોનાવાદનની સમજણ, એમની નોંધો, એમનાં કામો વિશે મિલનભાઈએ ઊંડું સંશોધન કર્યું છે અને પશ્ચિમી સંગીતની દુનિયામાં આ કામની ભારે કદર કરવામાં આવી છે. આ અને આવાં બધાં સંશોધનકામો ઉપરાંત, મિલન સચાનિયાના સંગીત કાર્યક્રમો પણ સતત થતા રહે છે. અને લોકો આનંદપૂર્વક એ જલસાઓ માણે પણ છે.

ખેર ! આ ત્રિપુટીનાં કામોથી ગુજરાતી હોવાનું ગૌરવ અનુભવું છું. ... ગુજરાતી બચ્ચો ફક્ત કમાતોધમાતો જ નથી, એ પોતાની કર્મભૂમિને, વતનને રસતરબોળ પણ કરતો રહે છે. ... બહુ બહુ મીઠું લાગી રહ્યું છે. ●

‘તે’ ધરી તલવાર, તો હું ધાર પર હસતો રહ્યો !’

લૉર્ડ બીખુ પારેખ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળી, વિલક્ષણ બ્રિટિશ ગુજરાતી આગેવાન છે. એક ઉત્તમ લેખક છે. વળી, એક મજેદાર વક્તા ય છે. અંગત ગપસપમાં વાચાળ અને તેના જબ્બર માહેર પણ છે. પરંતુ ક્યારેક ક્યારેક એ અગત્યના વિવાદી મધપૂડા ય છેછેડી લે છે. કારણો દેખીતા છે અને સમજાય પણ છે. આપણી કોમને સજ્જધજજ કરવાની એમને વૃત્તિ હોય. તેમ વર્તાય પણ છે.

ગઈ સાલ, અહીં, ‘ગુજરાત સ્ટડીસ અસોસિયેશન’ની બે દિવસની એક પરિષદ મળી હતી. વિષય હતો, ‘ઘરે બાહિરે : ઐતિહાસિક અને સમકાલીન યથાર્થદર્શન’. વેસ્ટમિનસ્ટર યુનિવર્સિટીના રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર સંબંધક તત્ત્વજ્ઞાન વિષયના પ્રાધ્યાપક (લૉર્ડ) બીખુ પારેખ આ સંસ્થાના સંવર્ધકપદે છે અને એમણે ‘બ્રિટિશ ગુજરાતીઓ અંગે કેટલાક વિચારો’ નામે એક કેન્દ્રગામી વક્તવ્ય આપ્યું હતું. એ કહેતા હતા કે ગુજરાતીઓએ ઘણાં ક્ષેત્રોમાં પ્રગતિ કરી છે પણ ચારથી પાંચ ક્ષેત્રોમાં તેમની ઊણપ નજરે ચડે છે : પત્રકારત્વ, અંગ્રેજી સાહિત્ય, રાષ્ટ્રીય રાજકારણ, કળાકારીગરી અને રમતગમનાં ક્ષેત્રો. (જૂઓ : ‘ઓપિનિયન’, ૨૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૬, પાન ૨૩ પરનો ભદ્રા વડગામાનો હેવાલલેખ.)

બીખુ પારેખના આ વિચારમત સાથે લેખિકા તો સહમત થતાં જ નહોતાં. એમણે થોડક દાખલાઓ પણ આપેલા. એમ હું ય એમની જોડે પત્રવ્યવહારમાં ખૂપેલો. એ વખતે ય પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે, સાહિત્યને ક્ષેત્રે, રાજ્યકારણને ક્ષેત્રે, શાસકીય નીતિવિષયક બાબતોને ક્ષેત્રે ગુજરાતીઓ પણ જોવા મળે છે અને નોંધપાત્ર કામગીરી કરે છે. તેવી દલીલ ભદ્રાબહેને પણ કરી જ હતી. ... ખેર!

રાષ્ટ્રીય રાજકારણની વાત કરીએ તો લેબર પક્ષ આમ સભામાં વિરોધ પક્ષ હતો. તે દિવસોમાં, દિવંગત જહોન સ્મિથ, એકદા પક્ષના આગેવાન હતા. તેમના છાયા પ્રધાનમંડળમાં લૉર્ડ મેઘનાદ દેસાઈ હતા અને અર્થતંત્રના કોઈક ખાતામાં એ અગત્યનો હવાલો સંભાળતા હતા. તે ય સાંભરતું હતું. વળી, તત્કાલીન વડા પ્રધાન, નાણાં મંત્રી, આરોગ્ય મંત્રી, વગેરે વગેરેના ખાતાઓમાં કેટલાં ય ગુજરાતીઓ નીતિવિષયક સલાહકારોની જવાબદારીઓ સંભાળતાં હતાં. તેની પણ સમજણ હતી. આવાં આવાં નામો વચ્ચે, એ દિવસોમાં પણ, શ્રુતિ વડેરા અગ્રસ્થાને હતાં.

શ્રુતિ વડેરા નામમાં ‘વડેરા’ અટક એ ‘લોહાણા’ કોમનો નિર્દેશ કરે છે. ‘ભગવત્ ગોમંડલ’, ભાગ-૮ અ-વચે, ‘લોહાણા હિંદુ કોમની એક જાતિ છે - લોહાણા, લોહસ્વર્ણા. સિંધમાં લોહા બંદર છે તેથી ત્યાંના પણ તેઓ મનાય છે. મુલતાન પાસે લોહાણાપુર છે. ત્યાંના પણ તેઓ હોય એમ મનાય છે. અસલ સિંધના હિંદુ લોહાણાઓને ઈ.સ.ના પંદરમા સૈકામાં બગદાદના પ્રખ્યાત પીર મોલાના અબ્દુલ કાદર ગિલાનીના વંશજ સૈયદ યૂસુફે મુસલમાન ધર્મમાં વટલાવ્યા હતા. સિંધમાંથી એક કોમ કચ્છમાં ને એક ત્યાંથી કાઠિયાવાડમાં આવી અને પછી ગુજરાતમાં પેઠી. મુકાબલે કચ્છ કાઠિયાવાડ કરતાં ગુજરાતમાં મેમણોની સંખ્યા ઘણી કમી છે. કેટલાકનું કહેવું છે કે, જે લોહાણાઓ એવી રીતે વટવ્યા તે મેમણ કહેવાયા અને કેટલાકનું માનવું છે કે, તેઓ ખોજા કહેવાયા.’

આ અધિકરણ બાબત ખરાખોટાના વ્યાપમાં ખરડાયા વગર એટલું જરૂર કહીશું કે આ લોહાણા કોમના ઘણા નબીરાઓ દેશપરદેશ કમાવા ગયેલા. કેટલાક આફ્રિકે પણ ગયેલા. મહેતા, માધવાણીની જેમ અનેકો સંગાથે વડેરા પણ તેમાં અગ્રેસર રહ્યા છે. હા. વનુ જીવરાજ સોમૈયા કૃત ‘ધ એન્શિયન્ટ હિસ્ટ્રી ઓફ ધ સોલાર રેઈસ’ અને ‘એ હિસ્ટ્રી ઓફ ધ ઈન્ડિયન-સ ઓફ ઈસ્ટ આફ્રિકા’માં પણ આ વડેરાઓની ભાગ્યે જ સગડ મળે છે. પરંતુ તેથી આ પરિવારનું મહત્ત્વ કમ બનતું નથી. એ તો જમિયત પંડ્યાની ‘હસતો રહ્યો’ ગજલમાંનો એક શે’ર કહે છે તેમ : ‘ઓ મુસીબત ! એટલી જિંદાદિલીને દાદ દે : તે’ ધરી તલવાર, તો હું ધાર પર હસતો રહ્યો !’

એક વેળા, જજજણીતું માધવાણી જૂથ ને આ વડેરા પરિવાર વિઠ્ઠલદાસ હરિદાસ માધવાણીના ધંધાધાપામાં સંકળાયેલા; પણ આજે યુગા-ઝમાં, જિ-જી નગર ચોપાસ, ચા. ખાંડ, કપાસના ઉદ્યોગમાં એ સ્વતંત્રપણે અગ્રેસર બની ગયા છે. વળી, દક્ષિણ ભારતમાં ઊંટી વિસ્તારમાં ય આ વડેરા પરિવારના ચાના ખેતરો અને કારખાનાંઓ પણ છે. એમ, તે જ શાખ ધરાવતા, મિત્ર ધીરુ વડેરા કહેતા હતા. ગુજરાતના જૂનાગઢ જિલ્લામાંના મૂળ વતન રાણાવાવના આ વડેરા પરિવારનાં નિલમબહેન - વિનોદભાઈ દંપતીને બે સંતાન : પુત્ર રૂપીન અને પુત્રી શ્રુતિ. વાયવ્ય લંડનના નોર્થવૂડ વિસ્તારમાં લાંબા સમયથી તે વસવાટ કરે છે.

શાસનમાં વખતવખત મનસ્વી, તોરીલા, આપખુદ આવી ચડે છે. લોકશાહી નામે નિસરણીનો ય દુરુપયોગ કરવાનું એ ટાળતા નથી. કેટલાક વળી લશ્કરી તાકાતનું પૂછડું આમળી જાણે છે અને પછી સર્વેસર્વા બની બેસે છે. ઈદી અમીન પણ એક એવું નામ. ૧૯૭૨માં એમણે યુગા-ઝમાંથી એશિયાઈઓને તગેડી મૂક્યાં. અને અટકળ મુજબ આ વડેરા પરિવાર, કેટલાંકની પેઠે, ભારતમાં નસીબ અજમાવવા જઈ ચડે છે.

દક્ષિણ ભારતમાં ધંધોધાપો વિકસાવે છે. અને ત્યાં જ આપણાં શ્રુતિબહેનનો પ્રાથમિક, માધ્યમિક શિક્ષણની ટૂંકો સર થઈ હોય. અને પછી યુગા-ઝના સાંપત પ્રમુખ મુસેવિનીએ જ્યારે એશિયાઈઓને ફરી તેડું કર્યું. તો અનેકોની જોડાજોડ, વિનોદભાઈ વડેરા પણ યુગા-ઝમાંનો પથારો સાંચવવા ગયા હોય. બીજી પાસ, વચ્ચેના સમયગાળામાં પરિવાર લંડનમાં ઠરીઠામ થયો હોય. પરિણામે ઑક્સફર્ડની સોમરવિલ્લ કોલેજમાં શ્રુતિ વડેરા દાખલ થયાં અને ત્યાંથી તત્ત્વજ્ઞાન, રાજ્યશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રના વિષયો સાથે એ નિપુણ થયાં.

શ્રુતિ વડેરા

ઉપાધિ મેળવીને વૉરબર્ગ ડિલન રીડ નામક મૂડીરોકાણ કરતી અમેરિકન બેંકમાં એ જોડયાં અને ત્યાં ચૌદ વરસ જેવડે લાંબો અને પાકો અનુભવ મેળવ્યો. હવે ‘યુ.બી.એસ. ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બેન્ક’ તરીકે જાણીતી બનેલી આ બેન્કના કમઠાણમાં એ છેક નિયામકપદ સુધી પણ પહોંચ્યાં હતાં. આ બેંકનાં કામોની જવાબદારી રૂપે આફ્રિકા ખંડના ગરીબ દેશોને અપાયાં નાણાંકીય કરજનાં માળખાંમાં ફેરફાર કરવાની સંરચનાનો એમણે અનુભવ કર્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ખાનગીકરણની પ્રક્રિયાનો ય એમને જાતઅનુભવ થયો.

પંડિત જવાહરલાલ નેહરુના શાસનમાં ‘સમાજવાદી સમાજરચના’નો જુવાળ હતો. એમાં મિત્ર અર્થતંત્રનો ચાલ હતો. વિદ્યાર્થી કાળમાં એ વિચારની અસર મનમાં કદાચ ધબૂરાઈ હોય. વળી આફ્રિકા સહિતના અનેક દેશોમાં જાહેર તેમ જ ખાનગી હિતોના સહકારમાં, આરંભાયેલા અનેક સંકુલોના લાભાલાભનો પણ એમને અનુભવ થયો હોય. અને પોતાના અભ્યાસમાં અને અનુભવમાં જાહેર હિત અને ખાનગી હિતને સાથે રાખીને દેશ માટે લાભ મેળવવાની વૃત્તિમાં એમનો વિશ્વાસ પાકો બનતો ગયો હોય. તેમ પણ બને. ખાનગી હિતોનો લાભ લેતાં લેતાં સમાજવાદી મૂલ્યો સાકાર કરવાનું શ્રુતિ વડેરાનું આ વલણ. તત્કાલીન નાણાંમંત્રી ગોરડન બ્રાઉનને આકર્ષી ગયું. અને એમણે, ૧૯૯૯ દરમિયાન, પોતાના એક આર્થિક

સલાહકાર તરીકે, શ્રુતિબહેનને લીધાં. ત્યારથી પાછું વાળીને જોવાયું જ નથી.

'લંડન અન્ડરગ્રાઉન્ડ'માં આ મિશ્ર પદ્ધતિનો ઈસ્તેમાલ થાય તે માટે એમણે ઝાઝો વખત આપ્યો. 'ઓઈનેટિયો' નામે જાણીતા સંરક્ષણ સંશોધન સંકુલમાં જાહેર ખાનગી ભાગીદારીનો એમના થકી અમલ થયો. તો બીજા બાજુ, આપણે જોયું તેમ, બૃહદ્ લંડનનો ટ્યૂબ વ્યવહાર સંભાળતાં 'લંડન અન્ડરગ્રાઉન્ડ'નું અર્ધ ખાનગીકરણ કરવામાં ય એ સફળ રહ્યાં. કન્સરવેટિવ શાસન દરમિયાન, બ્રિટિશ રેલવેનું બેહૂદુ ખાનગીકરણ થયેલું. તેમાંના એક 'રેઈલટ્રેક'ને સરળસપાટ કરવાના લેબર શાસનના નિર્ણયમાં, કમ ભાગ્યે, અદાલતે લડવું પડેલું. એ વખતના વાહનવ્યવહાર મંત્રી સ્ટીવન બાયર્સને પડખે રહીને જીલ મેળવવામાં શ્રુતિ વડેરાએ પોતાની કમાલ બતાવી જાણી હતી. એ દિવસોમાં એમનું નામ સમસામયિકોમાં તેમ જ સંસદમાં ખૂબ ચગતું રહેલું.

એ દિવસોમાં, 'બેન્ક ઓફ ઈંગ્લેન્ડ'ના ભાવિ ગવર્નરપદે શ્રુતિ વડેરાની નિમણૂક થાય તેવી જોરદાર અકવાઓ ય વહેતી રહેલી. ગોરડન બાઉનને સારુ, દરેકને માટે શિક્ષણની યોજના થવી કાઢવામાં અગેસર રહેલાં શ્રુતિ વડેરાએ વિશ્વ સ્તરે રસી મૂકાવવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાં ભંડોળનો ય કાર્યક્રમ ઘડીને તૈયાર કરેલો છે. આ બધાંના પરિપાક રૂપે, નવોદિત વડા પ્રધાને, પોતાના સમજદાર તેમ જ વક્ષદાર આ સલાહકાર, શ્રુતિ વડેરાને પોતાના પ્રધાનમંડળમાં સામેલ કર્યાં છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ મંત્રાલયમાં ભારતીય બાબતોના હવાલા સાથેનાં અવર (જુનિયર) પ્રધાન એમને બનાવ્યાં છે.

ગોરડન બાઉનના પ્રધાનમંડળમાં શ્રુતિ વડેરા ઉપરાંત એડ બોલ્સ, એડ મિલિબાન્સ અને ડેમિયન મેકબાઈડ જેવા વક્ષદાર તથા ચમકદાર સાથીઓને મોભાસ્થાન મળ્યું છે. બહુ જ નજીક બીજાં કેટલાંકની જોડણી, આમ, શ્રુતિ વડેરાને 'બ્રિટિશ ઓફ લાઈસ'માં ઉમરાવપદ પણ આપવામાં આવશે. શ્રુતિ વડેરા ઉપરાંત લઘુ મતી વાંશિક એશિયાઈ કોમમાંથી જ્યુસબરીના સાંસદ શહીદ મલિકને પણ લેવામાં આવ્યાં છે.

પોતાની આ નિમણૂક અંગે પ્રતિભાવ આપતા શ્રુતિબહેને કહેલું : 'આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ મંત્રાલયની કામગીરીનો મને ભારે આદર છે. જગતને ચોક ગરીબાઈ સામેની તેની લડાઈની જુબેશ મને ખૂબ આકર્ષે છે. ગરીબાઈની રેખા તળેથી કરોડો લોકોને ઉપર ઊઠાવવા માટેની સરકારની નીતિરીતિ માટે ડગલાસ એલેકઝાન્ડર (મંત્રી)ની નેતાગીરી હેઠળ કામ કરવાનું મને ખૂબ જ ગમવાનું છે.'

બેન્કના વ્યવસાય ટાંકણે, શ્રુતિ વડેરાનાં ભાષણો લખી આપનાર માર્ટિન

વેન્ડર વેયરે હમણાં "ધ સ્પેક્ટેટર" નામે એક સાપ્તાહિકી માટે એક લેખ કર્યો છે. લેખનો સાર કંઈક આવો છે : ભારે ગંભીર અને સ્વસ્થ સ્વભાવ ધરાવતાં શ્રુતિ વડેરાનો ચાહક વર્ગ પણ છે. ગોરડન બાઉન માટે સ્વાભાવિકપણે આદરભરે મર્યાદા જાળવતા પ્રધાનો શ્રુતિ વડેરા માટે ય તેવો ભાવ ધરાવે છે. ગોરડન બાઉનનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવતાં હોય તેવી વાત તદ્દન સભૂકાઈએ એ કરતાં જોવા મળ્યાં છે. એમની અંગત અંગત વાતોનાં તમને ક્યાં ય પોટલાં ય જોવા મળતાં નથી. તેમની કોઈ છબિ પણ તમને ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. એ ધણીબધી રીતે આ બધાથી પર જોવા મળ્યાં છે. વિચારમાં એ મક્કમ રહે છે. નિર્ણય લીધા પછી અમલમાં એ લગીર પાછી પાની ય કરતાં નથી.

લેબર પક્ષના એક અગ્રણ્ય સાંસદ ઈયન ગિબસન કહેતા હતા : શ્રુતિ વડેરા ભારે આદર ધરાવે છે. અલબત્ત, એ સરકારમાં અગત્યનો ફાળો આપવાનાં છે. ભવિષ્યની વાત કરીએ તો એ, બ્રિટનનાં બહુ જ શક્તિમાન મહિલા આગેવાન હોઈ શકે છે. ...'

વિષમ રંગભેદી અને ધર્મા-ધ દુરાગ્રહીઓથી સાવધ રહીએ

અંગ્રેજીના મુખ્ય પ્રવાહ સારુ, લઘુ વાર્ષિક સમાજમાંના કવિલેખકોને વાચા આપતાં ઉમદા સામયિકોમાં, "વાસાફિરી"નું સ્થાન અદકેરું પ્રસ્થાપિત છે. તેના તાજાતર અંકના મુખપૃષ્ઠ પર, શબ્દો જડાયા છે : **Cultures of Terror** (આતંકી સભ્યતા).

"વાસાફિરી"નાં તંત્રી મુશીવા નાસ્તા અને એલેકિ બોહેમર પોતાની દલીલ માંડે છે અને 'ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કન્ટેમ્પોરરી આર્ટ્સ'ના નેજા હેઠળ, ઈસ્વી સન ૧૯૯૦ના અરસામાં, સલમાન ઋષદીએ (ભૂલ્યો, માટે 'સર સલમાન', હવે, કહેવું જોઈએ ને! ... તેની આબરુ, ઈ મારી ય આબરુ !! ... છેવટે, લંડનમાં ઠરીઠામ થયેલા, અમે બંને, પાછા, મુંબઈગરા પણ ખરા જ.) જે ભાષણ કરેલું, તેનો હવાલો આપે છે. સલમાન ઋષદી કહેતા હતા : **Literature is the one place in any society where, within the secrecy of our own heads, we can hear voices talking about everything in every possible way**. (કોઈ પણ સમાજમાં, આપણાં મગજ નામક ગુંબજમાં ક્યાંક છૂપાયેલું, સાહિત્યનું એક સ્થાન છે, જ્યાં દરેક બાબત વિશે શક્ય તમામ રીતભાતના અવાજ પડઘાતા આપણે

અનુભવીએ છીએ.) ખેર ! ... કવિ બનારસીદાસ ખરું કહે છે :

ગ્યાની સંપતિ વિપતિ મૈ રહેં एकसी भांति
ज्यों रवि ऊगत आशयत तजै न राती कांति
- बनारसीदास

સલમાન ઋષદી

ઋષદીને એ દિવસોમાં જે પરિસ્થિતિમાં તુલાતું રહેવું પડતું હતું, એનો અંદેશો એની આ રજૂઆતમાં ડોકાતો રહ્યો ય હોય. પરંતુ એમના આ શબ્દોનું વજન આજે, આજના આ સંદર્ભમાં પણ, આપણે અનુભવીએ છીએ. વૈચિકરણ - ગ્લોબલાયલેઝશન - ના આ જમાનામાં, સીમાઓ ફટોકટ ઉઘડવી જોઈએ એને બદલે કમાડ ધડોધડ બંધ યતા અનુભવીએ છીએ. વળી, જગતના મોટા ભાગના લોકોને સારુ આ આતંકવાદી હિંસાચારનો અનુભવ (પછી છો ને તે લશ્કરવાદી હોય, રાજકીય હોય, માનસિક હોય કે પછી અમુકતમુક વિચારસરણી આધારિત પણ હોય) હવે રોજ-બ-રોજની વીતક થઈ બેઠી છે.

પુનાઈટેડ કિંગડમની નોકાસેનાના પૂર્વ વડા એડમિરલ સર એલન વેસ્ટે તો કહી દીધું, આગામી પંદરેક વરસ દરમિયાન પણ આપણે આ ત્રાસવાદનો મારો સહન કરતા રહેવું પડશે. વત્તાઓછા પ્રમાણમાં એ પ્રમાણભૂત અધિકારી તો ખરા ને ? નવા વડા પ્રધાન ગોરડન બાઉને જાહેર કરેલા નવા નક્કોર પ્રધાનમંડળમાં, વિશાળકાય ગૃહખાતા માટે સલામતી બાબતોના પ્રધાન તરીકે સર એલનની નિયુક્તિ કરવામાં આવી છે. પહેલી નજરે એ તો બ્રિટનની જ વાત કરતા હતા, પરંતુ એમાં જગતભરની ચિંતા ય ભરી પડી છે. અહીં પંદર વરસનું જે સીમાંકન વિચારાયું હોય, તો બીજા દેશને સારુ એમાં વધઘટ થાય; તો શું આગામી પચીસીને ફાળવવી નહીં પડે ?!

સર એલનના મત અનુસાર, 'વિષમ રંગભેદીઓ અને ધર્મા-ધ દુરાગ્રહીઓ' આ મુલક પર ભયભીતિ ત્રાટકી રહ્યા છે. આ લોકોને કોઈ પણ ભોગે પોતાનું પાર્યું કરાવવું છે અને સત્તાની દોર સતત ઝાલી રાખવી છે. પૈસાની રીતરસમે કહેવું હોય તો તેઓ કંજૂસ કાકડી છે અને પછી બિલાફતને નામે ઝીક્યા કરવું છે. એ કહેતા રહ્યા : અટકળો પર મદદ રાખ્યા વગર, 'આપણે કાબજીપૂર્વક સંભાળ કેળવવી જોઈશે. આપણી બ્રિટિશ જીવનરીતિ

પરનો આ હલ્લો છે અને તમામ બ્રિટિશ પ્રજાજન પરનો આ હુમલો છે.’

લંડન તથા ગ્લાસગોમાં આતંકવાદની જે ઘટનાઓ બની છે તેમાં ભારતીય નરસલના ચાર દાકતરો ય સંડોવાયા છે. તેનું પગેરું ગ્લાસગો, લિવરપુલ તો ઠીક ઓસ્ટ્રેલિયાના બ્રિસબેઈન નગર સુધી નીકળ્યું છે. ભારતીય વડા પ્રધાન મનમોહનસિંઘે તરતપાસમાં શક્ય જરૂરી સહાય આપવાની બાંધધરી બ્રિટિશ વડા પ્રધાનને આપી હતી. એ પછી કહેતા હતા : ‘કોઈ પણ સમાજ કે મુલક પર દોષનો ટોપલો ઢોળી દેવો તે બરાબર નથી. આપણે ઉકેલ પ્રતિ ઢળવું રહ્યું.’ અને પછી ઉમેરણ કરતા બોલ્યા : ‘જો કોઈ એક ખાસ કોમ પર દોષારોપણ કર્યું તો આપણે બીજા પ્રકારના કોયડાઓ ઊભા કરી દઈશું.’ અટકમાં લેવાયેલા આ દાકતરોનાં બેંગલોરસ્થિત પરિવારજનો કહેતાં હતાં : ‘અમારા છોકરા આવું કરે નહીં !’ વધુ પડતા વિધાસમાં લપેટાયાં કુટુંબીઓ પર આઘાતના ઊંઝ ઘા પડ્યા હોય તો તે શું કરે ?

આ બધાની અસર બાકી બીજા વસાહતી ભારતીયો પર, લઘુવાંશિક સમાજની વિવિધ કોમ પર પડવાની તેનું શું કરવું ? ઓસ્ટ્રેલિયાની એક ઈસ્પિતાલમાં કેટલાક દરદીઓ ભારતીય દાકતરો પાસેથી તબીબી સેવાઓ લેવાનો ઈન્કાર કર્યો હોવાના વાવડ મળે છે. “ધ ઓસ્ટ્રેલિયન” દૈનિકના એક હેવાલ મુજબ તો ભારતીય કર્મચારીઓ પ્રત્યે કોઈક રંગભેદી વર્તનવર્તાવની અસર પણ હવે ઊભી થઈ છે.

અહીં બ્રિટનમાં પરિસ્થિતિ ધોડીક જુદી જણાય છે. યુનાઈટેડ કિંગડમના આતંકવાદી ષડયંત્રમાં ભારતીય દાકતરો સંડોવાયા હોવાની બાબતે જ હિન્દી વસાહતમાં ધૂજરી જગાવી દીધી છે. અબીહાલ જો કે રંગભેદની પ્રતિક્રિયા જોવાઅનુભવવા મળી નથી; પરંતુ તે વિશેની ચિંતા સમાજમાં જાગી છે તો ખરી. અધિકારી વર્ગ તેનો સામનો કરવાને સજ્જ બન્યું છે, તે ય ખરું.

લોર્ડ નગીર અહમદ કહેતા હતા : કોમમાં ભય ફેલાયો છે. તમે હિન્દુ હો, મુસલમાન હો કે પછી શીખ, આતંકવાદનું પરિણામ તેમણે ય ભોગવવાનું છે. કેમ કે, એક, પ્રતિક્રિયાઓનો સામનો કરવાનો આવે છે, બે, તરતપાસ વિશેષ પ્રમાણમાં થવાની છે, અને ત્રણ, આપણે બ્રિટિશ છીએ અને આપણા આ દેશને વફાદાર છીએ તે જોરશોરથી પુરવાર કરવાનું છે.

૭ જુલાઈ ૨૦૦૫ના ઘાતક આતંકમાં બાવન લોકોના જાન ગયા હતા. ત્યારથી એક પ્રકારની ચિંતા દેશ અને સમાજમાં પેઠી છે. અસંતુષ્ટ યુવાનો જ ફક્ત નહીં, હવે તો ‘નેશનલ હેલ્થ સર્વિસ’માંના

કેટલાક દાકતરો પણ સામેલ બન્યા છે. એ તો વળી ભણેલો વર્ગ કહેવાય.

યુનિવર્સિટી કૉલેજ ઓફ લંડન હોસ્પિટલના યુરોલોજિકલ સર્જન વિનીત અગ્રવાલ કહેતા હતા : ‘આભ ફટી પડ્યું હોય તમ લાગી રહ્યું છે. તબીબી સેવાઓમાં આવું ક્યારે ય બન્યું જ નથી. આ વ્યવસાય નહીં પરંતુ ઉદ્ધમવાદી ઈસ્લામ હવે તરતપાસને ચોખંભે છે. તે લોકો દાકતરો છે, તે તો વિધિની વિચિત્રતા છે. જો કે આની દેખીતી અસર પડવાની છે. પરંતુ એથી અમારી નોકરીને અસર થવાની નથી. કેમ કે એ મેળવતાં મેળવતાં તો નેવલે પાણી ચડાવવું પડ્યું છે.’

વિદેશથી આવતા દાકતરોની હવે પછી સવિશેષ તરતપાસ કરવાનો આદેશ વડા પ્રધાન બાઉને આપ્યો છે. નેશનલ હેલ્થ સર્વિસની સાઠમી જયંતી આવતી સાલ મનાવવામાં આવશે. અત્યાર સુધી વિદેશથી આવેલા દાકતરો વાટે આ સેવાઓ સરળતાએ મેળવવામાં આવી છે. છેલ્લા મળતા આંકડાઓ અનુસાર ‘જનરલ મેડિકલ કાઉન્સિલ’ના ચોપડે નોંધાયેલાં કુલ ૨,૭૭,૦૦૦ જેટલાં દાકતરોમાંથી આશરે ૧,૨૮,૦૦૦ જેટલાં દાકતરો વિદેશમાં તાલીમ મેળવીને અહીં આવ્યાં છે. તેમાંથી ૧,૮૮૫ ઈરાકમાંથી આવ્યાં છે અને ૧૮૪ જોર્ડનમાંથી આવ્યાં છે. દાકતરોને ગયા વરસ સુધી તો ‘વર્ક પરમિટ’ લેવાની જરૂરિયાત પણ નહોતી પડતી. હજુ હમણાં જ એ નિયમોમાં ફેરફારો કરાયો છે કેમ કે સ્થાનિક તૈયાર થયેલા દાકતરોને સમાવવાનો સવાલ સામે ખડકાયેલો હતો. આમ ગૃહ ખાતું આ ક્ષેત્રે ય ‘વર્ક પરમિટ’ અને ‘વીઝા’ આપવાનો કે ન આપવાનો નિર્ણય કરવાનું છે.

ડૉ. અગ્રવાલ કહેતા તેમ, ‘તમે એશિયાઈ છો એટલે કદાચ લોકો તમને ત્રાસવાદી માની લેશે. તેમ છતાં આવો ભેદભાવ હજુ મારે સહન કરવો પડ્યો નથી કેમ કે આ દેશમાં તબીબી વ્યવસાયને પવિત્ર માનવામાં આવે છે. દરદીઓ અરક્ષિત અને અસલામત છે. કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વિના, સારા દાકતરોની તેમને સેવાઓ મળે તે જ મૂળમાં આવશ્યક છે. પરંતુ મારે કહેવું જોઈશે કે સમૂહ માધ્યમોમાં જે કંઈ આવી રહ્યું છે તેથી પરિસ્થિતિ વણસે ય ખરી.’

જાણીતા વિચારક લેખક ફરુક ધોન્ડી કહેતા હતા : આ દાકતરોને કોઈ લેબલ ચીટકવા જતાં પહેલાં ઘોડાક સાવધ થઈએ. તેને હિન્દી જ ન કહીએ, તેને બેંગલોરી પણ સીધા ન કહીએ. અહીંની યુનિવર્સિટીઓમાં અને હોસ્પિટલોમાં તાલીમ મેળવતા મેળવતાં એ ઉદ્ધમવાદી બન્યાં છે, તે ખાસ ધ્યાનમાં લઈએ. સાઉદી અરબના ‘વહાબી’ પંથની અને ‘અલ કાયદ’ની તેમના પર ઊંડી અસર પહોંચી છે, તે ખાસ ખ્યાલમાં લઈએ.

ટૂંકામાં. આ દેશમાં વિવિધ સાંસ્કૃતિક સમાજ ઊભો કરવાનો જે ખ્યાલ છે તેના મૂળમાં સમજ્યા વગરનો પલીતો હવે લાગ્યો છે. મુસ્લિમો સહિત લઘુવાંશિક સમાજનો મોટો વર્ગ આથી ઊંડી વેદના અનુભવી રહ્યો છે. ઠેર ઠેર આ કોમના લોકો ધીમે ધીમે બહાર આવી રહ્યા છે તથા પોતાની વફાદારી આ દેશ પ્રત્યે મૂળગત છે. તેમ પોકારતા રહ્યા છે. ફરુક ધોન્ડી પણ એકમ જ કહેતા હતા : ‘આ મુલકમાં અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા છે. ધાર્મિક સ્વતંત્રતા પણ અપાઈ છે. સરકાર તેનું રક્ષણ પણ કરે છે. હવે આ આતંકવાદીઓ ઈસ્લામને નામે કામ કરી રહ્યા છે. ખોટી રીતે, કદાચ, બાકીના મુસ્લિમોએ હવે તેમને પડકારવા જ પડે અને કહેવું જોઈશે કે આ ભાન ભૂલેલાઓ ઈસ્લામને નામે વાત કરતા જ નથી.’

ઉદ્ધમવાદનું નામ પડે છે કે તરત આપણી સામે મુસલમાન ખડો થઈ જાય છે. આ બીબાંઢાળ આડઢ મુદ્દો છે. આ કોયડાના મૂળમાં પણ જવાની આવશ્યકતા છે. સામે પક્ષે કે-યાના એક હિન્દુ ધર્મી ગુજરાતી બેન્કરનો, હિન્દમાં જન્મેલો, ધીરેન બારોટ, ભલા, આ દેશમાં આવ્યા પછી, વીસીની વયે ઈસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરે તો તે બાબતના મૂળમાં કેટકેટલા સવાલ જાગે છે ? આ ધીરેન બારોટ ‘એસા અલ હિન્દી’ નામ ધારણ કરે છે અલ કાયદનો અતિ અગત્યનો આગેવાન બનીને ઠેરઠેર આતંક જમાવવાના ષડયંત્રમાં પણ અગેસર રહે છે. ક્યારેક બાકીની કોમે પણ અંતરને ખોતરવાની જરૂર શું નથી ? પ્રતિક્રિયાનું સાધન લઈને બાકીની કોમે ય આતંકવાદની સરાણે ખાંડ સજવાની પણ જરૂર નથી. ક્યાંક સૌએ ખમૈયા કરવાની જરૂર છે.

આજના શિક્ષણમાં, ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પણ કશીક ખામી છે તે વિશે પણ ઊંડી તપાસની જરૂર છે. ત્યાં ભણાવવામાં આવે છે, ગણાવવામાં આવે છે ખરું ? ધંધાદારી રાજકારણીઓ, ધંધાદારી ધર્મકારણીઓના જાણે કે હાથા બનાવી દેવાય હોય, એવા આ શિક્ષણમાં ય હવે ધંધાદારીઓ પણ પેઠા છે. અને તે ય ખુદ ગાઝું વિચાર્યા વગર પોતાના વગની સીમા આડેઘડ વિસ્તારી રહ્યા છે, તે ય નજર અંદાજ ન કરીએ.

પાનબીડું :

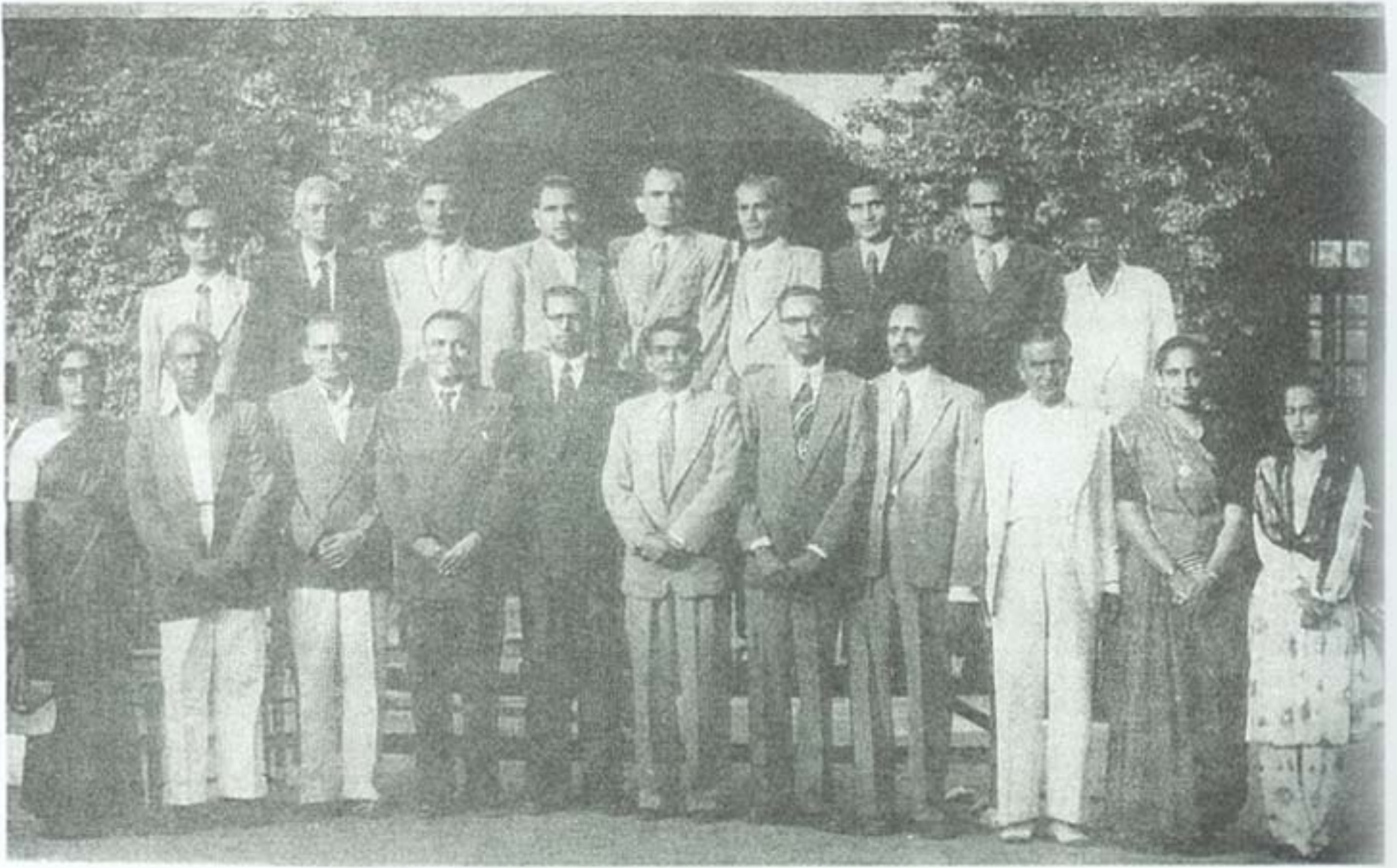
सुख मैं मानें मैं सुखी दुख मैं दुखमय होइ
मूढ पुरुष की दिन्टी मैं दीसे सुख दुख दोइ
- बतारसीदास

vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

(“જન્મભૂમિ - પ્રવાસી”માં લેખકની આવતી ‘લંડન કૉલીંગ!’ લેખમાળામાંના વિધવિધ લેખો)

□ □ □

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

આફ્રિકાના પૂર્વ વિભાગમાં ટાન્ઝાનિયા નામનો દેશ છે. દેશનું સૌથી મોટું શહેર દારેસલામ. હિન્દી મહાસાગર પરાપૂર્વથી તેનો કિનારો પખાળે છે. એક દા એ પાટનગર પણ હતું. આ મુલક માટે વેપારવણજનું એ સૌથી મોટું કેન્દ્ર છે. તેને વળી સભર સભર ઇતિહાસ પણ છે. ત્યાંથી પશ્ચિમ સીમા પરના ટાંગાનિકા સરોવર પરના કિગોમા ગામ ભણી એક તરફ તેમ જ ઉપરના ભાગે મ્વાન્ઝા શહેર સુધી બીજી તરફ સેન્ટ્રલ લાર્ડન રેલવેના પાટા પડે છે. આજનું પાટનગર ડોડોમા વચ્ચે પડે અને પછી ટબોરા શહેર ડોકાય. ૧૯૯૬માં સરકારી દફતરોને દારેસલામથી ડોડોમા ખાતે સ્થળવવામાં આવ્યાં છે અને દેશની સંસદ પણ ત્યાં જ હવે બેસે છે.

આ ટબોરા શહેર મધની સરસ મજની પેદાશ માટે જાણીતું છે. અગાઉના વખતમાં વેપાર અર્થે જે પોઠો જતી આવતી. તે ટબોરા થઈને આવજવ કરતી તેમ ઇતિહાસ નોંધે છે. ૧૯મી સદીમાં, ટીપ્પુ ટીપ નામના નામીયા વેપારીએ અહીંથી હાથીદાંતનો તથા ગુલામોના લે-વેચનો ધંધો કરેલો. સ્ટેનલી તથા લિવિંગસ્ટન જેવા પરદેશી સાહસવીરો પણ પોતાના પ્રવાસમાં અહીંથી પસાર થયા હોવાની પાકી એંધાણીઓ સાંપડે છે. સમૂળા પૂર્વ આફ્રિકામાં, જર્મન શાસન હેઠળ, ટબોરામાં સૌથી વધારે વસ્તી હોવાનો અંદાજ મળે છે.

આવા અગત્યના શહેરમાં હિંદી વસાહતે પણ વરસોથી ધાણું નાંખ્યું હતું. અહીં હિન્દીઓની બહુ મોટી વસાહત હતી. હરિદાસ રણછોડ વિશે જાણી સગડ મેળવી શકાઈ નથી. પરંતુ તે ત્યાંના શ્રેષ્ઠી હતા અને તેમની સ્મૃતિમાં, તેમના દાનમાંથી, ટબોરા ગામમાં હિંદી જમાતે 'હરિદાસ રણછોડ મેમોરિયલ ઇન્ડિયન સેન્ટ્રલ સ્કૂલ'ની રચના કરી હતી. ૧૯૩૧-૩૨ના અરસામાં તેમના નામે આ નિશાળનું બંધકામ થયેલું. ૧૯૬૦ વેળા આઝાદી બાદ, સરકાર હસ્તક આ નિશાળને મેળવી લેવાઈ હતી. અને પછી તે પ્રાથમિક શાળા તરીકે ચાલતી રહી હતી.

વારુ, આજકાલ પૂર્વ ઈંગ્લેન્ડના, એસેક્સ વિસ્તારમાં, રહેતાં પુષ્પાબહેન - નરહરિભાઈ જની દ્વારા મળેલી, શિક્ષકવર્ગની તથા શિક્ષણ કર્મચારીઓની, આ છબિની એક બીજી લાક્ષણિકતા પણ છે. નિશાળની રજત જયંતી ટાંકણે ૧૯૫૬માં લેવાયેલી આ છબિ છે. ચિત્રમાં ત્રણ મહિલાઓ છે અને બાકીના પુરુષો છે. મહિલામાંથી એકે દક્ષિણી ઢબની સાડી પહેરી છે. બીજીએ ગુજરાતી ઢબછબ જાળવી છે. અને એક પંજાબી પરિધાનમાં છે. પુરુષોમાં એક, નિશાળના પ્યૂન સાસૂનને બાદ કરતાં તમામે સૂટ પહેર્યો છે. અને મોટા ભાગનાઓ ટાઈમાં શોભે છે. સ્ત્રીઓની સરખામણીએ પુરુષોએ પરંપરાગત કપડાં પહેરવાનું અહીં પણ ટાળ્યું હશે. એમ અનુમાન કરીએ.

વારુ, આ ચિત્રમાં, પહેલી હરોળમાં (ડાબેથી) ગૈસ જોસેફ રાજ, એચ.એમ. પંડ્યા, એ.બી. ભટ્ટ, બી.એચ. જોશી, નિશાળના મુખ્ય શિક્ષક એસ.એમ. જોસેફ રાજ, કે.જી. પટેલ, કે.એમ. નાયક, સી.સી. પંડ્યા, ડી.ટી. પટેલ, રશિમબહેન જની, અને શરણકીર જોઈ શકાય છે. જ્યારે પાછલી હરોળમાં (ડાબેથી) એન.એમ જોશી, સી.યુ. ભટ્ટ, સી.ટી. રાવલ, બી.પી. પટેલ, જે.એચ. તલાટી, આર.પી. મુનશી, આપણા આ નરહરિભાઈ પી. જની, કે.એલ. દેસાઈ તેમ જ પ્યૂન (પટ્ટાવાળો) સાસૂન જેવા સાંપડે છે.

વિધિની બલિહારી તો જુઓ આ સમૂળા સમૂહમાંથી હવે શરણ કીર. હાલ અમેરિકામાં વસતા એન. એમ જોશી અને આપણા આ નરહરિભાઈ જની જ હયાત છે, એમ પુષ્પાબહેન જની લખે છે.

પન્નાકર બર્વે : કેટલાંક પૂર્વકાલીન સંસ્મરણો ○ પ્યારઅલી રતનશી

બર્વે પરિવાર સંગાથે, આપણે પણ તેમના આ મોટામસ્સ ખાલીપામાં, પડખે ઊભા છીએ. વહાલા પન્નાકર બાબતનાં મારાં સંસ્મરણો તમને કહેવા મને મન છે. પૂર્વ આફ્રિકાના ટાન્ઝાનિયા મુલકમાં, ૧૫ મે ૧૯૩૦ના રોજ, પન્ના અને ગોવિંદ બર્વેને ત્યાં, તેનો જન્મ થયો હતો. તે બહુ સંસ્કારી તેમ જ જીવંત પરિવાર હતું. મારો પરિવાર કેન્યા પર્વતની તળેટીમાં આવ્યા ન્યેરી નગરમાંથી નાયરોબીના ઉપનગર નગારામાં સ્થળાંતર થયું. તે વખતે અમને તે દરેકનો પરિચય થયો હતો. તે લોકો તેવાકમાં જ નાયરોબીના તે વિસ્તારમાં ઠરીઠામ થયા હતાં. અમે રહેતા હતાં ત્યાંથી તેમનું ઘર ઝાઝું દૂર નહીં, બસ, થોડાક દરવાજાઓ ચાલવું પડે તેટલું જ તે દૂર. અને પછી અમે એકબીજાને ત્યાં નિયમિત જતાં આવતાં.

પન્નાબહેન, તેમના માતા જે આજે ય હયાત છે, એ દિવસોમાં શિક્ષિકા હતાં. વળી, તે શાસ્ત્રીય રાગિણી જણે. તે સરસ ગાતાં ય ખરાં. કંઈ કેટલા ય સામાજિક વરાખરા ટાણે તેમને ગાવા માટે તેડું થયું જ હોય. પિતા ભારે વિદ્વાન માણસ. હું પુસ્તકોમાં ખોવાયેલો રહેતો અને આવો જુવાનિયો એમને જણ્યો. એથી પોરસાઈને એક વખત એમણે હાથમાં અમેરિકન તત્ત્વજ્ઞાની જહોન ડેવીનું પુસ્તક - 'હાઉ વી થિન્ક' મૂકી દીધું અને પછી લાગલા બોલી પડ્યા : 'તને આમાં રસ જરૂર પડશે.' શૈક્ષણિક તત્ત્વજ્ઞાનને ક્ષેત્રે જેનું આજે ય શિષ્ટ પુસ્તક તરીકે મૂલ્ય છે, તેવું આ પુસ્તક તેર વર્ષના યુવાનને આપીને એમણે તો મારું બહુમાન જ કરેલું. એમને કદાચ ખાતરી હશે કે આ પુસ્તકમાંની વિદ્વત્ ચર્ચા મને ગોઠશે અને કાવશે.

એ પુસ્તકનું એક નાનું અમઘું અવતરણ મારી દલીલને પુષ્ટિ આપશે. જુઓ. 'His [the teacher's] problem is to protect the spirit of inquiry to keep it from becoming blase' from overexcitement, wooden from routine, fossilized through dogmatic instruction or dissipated by random exercise upon trivial things.' (અતિ ઉત્તેજના વાટે ઓચાઈ ન જવાય, રોજિંદી પરિસ્થિતિમાંથી જડ બની ન જવાય, દુરાગ્રહોમાંથી અસ્મિલ શા થીજી ન જવાય અથવા નાની અમઘી ચીજવસ્તુઓ અંગે બિનઉદ્દેશ મંડ્યા પડવાથી વંઠી ન જવાય; તેથી પૂછપરછ માટેના ધ્વનિને જાળવવા બાબતની મુશ્કેલી તેને (ગુરુને) છે.)

જેમ જેમ હું પુસ્તકમાંથી પસાર થતો ગયો તેમ તેમ મને સમજતું ગયું કે તેમાં બે કેન્દ્રવર્તી વિચારો ગૂંથાયા છે. તે આ મુજબ છે. એક, વિવચન શાખામાં ભણેલા અને વિજ્ઞાન શાખામાં ભણેલા વચ્ચેની જે તિરાડ પેદા થઈ છે તે ખાઈ ઘટાડવાની જરૂરિયાત. બે, શિક્ષણ અને કેળવણીનું સામાજિક પરિણામ આવવું આવશ્યક છે, તે અંગેનો આગ્રહ રાખવો. હવે, વિધિની વિચિત્રતા તો જુઓ, ઘણાં વંરસો પછી, શાસ્ત્રના ઇતિહાસ ક્ષેત્રે વ્યવસાયી બનવા અભ્યાસ હું કરતો હતો. ત્યારે ડેવીની પહેલવહેલી જે ચિંતાઓ હતી તેને જ મારે કેન્દ્રસ્થ કરવાની આવી હતી. પાછલા દિવસો યાદ કરું છું તો એ પુસ્તકને કારણે આ માર્ગે જવાની મને ચાનક નહીં મળી હોય ને. એવો સવાલ થયા કરે છે. બ્રિટિશ સંસ્થાન કેન્યામાંના એ દિવસોના વસવાટ

દરમિયાન એ વખતે સાંસ્કૃતિક અડાબીડ હતું. એમાં ગોવિંદભાઈ વાટે ડેવીનો આ જે પરિચય મળ્યો તેનાથી મારી જ્ઞાનની ક્ષુધા સંતોષાતી હતી.

પન્નાકર બર્વે

માતા તથા પિતાની આવી અસરને કારણે પન્નાકરની નાટકી શક્તિ પ્રજ્વળી હોય તેમ પણ બને. નાયરોબી ઈન્ડિયન હાય સ્કૂલના એક શિક્ષક પી. સી. પટેલે તેમને એક સંગીતનાટિકા માટે પસંદ કરેલા તે તેની શાખ પૂરે જ છે. વાલી દિવસ માટે ખાસ લખાયેલી આ સંગીતનાટિકામાં પન્નાકરને મુખ્ય પાત્ર ફાળવાયું હતું અને બીજું પાત્ર અમારા બંનેના એક સરખા બીજા મિત્ર, સૂર્ય પટેલને ફાળે ગયું હતું. આ પસંદગી પ્રેરણાદાયી હતી. નાયરોબીમાં તેના અનેક ખેલ થયેલા અને પછી પૂર્વ આફ્રિકાના બીજા મુખ્ય શહેરોનો ય તેણે પ્રવાસ કરેલો. આજે પણ, મારી બહેનો આ નાટિકામાં પન્નાકરે ગાયેલું ગીત, 'સામે કિનારે ...' પ્રેમપૂર્વક ગાયા જ કરે છે.

પન્નાકર અને હું એક જ વર્ગમાં ભણતા નહોતા. નિશાળના કલાકો પછી સંસ્કૃતના વધારાના વર્ગમાં હું જતો ત્યાં મને પન્નાકરનો સવિશેષ પરિચય થયેલો. એક પ્રાથમિક નિશાળના શિક્ષક, સી.ટી. પટેલ, લાંબા સમય સુધી ચાલેલા, એ વર્ગો, અઠવાડિયે એક વખત, બપોરે ચલાવતા. મારા બાપુજીએ મારા મોટા ભાઈને અને મને તેમાં દાખલ કરેલા. મારા બાપુજીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં બહોળો રસ હતો અને અમારામાં પણ તેની ઊંડી સમજણ આવશે એમ તેઓ માનતા હતા. પહેલું વરસ પૂરું થયું, અમને જાહેર મેળાવડામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા. એક ટૂંકા સંસ્કૃત નાટકમાં અમે ભાગ લીધેલો. તેમાં ઠાંસી ઠાંસીને નાયરોબીનો ઉલ્લેખ થયો. વળી, એક ગીત પણ રજૂ કરેલું. પરંતુ મને કહેવા દે. એ દિવસે પણ પન્નાકર અને સૂર્ય પટેલ, વધુ એક વાર અને ઠાઠમાઠથી, આ ખેલમાં ય આગળ રહ્યાં.

એ દિવસોમાં પન્નાકરના જ્ઞેશ - જ્ઞેમ, ઉત્સાહ તેમ જ દુષ્ટરહિત તોફાની સ્વભાવ ઉછળતા જેવા મળતા. સામાજિક આદાનપ્રદાન વેળાએ જિંદગીભર સાંભરતા રહે તેવાં વર્તન પણ અનુભવવા મળ્યાં હતાં. તેની તીક્ષ્ણ દષ્ટિ મોટે ભાગે ભાઈચારો તથા રમતિયાળ મનોવૃત્તિ દર્શાવતી રહેતી. એક વાર તેને દંભ દેખાય, પક્ષપાત થતો દેખાય કે પછી અન્યાય અનુભવવા મળે, તો જોવા જેવી થાય તે વાત નક્કી.

એક વાર, અમે નિશાળ પૂરી કરી કે યુનાઈટેડ કિંગડમની પસંદગીની યુનિવર્સિટીમાં પ્રવેશ મેળવવાની રાહ જોતા જોતા મેં એક સ્થાનિક અખબારમાં કામ કરવાનું રાખ્યું. જ્યારે પન્નાકર ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે ભારત જવા રવાના થયો. મારી આ કામચલાઉ નોકરી પાંચ વરસ લંબાઈ ગઈ. એ વેળા પ્રાણલાલ શેઠ, હારુન અહમદ અને ડી.કે. શારદા સંગાથે હું કામ કરતો રહ્યો. અને છેવટે, સરકારી તબાહી, સતત સાવચેત રહેતી એશિયાઈ નેતાગીરી પ્રત્યેનો વિરોધ તેમ જ જાહેરખબરના દુકાળે અમારે જબરદસ્તીએ પીછેહઠ કરવી પડી. લંડન સ્કૂલ ઓફ એકોનોમિક્સમાં અભ્યાસ કરવાને સારું હું ઈંગ્લેન્ડ આવ્યો. જ્યારે પ્રાણલાલે કિસુમુ પ્રયાણ કર્યું અને જણીતી કન્ટ્રાટી પેઢી શામજી હરજીમાં તે કામે લાગી ગયા. એ જ પેઢીમાં પન્નાકર પણ કામે લાગેલા. જ્યારે જ્યારે પ્રાણલાલ લંડન આવતા ત્યારે ત્યારે મને પન્નાકરની વાતો, વિગતો જણવા મળતી.

તેમનાં એ સઘળા ગુણને કારણે તે ખુશગિજજી ભાઈબંધ રહેતો. તેવા જ ગુણોથી તેણે વેપારવણજના પોતાના વ્યવસાયમાં ચમકવાનું ય રાખ્યું. આરંભમાં કેન્યા ખાતે અને પાછોતરાં વર્ષોમાં યુનાઈટેડ સ્ટેસ ઓફ અમેરિકામાં પણ. "ધ ઓક્લાહોમન" સામયિકમાં એમની જે મરણોત્તર જીવની છપાઈ છે તેમાં ય તેના ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. 'પેટ્રો પ્લાસ્ટિક્સ' અને રસાયણો બાબતોમાં ધંધો કરતી પેઢીમાં નિકાસ ક્ષેત્રે તેમણે જ કમાવનું કામ કર્યું છે તેનો આ ઉલ્લેખ હતો. તેને કારણે દેશવિદેશ પરિભ્રમણ કરવાનું બનતું અને તેને લીધે જગતભરમાં તેનું બહોળું મિત્રવર્તુળ વિકસતું જ રહ્યું.

અમેરિકામાં પ્રકાશિત તેના આ મૃત્યુલેખમાં, લાયન્સ કલબમાંની, લંડનની મેસોનિક લોજમાંની તેમ જ 'સ્કોર'માંની [SCORE] તેની સેવાઓ બાબત તેની કામગીરીઓનો ય ઉલ્લેખ છે. આ - SCORE - પ્રથમાક્ષરી શબ્દ અંગે વધુ જણવાની મને જિજ્ઞાસા થઈ. ખૂબ મથામણ કરી, મેળ ખાતો નહોતો. છેવટે, 'ગૂગલ'ને શરણે જવાનું થયું. થોડીક મિનિટોમાં સમજાતું ગયું કે તેનો અર્થ છે : 'સર્વિસ કોરપોરેશન ઓફ રિટાયર્ડ એકિઝક્ચુટિવ્સ'. નફોતોટો ન કરતી તેમ જ પસંદ કરેલી અમુકતમુક વ્યક્તિઓ પર દેખરેખ નિયંત્રણ રાખતી, રાષ્ટ્રીય સ્તરે નાના વેપારીઓને સહાય કરતી, અમેરિકાની તે એક સંસ્થા છે. જાહેર જીવન માટેના તેના જે વિચારો હતા તેને અનુરૂપ આ કામ હતું. પન્નાકર આ રીતે પોતાનો આગવો અનુભવ પોતાની સૂઝ અનુસાર વહેંચતો રહ્યો.

આપણે આ ખાલીપા અંગે આંસુ સારી રહ્યાં તો છીએ, પરંતુ સાથે સાથે તેના જીવન - કવનનો ઉત્સવ પણ મનાવીએ છીએ. ઋદ્યના કોઈક તળમાંથી નીકળતા સૌને સારું ઉખાસભર કરુણાસભર ફુવારામાંથી, ચાલો, આપણે સૌ પ્રેરણા ય લઈએ.

(મૂળ અંગ્રેજી પરથી)

[6 Hillersdon Avenue, EDGWARE, Middlesex HA8 7SQ, U.K.]

e.mail : uerhpmm@ucl.ac.uk

તે દિવસે હું ઘરમાં પેસતો જ હતો અને મારા પત્નીએ સમાચાર આપ્યા.

‘દિવ્યા પડી ગઈ છે. આ વિક એન્ડમાં તેને જોવા જવું પડશે.’

અમેરિકામાં દરેક સામાજિક ક્રિયાઓ વિક એન્ડમાં જ થાય છે. અરે! લિંકન અને વોશિંગ્ટનની જન્મ તારીખ જે હોય તે. પરંતુ ઉજવણી માટે “પ્રેસિડન્ટ ડે” ઊભો કરીને ગવર્નમેન્ટે લોન્ગ વિક એન્ડ બનાવી દીધો છે. દેશથી આવેલા મારા બાલુકાકા કહે ‘આ અમેરિકાની વાત જ જુદી છે. એમના તો બધા પ્રેસિડન્ટ પણ એક જ દિવસે જન્મે.’

તો મેં પૂછ્યું, ‘દિવ્યાને કેટલું વાગ્યું છે? શું વાગ્યું છે? ક્યાં વાગ્યું છે?’

દિવ્યા અને અશોક અમારા ફેમિલી ફ્રેન્ડ હતાં. મારી પત્નીની એક ખાસિયત છે કે જ્યારે હું ઘેર આવું ત્યારે ઘરના તેના આખા દિવસની કાંઈ વાત પૂછું તે પહેલાં મને જ તે ચમકાવનારા - ભડકાવનારા સમાચાર આપવા માંડે. એટલે મારે જે કાંઈ પૂછવું હોય તે પૂછાય જ નહીં. અને એણે કોઈ વાત મારાથી છૂપી રાખવી હોય તો તેમાં તે સફળ નિવડે. આજે પણ તેમ જ બન્યું. તે બોલી:

‘ના, એને કાંઈ ખાસ વાગ્યું નથી. બાથરૂમમાં લપસી પડી. અને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા હતા.’

મેં કહ્યું ‘જો, ખાસ વાગ્યું નહોતું તો હોસ્પિટલમાં જવાનું કાંઈ કારણ? પગ તો નથી તૂટી ગયો ને!’

‘ના પગ મચકોડાયો છે. ચેક તો કરાવવું પડે ને? તે માટે હોસ્પિટલમાં ગયા હશે.’

‘ઓહો, બસ એટલું જ. તો પછી ખબર કાઢવા જવાની જરૂર નથી. પગ તૂટી ગયો હોત તો જાતે જાત. આ તો ફેનથી જ પૂછી લઈશું.’

‘ના, પણ તેને હોસ્પિટલમાં જવું પડ્યું એટલે આપણે ખબર કાઢવા જવું જોઈએ.’ પત્નીએ જવાબ આપ્યો.

હવે વ્યક્તિને આપણાં દિલાસાની ક્યારે જરૂર પડે? અથવા એમ કહેવાય કે ખબર કાઢવા માટે આપણે કેટલા દુઃખની રાહ જોવી પડે. સામાન્ય રીતે નાનકડી પીડા તો બધાંને આવતી હોય છે. પરંતુ જો તમે હોસ્પિટલમાં જાવ તો એ પીડાની કેટેગરી બદલાઈ જાય અને પીડા આપત્તિમાં ફેરવાઈ ગઈ કહેવાય. અને કોઈના માથે આપત્તિ પડે તો દુઃખમાં ભાગ લેવા માટે ખબર કાઢવા જવું પડે ને!

અમારા મિત્ર હસમુખભાઈની શરીર સમૃદ્ધિ સરસ છે. એટલી સરસ કે તેમને હાથ બ્લડ પ્રેસર રહે છે. મને હાર્ટ અટેક આવ્યો હતો ત્યારે તેમણે મારો ઈન્ટરવ્યુ લીધો હતો કે હાર્ટ

અટેક દરમિયાન મને શું શું થયું હતું અને ક્યાં દુખ્યું હતું. તેમને તેમના ડૉક્ટરે સમજાવ્યું છે કે તેઓ હાર્ટ અટેકના કેન્ડીડેટ છે. જો વજન નહીં ઉતરે તો હાર્ટ અટેક આવશે. આ વાત એમનાં પત્નીએ મારી આગળ ફોડી દીધી હતી. હવે તે પોતે જ પોતાના જાગૃત ડૉક્ટર બની ગયા છે. જ્યારે પણ ખભો કે બાવળું દુઃખે કે ઈમર્જન્સીમાં પહોંચી જાય છે - સી...ધા હોસ્પિટલમાં. નર્સ તેમનું બ્લડ પ્રેસર ચેક કરીને લોબીમાંથી જ કાઢી મુકે છે. પહેલી વાર તેમના પત્નીનો ફોન આવ્યો કે ‘હસમુખને હાર્ટ અટેક આવ્યો છે. હું તેને હોસ્પિટલમાં લઈ જઈ છું.’ હું અને મારાં પત્ની ત્યાં પહોંચી ગયાં.

જોયું તો હસમુખભાઈને એડમીટ નહોતા કર્યા અને તેઓ બહાર લોબીમાં બેઠા હતા. ભાભી બોલ્યાં કે ‘એ લોકો કહે છે કે હસમુખને બધું નોર્મલ છે. કાંઈ ઊંચકયું હશે તથી એનો બરડો દુઃખે છે.’ તેમ છતાં જ્યારે પણ કાંઈ દુઃખે છે ત્યારે હસમુખ હોસ્પિટલમાં પહોંચી જાય છે. અમે હસમુખભાઈની પાછળ પહોંચી જઈએ છીએ. હસમુખભાઈને હાર્ટ અટેક આવી જાય અને અમે ખબર પૂછ્યા વિના રહી જઈએ ના ને! ‘આઈ ડોન્ટ વોન્ટ ટુ ટેક ચાન્સિસ.’ એ હસમુખભાઈની ફિલોસોફી છે. હસમુખભાઈને હજુ હાર્ટ અટેક આવ્યો નથી. પરંતુ એમણે હોસ્પિટલમાં ધસી જવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. નર્સો પણ તેમને ઓળખી ગઈ છે. હસમુખભાઈ અને અમે, હસમુખભાઈના હાર્ટ અટેકની રાહ જોઈએ છીએ.

નાનપણમાં મેં અમારા ગામમાં જોયું છે કે ‘વિજય પ્રસૂતિગૃહ’માં કોઈ સ્ત્રીને બાળકના જન્મ પ્રસંગે સ્ત્રીની અને બાળકની ખબર કાઢવા તેના સંબંધમાંથી એકલી સ્ત્રીઓ જ જતી. પુરુષે જવું જોઈએ કે નહિ તેનો સવાલ જ પેદા નહોતો થતો. આ બધી સ્ત્રીઓ તેની તબિયત જોવા નહોતી જતી, પરંતુ સુવાવડી સ્ત્રીને સલાહ આપવા જતી હતી. પછી ભલેને એ સ્ત્રીની પાંચમી સુવાવડ કેમ ના હોય. ઘણાં લોકો દર્દીની ખબર નથી કાઢતા પણ ખબર લઈ નાખતા હોય છે. લોકો માંદાને એટલા માટે સલાહ આપતા હશે કે માંદુ માણસ તો ‘કેપચર્ડ ઓડિયન્સ’ ગણાય. એ ક્યાં ભાગવાનું છે? કોઈ સંગીતકારે પોતાની નવી ધૂનની અજમાઈશ કરવી હોય તો તેના માટે માંદી વ્યક્તિ ઉત્તમ સ્પેસીમેન ગણાય. જો તેને સંગીત ગમે તો ઊંઘી જશે. સામાન્ય સંજોગોમાં ઊંઘતું ઓડિયન્સ સંગીતકાર માટે ઈન્સલ્ટ ગણાય પરંતુ આ કેસમાં તો તે સિધ્ધિ ગણાય.

અમેરિકામાં આ એક મોટો પ્રશ્ન છે. માંદાની ખબર કાઢવા જવાનો. અમેરિકામાં નજીક નજીકમાં તો લોકો શહેરમાં રહેતા હોય છે. બાકી મોટા ભાગના લોકો સબર્બમાં દૂર દૂર રહેતા હોય છે. આ તો કલાક-દોઢ કલાક ડ્રાઈવ કરીએ તો દર્દીને જોવા જવાય. આખો દિવસ તો નોકરી પર હોઈએ. સાંજે કામ પરથી

ઘેર આવીને પતિ પત્નીએ બન્ને સાથે જવું પડે. એમ કરતાં રાતના મોડું થઈ જાય અને હોસ્પિટલના વિઝીટિંગ સમય પૂરો થઈ જાય. એટલે ઘણી વખતે નોકરી પરથી સીધા હોસ્પિટલમાં જવું પડે. તેમાં પાછું જો, બીજે દિવસે આપણાં સ્નેહીને રજા મળી જાય તો હોસ્પિટલમાં મળવા નહીં આવેલાઓના લિસ્ટમાં આપણું નામ આવી જાય. અને આપણે તેવું નથી ઈચ્છતા. તે દિવસે મોઢું બતાવવા તો જવું પડે. આપણે ક્યાં એના દુઃખ જોડે લેવા દેવા છે? નહિ તો આપણે માંદા પડીએ તો તે આપણાં મિત્ર, આપણને પાઠ શીખવવા આપણી ખબર કાઢવા ન આવે. અને પોતે કેમ નથી આવ્યા તેનો સંદેશો બીજા દ્વારા ખાસ પહોંચાડે.

બીજે સવાલ એ થાય છે કે વ્યક્તિ જો હોસ્પિટલમાં ન જાય અને ઘેર રહે તો ખબર કાઢવા જવું જોઈએ ખરું? ઘણી માંદગીઓ એવી હોય છે કે હોસ્પિટલમાં ન જઈએ તો પણ ગંભીર ગણાય. મારે બન્ને આંખમાં કેટેરેટના ઓપરેશન પંદર દિવસના અંતરે કરાવવા પડ્યા હતા. ડાબી આંખનું ઓપરેશન પહેલાં કરાવ્યું. સ્નેહીઓ ધસી આવ્યા ખબર કાઢી ગયા. બિચારી જમણી આંખ! પંદર દિવસ પછી એનું ઓપરેશન કરાવ્યું ત્યારે કોઈ ફર્ક્યું નહિ. આમાં કોઈનો વાંક નથી. બધાંને એમ કે પહેલી આંખ વખતે, બીજી આંખની ખબર પૂછી લીધી છે. અને પહેલી વખતે કાંઈ ઝાઝું દુઃખ પડ્યું નથી તો બીજી વખતે પડવાનું નથી.

દેશમાં, અમારા ગામમાં હોસ્પિટલની બાજુમાં જ હનુમાનનું મંદિર હતું. અમારા “ક” ભાઈનો રોજે રોજ મંદિરમાં દર્શન કરવા જવાનો નિયમ. હવે “ક” ભાઈ મંદિરની સાથે સાથે હોસ્પિટલમાં, ફક્ત જિજ્ઞાસાથી પ્રેરાઈને અચૂક આંટો મારે. જનરલ વોર્ડમાં એક ચકકર લગાવી દે. માંદાઓને “હાય-હેલો” કહી દે. અને ગામનું કોણ ત્યાં નવું આવ્યું છે તે જોઈ લે. અને પેલી વ્યક્તિએ પોતાની માંદગી જાહેર કરવી હોય કે નહીં, તેની પરવા ક્યાં સિવાય “ક” ભાઈ તેના સગાંઓને કહી આવે કે ‘પેલો ત્યાં મરવા પડ્યો છે ને તમે અહીં જલસા કરો છો? શરમાવ જરા.’ બીજે દિવસે પેલા માંદાને રિપોર્ટ આપી આવે કે ‘પેલા તમારાં સગાં તમને મળવા આવ્યાં હતાં કે નહીં? તમે હોસ્પિટલમાં છો, તેની તેમને ખબર છે. ગઈકાલે મને રસ્તામાં મળ્યા હતા.’ આ “ક” ભાઈની કૃપાથી હોસ્પિટલમાં વૈષ્ણવ જનોનો ધસારો સારો એવો રહેતો હતો. બીજું તો કોઈ નહીં. પરંતુ બહાર ચઢાની લારીવાળો ખુશ રહેતો.

છેલ્લે, છ મહિના પહેલાં, કમનસીબે હું હોસ્પિટલમાં હતો. કિડની સ્ટોન કઢાવવા માટે. વાત સામાન્ય હતી. પરંતુ વચ્ચે વિક એન્ડ આવતો હોવાથી મારે પૂરા પાંચ દિવસ રહેવું પડ્યું. પહેલે દિવસે, અમારા એક મિત્ર ઓફિસમાંથી છૂટીને સીધા સાડા છ વાગે મારી

નિર્ભયતામાંથી ઉદ્ભવેલી વીરતા એટલે સરદાર ○ ધનશ્યામ ન. પટેલ

સફળ નેતૃત્વની કથા - સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું
જીવનચરિત્ર - ભાગ ૧ અને ૨ : લેખક - યશવંત દોશી :
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૪ : પહેલી આવૃત્તિ,
મે ૨૦૦૨ : પૃષ્ઠ ૫૩૮ + ૬૧૪ : ISBN 81-7229-309-7 :
બંને ભાગની કિંમત રૂ. ૪૦૦

આમુખ : પરદેશી સત્તા હેઠળ, લગભગ દોઢસો વર્ષ પરાધીન રહેલા ભારતને, છેવટે ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના રોજ, મુક્તમલ આઝાદી પ્રાપ્ત થઈ. આ અભૂતપૂર્વ યાદગાર પરસંગને આગામી મહિને જોતજોતામાં છ દાયકા પૂરા થશે. આ સ્વાતંત્ર્ય દિનની વર્ષોવર્ષ ઉજવણી મહાવતા વિષ ભરના કોટિ કોટિ ભારતવાસીઓ, વીસમી સદીના અનેક મહાન નેતાઓને, તેમજ લાંબા કાળ સુધી આઝાદી સંગ્રામમાં આપેલી અમૂલ્ય સેવાઓ અને આકરાં બલિદાન બદલ યાદ કરી, સ્મરણાંજલિઓ પણ આપશે.

ભારતની આઝાદીના આંદોલનમાં મહાત્મા ગાંધી, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂની ત્રિપુટી મુખ્યત્વે નેતાગીરીની આગલી હરોળમાં ગણાતી આવી છે. તેમાં ગાંધીજી સિદ્ધાન્તનું ઉચ્ચારણ કરતા, સરદાર પટેલ તેનો અમલ કરતા અને નેહરૂ તે સમજાવતા. જ્યે કે સન ૧૮૮૫માં રાજકીય પુનરુત્થાનના હેતુસર હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા(ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ)ની સ્થાપના થયા બાદ, દાદાભાઈ નવરોજી, એની બેસન્ટ, ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે અને લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળક જેવાં અનેક મહાસભાનાં મહારથીઓ આ ક્ષેત્રે ઓછાવતાં કાર્યરત તો હતાં જ. આજીવન ભેખધારી ટિળકમહારાજનો 'સ્વરાજ મારો જન્મસિદ્ધ હક છે, તે મેલવીને જ હું જખીશ.' મંત્ર હતો. ૧૯૦૫ની બંજભંગ ચળવળે દેશમાં ભારેલો અગ્નિ સરજ્યો હતો. ટિળક મહારાજે છ વર્ષનો કારાવાસ પણ વેઠેલો.

ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ત્યાંની જવલંત કારકીદિ પૂરી કરી સન ૧૯૧૫માં ભારત આવ્યા. એકાદબે વર્ષોમાં તો આ જ કોંગ્રેસના નેજા હેઠળ તેમને ધુવતારક સમા ગળહળતા વલ્લભભાઈ પટેલ જેવા અનેક સાથીઓ સાથે એકમેકના સહકારમાં ભારતની આઝાદી-પ્રાપ્તિના ધ્યેય ઉપરાંત નિકૃષ્ટ ખેડૂત, કામદાર, દલિત અને અસ્પૃશ્ય ગણાતી કોમોની કાયાપલટ માટે આજીવન સેવા આપવાના સંજોગો સાંપડ્યા. ચંપારણ સત્યાગ્રહ બાદ ગુજરાતમાં શરૂ થયેલો સત્યાગ્રહી, અસહકારી, અહિંસાત્મક ચળવળોનો સિલસિલો રચનાત્મક કાર્યો સહિત ભારતભરમાં સમયનાં વહેણ સાથે ત્રણ દાયકા સુધી જારી રહ્યો. પરિણામે ૧૯૪૭માં ભારતને આઝાદી પ્રાપ્ત થઈ, તે ઇતિહાસ તો આપણી સૌની નજર સમક્ષ હજી તાજે જ રહ્યો છે.

આઝાદી ટાણે થયેલા ભારત વિભાજનના કારમા ઘા તો સર્વ કોમો માટે અસહ્ય બની રહ્યા હતા, છતાં વીસમી સદીનો પૂર્વાર્ધ તો ખાસ ભારત માટે પડકારરૂપ બની રહ્યો. આ ત્રીસેક વર્ષ(૧૯૧૭-૧૯૪૭)ના આકરા સ્વાતંત્ર્ય-સંઘર્ષના ફળસ્વરૂપ અનેક મહાન નેતાઓનાં જીવનચરિત્રો પણ 'શબ્દદેહ' પામ્યાં. અને તે પણ એકમેકના પરિચિત

ખબર કાઢવા આવ્યા. મારે ખાવામાં કોઈ બાધ નહોતી. અને અમને હોસ્પિટલમાં સાંજનું જનવાનું સાંજે સાજા છએ આપતા. આ મિત્ર પાંચે પાંચ દિવસ મને મળવા હોસ્પિટલમાં આવ્યા. વચ્ચે શનિ રવિમાં પણ આવ્યા. મારી પત્નીને એમ કે એ હરનિશને કપની આપવા આવે છે. પરંતુ છેલ્લે દિવસે ખબર પડી કે મારી ડીનર ડીશમાંથી હું ચિકનનું પેકેટ, સ્વીટ પુડીચ અને ચોકલેટ મિલ્ક કાઢી નાખતો એ એમને ખાવા આપતો. એમના ધર્મમાં ચિકન તો શું કાંદા પણ ન ખવાય. એટલે એ બિચારા મારી સાથે જમતા. એ મને મળવા નહીં, પણ ચિકન ખાવા આવતા. અને હું એ વાત અમારાં બન્નેની પત્નીઓથી ખાનગી રાખતો. હજુ સુધી ખાનગી છે. હા, કોઈકવાર આમ લખી દેવાય એ વાત જુદી છે.

[4 Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A.]

e.mail : harnish5@yahoo.com

સહસાથીઓ અથવા તો સમકાલીન અભ્યાસી લેખકો દ્વારા. કેટલીક આત્મકથાઓ પણ લખાઈ. કવિઓએ પણ ગાણાં ગાયાં. આવાં ઉન્નત જીવનચરિત્રો દ્વારા જ ભારતનો અદિતીય ઇતિહાસ આડકતરી રીતે મૂર્તિમંત થયો છે એમ પણ કહી શકાય. નૂતન ભારતની આગામી પેઢીઓ તો આવા પ્રકારનાં સાહિત્યમાંથી પેરણા મેળવીને પોતાનાં જીવન ઉન્નત બનાવી, કાળસાગરના તટ પર અમર પગલાં પાડી શકે.

એકવીસમી સદી બેસતાં વર્ષોમાં, સન ૨૦૦૨માં, યશવંત દોશી લિખિત સરદાર પટેલનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર નવજીવન ટ્રસ્ટ દ્વારા બે ભાગમાં પ્રકાશિત થયું. ગુજરાતીના ગૌરવરૂપ આ એક અનુપમ સિદ્ધિ છે. સન ૨૦૦૩માં પણ નવજીવને નારાયણ દેસાઈ લિખિત ગાંધીજીનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર (મારું જીવન એ જ મારી વાણી) ચાર ખંડમાં પ્રકાશિત કર્યું હતું. "ઓપિનિયન"ના ઓગસ્ટ ૨૦૦૫ના અંકમાં તેની આલોચના કરવાનો અવસર મને સાંપડ્યો હતો. હવે આ સરદારગાથાનું યથાશક્તિ મૂલ્યાંકન કરવાના આશય સાથે અત્રે કલમ ઉપાડી છે. એટલે લોકનાયક 'સરદાર'ના આ વિરલ ચરિત્રની કાંઈક ઝાંખી કરતાં કરતાં પણ આપણે સૌએ. બાર બાર વર્ષની તપશ્ચર્ચના ફળસ્વરૂપ લેખકે આપેલા આ યોગદાનની કદર પણ કરવી રહી. યશવંત દોશીને સારે જ સમસ્ત ગુજરાતી આલમના ધન્યવાદ ઘટે છે.

પૂર્વભૂમિકા : વીસમી સદી ઢળતાં સુધીમાં સરદાર પટેલનાં અનેક નાનાંમોટા રેખાચિત્રો કે જીવનચરિત્રો, ગુજરાતી, અંગ્રેજી, હિન્દી, વગેરે ભાષાઓમાં લખાયાં. જેમ કે (૧) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ બે ભાગમાં ગુજરાતી (૧૯૫૦), અંગ્રેજી (૧૯૫૩) - લેખક નરહરિ પરીખ (૨) 'અમારા સરદાર' - (૧૯૪૬) લેખક : દયાશંકર કવિ (૩) 'હિંદના સરદાર', ગુજરાતી (૧૯૬૩), હિંદી (૧૯૭૨) - લેખક : રાવજીભાઈ પટેલ (૪) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ - ગુજરાતી - અંગ્રેજી (૧૯૮૫) લેખક : ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ (૫) સરદાર પટેલ - એક સમર્પિત જીવન (૧૯૮૪) - લેખક : રાજમોહન ગાંધી (અનુવાદક - નગીનદાસ સંઘવી) - અંગ્રેજીમાં 'પટેલ અં લાઈફ' (૧૯૯૧) (૬) બરડમાં જવાળામુખી - સરદારની જીવનકથા (૧૯૯૮) - લેખક : મહેશ દવે, વગેરે ... વગેરે ...

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
બારડોલી સત્યાગ્રહ ટાંકણે લેવાઈ એક છબિ : ઈ.સ. ૧૯૨૮

આ ઉપરાંત મહિબહેન પટેલે સંપાદિત કરેલાં ત્રણ પુસ્તકો (૧૯૬૯), સરદાર પટેલ - પસંદ કરેલો પત્રવ્યવહાર - ભાગ ૧-૨ (૧૯૪૫-૧૯૫૦) સંપાદક : વી. શંકર, અનુવાદકો - યશવંત દોશી, નગીનદાસ સંઘવી, દીપક મહેતા (૧૯૭૭), અને સરદારનાં ભાષણો ભાગ ૧-૨ (૧૯૪૯) પણ ગુજરાતીમાં ઉપલબ્ધ છે. સરદારના સમકાલીન મહાપુરુષોએ વિવિધ રીતે તેમને બિરદાવ્યા છે. જેમ કે આચાર્ય વિનોબાએ તો ભારતના આ ક્રાંતિકારી અને મુલ્સદી સપૂતને જુલાઈ ૨૦૦૭

ગાંધીજીની લડતના લક્ષ્યવેધી ધનુર્ધર, પટ્ટશિખ અને સરસેનાપતિ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. મીલાના શોકતઅલીએ સરદારને 'બરફમાં જ્વાળામુખી'નો ઈલકાબ આપ્યો છે. અને દાદા ધર્માધિકારીએ તેમને 'રુદ્ર - ભદ્ર'ની ઉપમા આપી બિરદાવ્યા છે. જ્યારે "સંદેશ" પ્રકાશનના અધિષ્ઠાતા નંદલાલ બોડીવાળા, ગાંધીજીને ગુરુપદે સ્થાપનાર સરદારને 'નરકેસરી' ઉપનામ સાથે તેમને 'હિંદની ૪૦ કરોડની જનતાના ૬૦ વર્ષના પુરુષાર્થનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ' તરીકે નવાજે છે. (૧૯૪૬). મધુકર રાંદેરિયા સરદારને 'હિમાચ્છાદિત જ્વાળામુખી', તરીકે નવાજતાં જણાવે છે કે 'સમાજવાદીઓને કાબૂમાં રાખનાર, સરદાર જેવો બીજો નેતા આખા ગુજરાતમાં વ્યવસ્થા, સંગઠન અને કાર્યપરાયણતામાં આંબી જાય તેવો નથી. ને તેથી જ વલ્લભભાઈમાં ગાંધીજી જેવી દષ્ટિની સમતુલા નથી, જવાહર જેટલી લોકપ્રિયતા નથી, રાજજી જેવી બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતા નથી, છતાં વલ્લભભાઈ વલ્લભભાઈ જ છે.' (મહાસભાના મહારથીઓ, ૧૯૪૬)

નારાયણ દેસાઈએ ૩૧.૧૦.૧૯૮૧ના વ્યાખ્યાનમાં (સરદાર અને ગાંધીજી) તથા લંડનસ્થિત કવિ હર્ષભાઈ પટેલે પણ મુખ્યત્વે પદમાં રચિત તેમના પુસ્તક 'વિક્રમાદિત્ય સરદાર પટેલ' (૧૯૮૪)ની પ્રસ્તાવનામાં કવિવર ભવભૂતિએ ભગવાન રામચંદ્ર માટે રચેલા આ શ્લોકથી જ સરદારનું અભિવાદન કર્યું છે :

વજ્રાદિ કકોરાણી, મૃદુનિ કુસુમાદિપિ,
લોકોતરાણ્યાય ચેતાંસિ કોહિ વિજ્ઞાતુમર્હસિ.

તેમ જ કવિ નરસિંહરાવ દિવેટિયાએ, કાંગેસના કરાચી અધિવેશનમાં (૧૯૩૧) જતી વખતે ગાંધીજી અને પ્રમુખ બનેલા વલ્લભભાઈને 'ગીતા'ના પ્રખ્યાત શ્લોકથી આશિર્વચન આપી, જરૂરી કેરકાર સાથે, પ્રમાણ્યા હતા :

યત્ર યોગેશ્વરો ગાંધી વલ્લભ મ ધૂર્ધર,
તત્ર શ્રીવિજયો ભૂતિધુવા નીતિર્મિતિર્મમ.

રાષ્ટ્રકવિ હરિવંશરાય બચ્ચન પણ બારડોલીના સરદારને બિરદાવવામાં ઊંચાં ઉતર્યા નથી. રાષ્ટ્રભાષામાં રચિત તેમના 'પટેલ કે પ્રતિ' કાવ્યની છેલ્લી પંકિતઓ અત્રે પ્રસ્તુત છે :

હરેક પક્ષકો પટેલ તોલતા,
હરેક ભેદકો પટેલ ખોલતા,
દુરાવ યા છિપાવસે ઉસે ગરજ?
કઠીર નગ્ન સત્ય બોલતા,
પટેલ હિંદકી
નિરજ જબાન હે,
પટેલ દેશકા
નિગાહબાન હે,
પટેલ પર
સ્વદેશ કો ગુમાન હે.

(સરદાર એટલે સરદાર : વ્યાખ્યાનો : ગુણવંત શાહ : ૧૯૮૦)

ત્યારે લંડનના કવિજીવ અને હાસ્યલેખક પોપટલાલ પંચાલે પણ સરદારનું, તેમની એકસો વીસમી જન્મજયંતી પ્રસંગે કરેલું અભિવાદન પણ તેટલું જ ક્ષંકું છે. અત્રે પસંદગીની છ લીટીઓ જ પ્રસ્તુત છે :

તમે કરી કોટિક જે કમાલો
સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ વિશે સ્વદેશે,
કમાલ યાચા સમ છો દુવારા,
બિસ્માર્કશા પ્રિ-સ તમે અમારા।
નમું અહો એ દુરદર્શિતાને
કે પાટીદારી પટ્ટ દક્ષતાને?

... નમું તમોને સરદારને નમું,
વીરના આસનને નમું વા? ...

(કવિનો 'વનવગડાનાં ફૂલ' કાવ્યસંગ્રહ : ૨૦૦૭)

આમ સરદાર વિષે વિશેષ પ્રમાણમાં નાનુંમોટું સાહિત્ય-ભાઈ હોવા છતાં તેમના એક જીવનચરિત્રની ખોટ વર્તાતી હતી. પરિણામે સરદાર પટેલ મેમોરિયલ સોસાયટી તરફથી યશવંત દોશીને સરદારનું બૃહદ્ જીવનચરિત્ર લખવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તેમણે આ કામ બે ભાગમાં સમાપ્ત કર્યું. પહેલા ભાગ(પ્રકરણ ૧થી ૪૩)માં ૫૦૦ પાન અને બીજા ભાગ(પ્રકરણ ૪૪થી ૭૧)માં ૫૭૦ પાન સાથે કુલ ૧૦૭૦ પાનમાં સરદારગાથા સમાપ્ત થાય છે. બંને ગંઘોમાં અંતે ટીપ, ગંઘસૂચિ (ગુજરાતીમાં ૭૯ પુસ્તકો તથા અંગ્રેજીમાં ૮૭ પુસ્તકો સમાવતી) તથા અગત્યના સંદર્ભોની કકકાવાર સૂચિનાં વધારાનાં પાન ઘળવાયાં છે. બંને ભાગમાં મુખપૃષ્ઠ પર નીચેના બે ઈચના ભાગમાં પુસ્તકનું મથાળું જરૂરી વિગતો સાથે પ્રસ્તુત છે. તેમ જ બાકીના ઉપરના મુખપૃષ્ઠ પર સરદારના મોટા કદના ફોટા આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ભાગ પર સરદારની જરા ગંભીર, વિચારમગ્ન મુખમુદ્રા અને બીજા ભાગ પર વૃદ્ધત્વ છતાં બાલસહજ અનુપમ હળવા હાસ્યસહિત ઉપસી આવેલી તેમના વ્યક્તિત્વની મોહક ભવ્યતા જોનારને ઘડીભર અભિભૂત કરી આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી દે છે।

પુસ્તકોનાં બંને મુખપૃષ્ઠ તથા અંતિમપૃષ્ઠની અંદર બાજુએ વળતા અર્ધધિયામાં તેના લેખક યશવંત દોશીની ટૂંકી ચરિત્રરેખા ફોટા સાથે આપવામાં આવી છે. આ લેખક સંપાદક, તંત્રી, આજીવન શિક્ષક, અનુવાદક, પત્રકાર વગેરે અનેક ક્ષેત્રે બહોળા અનુભવી હતા. તેમ જ ઉદાર મતવાદી પણ હતા. રઘુવીર ચૌધરીના શબ્દોમાં, તેઓ નવી પેઢીની વિલક્ષણતાનો બચાવ કરનારા ગાંધીયુગના વિવેચક, સંપાદક હતા. યશવંતભાઈએ આ ચરિત્ર-લેખન માટે અગિયાર વર્ષ (૧૯૮૬-૧૯૯૭) જેટલો દીર્ઘસમય લીધા બાદ, હસ્તપ્રત મેમોરિયલ સોસાયટીને સોંપી તો ખરી, પરંતુ તેઓ પુસ્તકો છપાયાં પહેલાં જ, ૭૯ વર્ષની વયે, કમભાગ્યે, ૧૯૯૯માં સદ્ગત થયા.

આ કારણે લેખક તરફથી સામાન્ય રીતે ગોઠવાતી પ્રસ્તાવના કે પોતાના નિવેદનની ખોટ, આ અમૂલ્ય પુસ્તકોમાં સાચે જ વર્તાઈ આવે છે. પરિણામે 'પ્રકાશકના નિવેદન'માં જરૂરી દિલગીરી કે વસવસો તેમના મરણ બાદ ત્રણ વર્ષે ૨૦૦૨માં છપાયેલાં આ પુસ્તકોમાં જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. લેખકનાં અદ્યત્ત સાહસ, શ્રમ અને યોગદાન આ પુસ્તકોનાં પ્રકાશન સાથે તેમના મરણ બાદ પણ આબાદ રીતે દીપી ઊઠ્યાં છે. સરદાર ચરિત્ર-પ્રકાશનનું આ ભગીરથ કાર્ય હાથ પરવા માટે, લેખક સાથે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મેમોરિયલ સોસાયટીને પણ અભિનંદન ઘટે છે. આ ટાણે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ હાઈસ્કૂલ, કરમસદમાં સન ૧૯૪૧થી ૧૯૪૮ દરમિયાન ભણેલી અને પેઢીઓ સુધી રાષ્ટ્રોની જનતા માટે પ્રેરણાદાયી બનતા મહાપુરુષોનાં જીવનની અગત્યતા દર્શાવતી, એક અંગ્રેજી કવિની પ્રખ્યાત કડીઓ સ્વાભાવિક જ યાદ આવે છે. ખાસ કરીને વીસમી સદીના આપણા બંને ગુજરાતી નેતાઓ - સરદાર અને ગાંધી - ના સંદર્ભમાં તો આ કડીઓ આપણે માણવી જ રહી :

Lives of great men, All remind us,
We can make our lives sublime,
And departing leave behind us,
Foot prints on the sands of time.

આ કડીઓનો ભાવાનુવાદ કરવાની ઉત્કંઠા કે મોહ, જે ગણો તે, અત્રે રોકી ન શકવાથી પ્રસ્તુત છે :

ભવ્ય કેવાં જીવન ગાણાં, હતાં સરદાર - ગાંધીનાં ?
સ્ફૂયાં કરે જે સર્વ જ્ઞેય, અહનિશ ત્યારતવાસીનાં !
વિદાય ટાણે સમયરેત પર, પ્રસ્થાપ્યાં અચિટ પગલાં,
ઝગમગે નિર્મલ ધન્ય સદા, અહીં કૃતકૃત્ય જીવન અમારાં.

ચરિત્ર-નિરૂપણ : અભિવ્યક્તિ : યશવંત દોશીએ, તેમના જીવનનાં છેલ્લાં દસબાર વર્ષોમાં તો સરદારના સમસ્ત જીવનના બારીક અભ્યાસ સાથે ગંઘસૂચિમાં દર્શાવેલ ઘણાં પુસ્તકોના શક્ય વાંચન બાદ જ, તેમના ચરિત્રલેખનમાં લગભગ સર્ળગ સાલવારી જાળવીને જ આકરી તપશ્ચર્યા કરી, આબેહૂલ સંકલન કર્યું છે. પુસ્તકોનાં નાનાંમોટાં પ્રકરણોમાં

જરૂરી પુસ્તકોનો સંદર્ભ આપી, યથાયોગ્ય મથાળાં સાથે, સરદારનો જીવનપ્રવાહ સ્થળાંતર પ્રમાણે તેમના બાલ્યાકાળથી જ, જાણે કે, ગામ્યજીવનમાં એક નિર્દોષપણે ઉછળતા, કૂદતા, તોફાની, પરંતુ આનંદી બાળક જેવો બતાવ્યો છે. જીવનભર ટકી રહેલા આ નિર્દોષ આનંદી સ્વભાવથી તો સરદાર, મહાત્મા ગાંધીજીના સંઘર્ષમય જીવનમાં તેમના ભારત આવ્યા બાદ પ્રથમ કક્ષાના એક અનુપમ સાથી, જિંદગીભર બની રહ્યા, અને એકમેક વચ્ચે વીસમી સદીની અભૂતપૂર્વ ભારતની સ્વતંત્રતાની ચળવળમાં એટલી બધી કુદરતી આત્મીય સ્નેહગાંઠ બંધાઈ ગઈ કે લેખકે બંને પુસ્તકોનાં પાછલાં પૃષ્ઠ પર વચ્ચોવચ, ગાંધીજીએ ખેડ સત્યાગ્રહની પૂર્ણાહુતિ સભામાં કરેલા વક્તવ્યમાં, દસ લીટીના નોંધેલા આખા ફકરામાંથી ફક્ત આ નીચે પ્રમાણે દર્શાવેલાં તદ્દન સામાન્ય લાગતાં, પરંતુ અર્થસભર છેલ્લાં બે વાક્ય જ લીધાં છે. (ભાગ ૧ - પ્રકરણ ૧૦ : 'સત્યાગ્રહની તાલીમશાળા - ખેડ : ૧૯૧૮', પાન ૮૧)

'વલ્લભભાઈ મને ન મળ્યા હોત તો જે કામ થયું છે તે ન જ યાત. એટલો બધો શુભ અનુભવ મને એ ભાઈથી થયો છે.' (- ગાંધીજી)

ગાંધીજીના ચંપારણ સત્યાગ્રહથી આકર્ષાયેલા સરદારને પ્રથમ 'ખેડ સત્યાગ્રહ'થી જ સક્રિય રીતે ગાંધીજી સાથે જોડવાની તક સાંપડી હતી. તે પહેલાં ૧૯૧૭ના નવેમ્બરમાં 'ગુજરાત સભા' દ્વારા ગોધરામાં રાજકીય પરિષદ યોજાઈ હતી. સરદારને આ ટાણે ગાંધીજીનો પરિચય થતાં પરિષદની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ - ગાંધીજી સાથે, મંત્રી તરીકે કામ કરવાના સંજોગો સાંપડ્યા હતા. આ સમયે મુંબઈના આગેવાનો ટિળક, ખાપરડે, ઝીણા તથા વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ પણ હાજર હતા. ગાંધીજીની ગેરહાજરીમાં વેઠનાબૂદીનું કામ સરદારને હાથે સરળતાથી પાર પડ્યું હતું.

બોરસદમાં મરકી ફાટી નીકળેલી તે વેળા ગાંધીજી, સરદાર અને સાથીદારોની નિરીક્ષણ-મુલાકાત : ૧૯૩૫

રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીના સાથીદાર હતા. અને ગાંધીજીના સૂચનથી તેઓ ખેડ સત્યાગ્રહમાં સરદારના પણ ૧૯૧૭થી સાથીદાર બન્યા હતા. સરદારના આજીવન અંગત સંપર્કને પરિણામે તેમણે લખેલું પુસ્તક 'હિંદના સરદાર' નવજીવને ૧૯૬૩માં પ્રકાશિત કર્યું. આ પુસ્તકમાં ગુજરાતને જ પોતાનું કુટુંબ બનાવનાર સરદારના અંગત કૌટુંબિક જીવનનું રસપ્રદ અને રોચક વર્ણન લેખકે આપેલું છે. ભારતના સ્વાતંત્ર્ય-આંદોલન માટે ભેખ લેનાર બંને, પિતા (સરદાર) અને પુત્રી (મણિબહેન)ની જનસમાજમાં સામાન્ય રીતે છૂપી રહેલી મનોવેદના આડકતરી રીતે પણ સાકાર કરવામાં રાવજીભાઈ પટેલ સરદારના આ નાના શા (૨૭૮ પાન) ચરિત્ર-ચિત્રણમાં ચાર ચાંદ લગાવી ગયા છે. તેમણે સાચે જ મણિબહેનની સરખામણી મહાભારતના આજીવન બહુચર્ય વ્રત પાળનાર ભીષ્મ પિતામહ જેવું જ કપરું વ્રત લેનાર તરીકે 'કુટુંબ' પ્રકરણમાં કરી છે. ૧૯૦૮માં, સરદાર ભરજુવાનીમાં વિધુર થયા હોવા છતાં ફરી વાર ન પરણીને જ આઝાદીયજ્ઞમાં વિરલ આત્મભોગ - કુરબાની આપી અમર બની ગયા. વી. શંકરે પણ સંપાદક

તરીકે (પત્રવ્યવહાર - ૧૯૪૫-૧૯૫૦) ભાગ ૧ના પ્રવેશકમાં મણિબહેનની રાષ્ટ્રસેવાની તથા તેમણે રાખેલી ડાયરીઓની યથાયોગ્ય નોંધ લીધી છે.

રાવજીભાઈ પણ 'હિંદના સરદાર' પુસ્તકમાં, આત્મનિવેદન સ્વરૂપે 'અર્પણ' અને બાદમાં 'સ્મરણનું પ્રથમ દર્શન' પ. ૧. ૧૯૬૨ના રોજ આખ્યા બાદ પુસ્તક પ્રકાશિત થાય તે પહેલાં જ સદગત પામ્યા. પુસ્તક તો મોરારજી દેસાઈની પ્રસ્તાવના સાથે ૧૯૬૩માં પ્રગટ થયું. આમ ઉપરોક્ત 'પૂર્વભૂમિકા'માં જણાવ્યા પ્રમાણે યશવંત દોશીનો પણ આવો જ ઘાટ થયો હતો. સાચે જ પામર મનુષ્યો માટે નસીબની બલિહારી અને કર્મની ગતિ બંને ન્યારાં છે. ગંધસૂચિમાં આ પુસ્તકનો સંદર્ભ હોવા છતાં યશવંતભાઈના સરદારના ચરિત્રગંધમાં કેટલીક અગત્યની વિગતોની ક્યાંક ઊણપ વર્તાય છે. આમ છતાં, લેખકના આ મહાભારત શાં કાર્યની ગુણવત્તા લગીરેય ઓછી થતી નથી.

આવા સરદારના વતન કરમસદમાં, ખેડની લડત દરમિયાન ભરાયેલી સભામાં ગાંધીજીએ સરદારની અનોખી પ્રતિભાનું, યોગદાણા પરિચયે પણ આશાસ્પદ ભવિષ્ય આ શબ્દોમાં ભાંખેલું : 'વલ્લભભાઈ જે કે હજી ભક્ષીમાં છે. એમણે સારી રીતે તપવાનું છે. મને લાગે છે કે એમાંથી આપણે કુંદન કાઢીશું.' (ભાગ - ૧, પ્રકરણ - ૧૦, પાન - ૮૦)

યશવંતભાઈએ તેમના ઊંડા અધ્યયન, ચિંતન, સંશોધન અને મનોવિશ્લેષણ બાદ ચરિત્ર-ચિત્રણમાં, સરદારના સ્વભાવનાં અને કાર્યોનાં આગવાં નિરીક્ષણો કે અનુમાનો, વાર્તાપ્રવાહમાં વાંચકને ભારરૂપ થયા સિવાય આદિથી અંત તક, સાથે સાથે જ આખ્યાં છે. દાખલા તરીકે નીચે પ્રમાણે સરદારના, પોતાની પચીસ વર્ષની ઉંમર સુધીના મૂળગત સ્વભાવનું આલેખન, ભાષાની સરળ શૈલી રાખી, નાના મોટા ફકરામાં પ્રથમ બાર પાનાંમાં જ દર્શાવી દીધું છે.

૧. વલ્લભભાઈ જન્મજાત આંદોલનકાર હતા (પ્રથમ ભાગ, પાન ૧૧).

૨. અમદાવાદની સુધરાઈ સાથે અને ખેડ સત્યાગ્રહમાં સરકાર સાથે યથા સમયે તેમને સંઘર્ષ કરવાનો જ હતો.

૩. નડિયાદનાં સાહિત્યિક વર્તુળથી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તેઓ અસ્પૃષ્ટ રહ્યા હતા. (ભાગ ૧, પાન ૧૧)

૪. કદાચ એમ હોય કે નડિયાદની બે અગ્રણી જ્ઞાતિઓ (નાગરો અને પાટીદારો) વચ્ચે ઝાઝો સંપર્ક ન હોય.

શાળા જીવન બાદ, જાહેર જીવનમાં પડતા પહેલાંનો સરદારની રપથી ૪૨ વર્ષની ઉંમર સુધીનો ગાળો (૧૯૦૦થી ૧૯૧૭) પાયાના પથ્થર સ્વરૂપે તેમને કુટુંબ - વત્સલ, આપકર્મી અને સંયમી ચિત્રિત કરે છે. આ ગાળામાં તેઓ ડિસ્ટ્રિક્ટ પ્લીડર(૧૯૦૦-૧૯૧૦)ના સ્વતંત્ર વ્યવસાયમાં તથા ઈંગ્લેન્ડમાં બેરિસ્ટરી પરીક્ષા (૧૯૧૦-૧૩) બાદ અમદાવાદમાં સ્વતંત્ર બેરિસ્ટરી વ્યવસાય(૧૯૧૩-૧૯૧૮)માં રોકાયેલા હતા. નીડર વકીલ તરીકે પૈસો અને નામના મેળવી, અને દાદાસાહેબ માવળંકરના શબ્દોમાં : 'એક ફંકડો જુવાન, છેક છેલ્લી ઢબની કટવાળાં કોટપાટલૂન પહેરતો ... આવા આ નવા બેરિસ્ટર અમદાવાદમાં વકીલાત કરવા આવ્યા.' (ભાગ ૧, પાન ૩૦)

બલિહારી તો જુઓ કે આવા વલ્લભભાઈ પોતાના કુટુંબને વિનોદમાં વિધુરોનું કુટુંબ (a family of widowers) તરીકે ઓળખાવતા. (ભાગ ૧, પાન ૨૭)

ભાગ પહેલા(પ્રકરણ ૬-૭-૮)માં સરદારે ૧૯૧૭થી ૧૯૨૮ સુધી અમદાવાદ સુધરાઈમાં કરેલાં કાર્યો તથા પ્રગતિનું સુંદર વિવરણ આપવામાં આવ્યું છે. તેમણે સુધરાઈમાં અનોખી રીતે વહીવટ કરી નવજીવનનું સિંચન કર્યું અને શહેરના જાહેર જીવનને ધબકતું બનાવ્યું. લેખકે આપેલી કેટલીક વિગતો તો વાંચકને પહેલી જ વાર પ્રાપ્ત થતી હોય એમ લાગે છે. સરદારે ૧૯૧૮માં પોતાનો સ્વતંત્ર વ્યવસાય સમેટીને દેશ સેવા માટે, ગાંધીજીના નેતૃત્વ હેઠળ આજીવન ભેખ લીધો.

આ ચરિત્રલેખનમાં વધારેમાં વધારે મદદ સરદારના સાથીદાર નરહરિ પરીખે લખેલ પુસ્તક 'સરદાર વલ્લભભાઈ - ભાગ ૧-૨ તથા નરહરિ પરીખ અને ઉત્તમભાઈ શાહ દ્વારા સંપાદિત પુસ્તકો 'સરદારનાં ભાષણો'(બે ભાગ, ૧૯૧૮-૧૯૪૭ ને ૧૯૪૭-૧૯૫૦)માંથી યશવંત દોશીને મળી છે. તેમણે ૧૯૭૫માં 'સવ્યસાચી સરદાર' પુસ્તકનું પણ સંપાદન કરેલું. એટલે તેમને સરદારના જીવનનો અભ્યાસ તો પહેલેથી જ હતો. વધુમાં સરદારની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે 'સરદાર પટેલ - પસંદ કરેલો પત્રવ્યવહાર' (અંગ્રેજીમાં - ૧૯૪૫-૧૯૫૦) જે બે ભાગમાં વી. શંકરે ૧૯૭૭માં સંપાદિત કરેલો તેના ગુજરાતી અનુવાદક તરીકે પણ આ લેખક નગીનદાસ સંઘવી અને દીપક મહેતા સાથે જોડયા હતા. આ પુસ્તકોના સંપાદક વી. શંકરે પ્રસ્તાવના સ્વરૂપ 'પ્રવેશક'નાં પાંચ પાનાં પર, પોતાના અંગત પરિચયના આધારે સરદારનું વિવિધરંગી, રોચક અને લોકોત્તર વ્યક્તિત્વ ઉપસાવ્યું છે. આમ સરદારે કરેલો પત્રવ્યવહાર પણ લેખકને તેમના ચરિત્રલેખનમાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મેમોરિયલ સોસાયટી, અમદાવાદના તે સમયના અધિપતિ બાબુભાઈ જશભાઈ પટેલ હતા. લંડનના 'સરદાર - નિવાસ' સ્થાને ૩.૧૧.૧૯૮૫ના રોજ તેમણે 'સરદાર સ્મારક તકતી'નું અનાવરણ કરેલું. આ પ્રસંગે તેમણે આપેલા વક્તવ્યની ટૂંકી નોંધ સ્વરૂપ બત્રીસ પાનાંની અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં એક અણમોલ સરદારગાથા અંકિત થઈ છે. કાયદાશાસ્ત્રના ભણતર માટે લંડન આવેલા સરદારનું ત્રણેક વર્ષ માટેનું આ નિવાસસ્થાન રહ્યું હતું. તે સમયથી અહીં લંડનમાં પણ બાબુભાઈના પ્રયત્નોથી સરદાર પટેલ મેમોરિયલ સોસાયટીની સ્વતંત્ર શાખા સ્થાપિત થઈ છે. આમ લેખકને પ્રોત્સાહિત કરનાર આ સોસાયટીનું તેટલું જ યોગદાન ગણી શકાય. અલબત્ત, ચરિત્રકારની જવાબદારી તો અન્યની સરખામણીમાં ક્યાંય વિશેષ બની રહેતી હોય છે. આ જવાબદારી નિભાવતાં યશવંતભાઈ આ ગંધોથી ય સાચે જ સિદ્ધહસ્ત લેખક સાબિત થઈ ચૂક્યા છે.

ચરિત્રલેખનમાં શબ્દદેહે પ્રમાણિત કરેલા સરદારના સમગ્ર જીવનપ્રવાહની આલ્લાદક મસ્તી વાંચક પણ પોતાની સમજણશક્તિ, રાષ્ટ્રભાવના કે કુદરતી સ્વભાવના પ્રમાણમાં, વાંચનના રસાસ્વાદ સાથે માણી શકે છે. બીજી રીતે કહીએ તો વાંચક સ્વયમ્ સરદારના સાનિધ્યની જ સતત અનુભૂતિ કરી શકે છે. વાંચક તો ઘડીભર લેખકને પણ ભૂલી જઈને સતત સરદારના જ મોહક પાશમાં જાણે કે જકડઈ જાય છે।

ભારતના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધના માહોલમાં જ ભારોભાર યુવાવસ્થામાં ઉછરેલા યશવંત દોશીએ જે મહાત્મા ગાંધી - સરદાર પટેલ - પંડિત નેહરુ - રવિશંકર મહારાજ ... જેવા મહાપુરુષો પાસેથી આટલી બધી પ્રેરણાનાં પીયૂષ પીધાં હોય, તો પછી પાકટ ઉંમરે તેમણે દસબાર વર્ષની મહેનત બાદ સંપૂર્ણ કરેલી આ સરદારગાથાનાં જીવંત નિરૂપણ અને સચોટ રજૂઆતમાં તો પૂછવાનું હોય જ શું? કિમ્ બહુના? સિવાય કે અહીં તો આપણા લાડીલા લોકનાયકના આ ચરિત્રગંધની સમીક્ષા કે અભિવ્યક્તિમાં, વિસ્તાર ભયે મટકાં નહીં પણ યથા શક્તિ 'ચટકાં' જ આપી શકાયાં છે।

ભારત ભોમની વીસમી સદીનો વિશિષ્ટ માનવી :
એક ખેડૂત-પુત્ર : એને ભારત-ભાગ્ય-વિધાતાનું એક અક્ષર નજરાણું કહો કે અન્યથા સ્વદેશની કાયાપલટ માટેની તાતી તવારીખ કહો, ... પરંતુ એ તાતો માતો જીવ ઓગણીસમા સૈકામાં ૩૧.૧૦.૧૯૭૫ના રોજ ત્યાર પહેલાંની પરાધીન રહેલી ભારત માતાની ગોદમાં અવતર્યો; વીસમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં વીજળી વેગે ચમકી - દમકીને અન્ય અગણિત દેશભક્તોના સહકાર અને બલિદાન સાથે કામ કરતાં મા ભારતીને અંગ્રેજી હકૂમતથી મુક્તિ અપાવી (૧૫.૮.૧૯૪૭). તે દરમિયાન સન ૧૯૨૮માં દેશ ભરમાં 'બારડોલીના સરદાર' નામે પંકાયેલો એ ભારતમાતાનો પોલાદી છતાં માની મમતા ધરાવતો દેહધારી વિધાયક જીવ સ્વતંત્ર ભારતનો પણ ઉપ-વડો પ્રધાન - ગૃહપ્રધાન બન્યો. દેશી રાજ્યોનું વિલીનીકરણ કર્યું અને છેલ્લા શાસ સુધી આઝાદી બાદ પ્રજાસત્તાક સાર્વભૌમ થયેલી મા ભારતીનું ચણતર અને ઘડતર કરતાં કરતાં (૧૫.૧૨.૧૯૫૦) સ્વર્ગે સંચર્યો. અને છેવટે આ વિશિષ્ટ માનવી.

એકવીસમી સદીમાં, લગભગ અર્ધી શતાબ્દી બાદ સન ૨૦૦૨માં પોતાના વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર રૂપે 'શબ્દદેહે' સાકાર થયો. અન્ય નાનુંમોટું વિપુલ સાહિત્ય આ ક્ષેત્રે હોવા છતાં એકવીસમી સદીમાં આ છેલ્લી પ્રકાશિત યશવંત દોશી લિખિત લગભગ ૧૦૭૦ પાન પર બે ભાગમાં પથરાયેલી 'સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ'ના સફળ નેતૃત્વની કથા આપણે આગળ જોયું તેમ, આ હકીકતની સાક્ષી પૂરે છે.

વિનોદવૃત્તિમાં રસતરબોળ પટેલ, ગાંધી અને કૃપાલાણી : વિષય વિચારણી સમિતિની બેઠક, રામગઢ કોર્ગેસ, ૧૯૪૦

સરદારે પોતાના જાહેર જીવનનો પ્રારંભ સન ૧૯૧૭થી ગાંધી પ્રેરિત રાજકારણમાં ઝંપલાવી અમદાવાદ સુધરાઈમાં પ્રવેશ કરીને કર્યો હતો. આજ વર્ષે લેનિન દ્વારા રશિયામાં ક્રાંતિ, તથા ગાંધીજીની ચંપારણ લડત દ્વારા ભારતના સ્વાતંત્ર્ય વિગ્રહની શરૂઆત થઈ હતી. ઈતિહાસની આ ક્ષણે ગાંધીજી, સરદાર અને નેહરુ ત્રિપુટીનાં ૧૯૧૭થી ૧૯૪૭ સુધીનાં ત્રીસ વર્ષનાં જાહેરજીવન ભારતના સ્વાતંત્ર્ય વિગ્રહનાં અંતિમ વર્ષ સાથે એકાકાર થઈ ગયાં. ૧૯૧૭-૧૯૨૨ દરમિયાન સુધરાઈની ફરજે બજાવતાં ધર્મડી અને ઉદ્ભવ ગોરા અધિકારી મ્યુનિસિપલ કમિશનર શીલ્ડી, જિલ્લા કલેક્ટર, મેજિસ્ટ્રેટો તથા ઉત્તર વિભાગના કમિશનર પ્રેટ સાથે બાથ ભીડી (પ્રકરણ ૬) અને તેમને સૌને ખોટાં કામ કરતાં અટકાવ્યા. સુધરાઈનાં કારકૂનો, શિક્ષકો, નોકરિયાતો વગેરેનો પગાર વધારો કરી સગવડ સુવિધા કરી આપ્યાં. સરકાર હસ્તક ચાલતી શાળાઓ સાથે અસહકાર કરીને શહેરનાં બાળકોને સ્વતંત્ર કેળવણી મળે તે માટે ૧૯૨૧-૧૯૨૪ દરમિયાન પ્રજાકીય પ્રાથમિક કેળવણી મંડળની સ્થાપના કરી. ૪૩ પ્રાથમિક શાળાઓ ઊભી કરી (પ્રકરણ ૭) ૧૯૨૪-૧૯૨૮) દરમિયાન, સરકાર સાથે સંઘર્ષ કરી સુધરાઈના પ્રમુખપદે રહી સરદારે અમદાવાદ શહેરની કાયાપલટ કરી (પ્રકરણ ૮) અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ભોગવતી સુધરાઈને દબાવતી પ્રાન્તિક સરકારોને સરદારે પ્રમુખ તરીકે પદાર્થપાઠ આપ્યો. જલિયાંવાલા કત્લેઆમના વિરોધમાં ૧.૮.૧૯૨૦ના રોજ અસહકારનું આંદોલન શરૂ કર્યું. તે જ દિવસે લોકમાન્ય ટિળકનું અવસાન થયું. (પ્રકરણ ૧૨)

અમદાવાદની ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના સ્વાગતપ્રમુખ તરીકે સરદારની જવલંત કારકીર્દિનો ૨૭.૮.૧૯૨૦થી શરૂ થયેલો સિલસિલો વણથંભ્યો તેમના જીવનના અંત તક ચાલુ રહ્યો. આ જીવનચરિત્રનાં દરેક પ્રકરણમાં વાંચકને સરદારની વિશિષ્ટ, અવિચલ પ્રતિભા અને અખૂટ મનોબળનાં દર્શન થાય છે. રાષ્ટ્રસેવા નિમિત્તે કરેલું તેમનું કોઈ પણ કાર્ય નાનુંમોટું નથી. આ ચરિત્રચિત્રણમાં લેખકે ડી.જી. તેન્ડુળકર, કાનજી દ્વારકાદાસ, ડી.પી. મિશ્ર, ડી.વી. તામ્હણકર, કનૈયાલાલ મુનશી, વગેરે જેવા ઘણા અંગ્રેજી પુસ્તકોના લેખકોનો પણ સહારો લીધો છે. એટલે સરદારના સમગ્ર જીવનનું પ્રકરણવાર પિષ્ટપેષણ કરવાનો અત્રે આશય નથી અને તે જરૂરી પણ નથી. જો કે તબક્કાવાર નિરૂપેલા દરેક પ્રકરણમાં સરદારના જીવનનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો જોવા મળે છે. અને પીએચ.ડી. થિસીસ માટે ઝંખતા જિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસ માટે આ વિસ્તૃત સરદારગાથામાંથી ભરપૂર ખજાનો પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

રાષ્ટ્રીય જીવનના નાનામોટા દરેક ઢાંચામાં સરદાર વ્યાપકપણે અને સક્રિય રીતે છવાયેલા રહ્યા. તેમના ભાષણો અને પત્રવ્યવહાર તો બે મિશાલ, જો તેમની આત્મકથા લખાઈ શકી હોત તો તે કરતાં ય વધુ ગરજ સારે એવાં છે. કોંગ્રેસનાં અધિવેશનોમાં, પ્રમુખ ગમે તે વ્યક્તિ હોય, છતાં તેઓ સર્વોચ્ચ કાર્યદક્ષ નેતા તરીકે ભેદભાવ વગર, સંસ્થાની નીતિ, ધ્યેય અને સિદ્ધાન્તોને અનુસરી, વિકટ સંજોગોમાં પણ રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોનો ઉકેલ કાઢતા. કોંગ્રેસ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડના અધ્યક્ષ તરીકે બજાવેલી ફરજોમાં તેમની વ્યવહારુ રાજકીય મુત્સદ્દીગીરી દીપી ઊઠી છે.

આવી આકરી ફરજો બજાવતાં તેમને કેટલીય વાર ગાંધીજી, નેહરુ, રાજજી, કૃપાલાક્ષી, સુભાષચંદ્ર બોઝ, મૌલાના આઝાદ, જયપ્રકાશ નારાયણ, દેશબંધુ ચિત્તરંજન દાસ, ખેર કે નરીમાન જેવા અગ્રગણ્ય રાષ્ટ્રીય નેતાઓ સાથે પણ સંઘર્ષમાં ઉતરવું પડતું. સંજોગોને અનુસરીને આઝાદીસંગ્રામના રાજકીય વહેણમાં જરૂરી પલટો કે ફેરફાર પણ કરતાં તેઓ નાનમ ન અનુભવતા. દા.ત. પ્રકરણ ૧૭ (ભાગ ૧ : નાફેરવાદીઓની હાર : ૧૯૨૩) જોઈએ. ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરી સરકાર સાથે અસહકાર કરવાના મતના સરદાર નાફેરવાદી હતા. પરંતુ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ના દિલ્હી અધિવેશનમાં સરદારે નમતું જોખી. ધારાસભાનો બહિષ્કાર પાછો ખેંચી લેવાનો ઠરાવ પસાર થવા દીધો. પરિણામે ધારાસભા પ્રવેશ માટે ઉમેદવારને કોંગ્રેસને નામે તો નહીં, પરંતુ વ્યક્તિગત છૂટ મળી.

સાચાબોલા અને સિદ્ધાન્તવાદી સરદારની નમ્રતા, નિખાલસતા, ઈશ્વરપરાયણતા, કાર્યદક્ષતા અને સફળ નેતાગીરી પ્રકરણ ૧૬(ભાગ ૧ - નાગપુરનો ઝંઝ સત્યાગ્રહ : ૧૯૨૩)માં આબેહૂબ ચમકી ઊઠી છે. આ સત્યાગ્રહમાં 'ફેરવાદી' વિકલભાઈએ સક્રિય સહકાર આપેલો.

પંડિત મોતીલાલ નેહરુની ટીકા સરદારે આ શબ્દોમાં પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી છે : 'હું તો તેમની આગળ બચ્યું છું. એમના ત્યાગની, દેશસેવાની કિંમત હું શી રીતે આંકી શકું ? મારા જેવા કાચા સિપાઈની ભૂલ ...' (પાન ૧૪૭)

'જીતની ઘડીએ આપણે વધારે નમ્ર થવું જોઈએ. હારજીત આપનાર ઈશ્વર છે. જીત્યા પછી ગુમાનમાં આવનાર ત્યાં ને ત્યાં જ હારી જાય છે. યુરોપમાં જીતનારા હારી ગયા છે. તેનું આ જ કારણ છે. ...' (ભાગ ૧, પાન ૧૪૮)

બોરસદ (પ્રકરણ ૧૮ : ૧૯૨૩-૧૯૨૪) સત્યાગ્રહ, બહારવટિયાના ત્રાસ બદલ સરકારે જનતા પર નાખેલા હેડિયાવેરા વિરુદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. બોરસદ અને બારડોલી (પ્રકરણ ૨૧, ૧૯૨૮) સત્યાગ્રહની લડતો પણ સરદારની સિદ્ધિનાં સોનેરી પગથિયાં છે. બારડોલી લડતમાં લેખકે ૩૮ પાનાં ફળવ્યાં છે. આ સમયનાં સરદારનાં ભાષણો જગતભરના ભાષણસાહિત્યના ઉત્તમ નમૂનાઓ છે. આ ભાષણોમાં ઉપમા, વ્યંગ, કટાક્ષ, વિનોદ, ઉપહાસ તથા અવળવાણી અનાયાસે આવી જાય છે. આ સત્યાગ્રહ સરકારની જમીન મહેસૂલ આકારણી વિરુદ્ધ હતો. આ સમયે જ ખેડ જિલ્લાના કરમસદ ગામના એક ખેડૂતનો દીકરો બારડોલી જિલ્લાના ખેડૂતોનો સરદાર બન્યો. તેમના ભાષણોથી ત્યાંની બહેનોમાં પણ અપૂર્વ જાગૃતિ આવી. જિલ્લાના ફ્લોદ ગામની એક ચાલુ સભામાં જ, કુંવરજી દુર્લભ પટેલે વલ્લભભાઈનું અભિવાદન કરતાં ઊભા થઈને કહ્યું : 'ભલે પધાર્યા, મારા બાપ, તમે તો અમારા ખેડૂતોના સરદાર છો !' અને ઉપસ્થિત મેદનીમાં લોકોએ પણ પડઘા પાડ્યા : 'અમારા સરદાર'.

આ સરદાર નાનપણમાં આંક, પલાખાં, પાડ, લેખાં, વગેરે પિતાની સાથે ખેતરે જતાં જ કરમસદમાં શીખેલા. બારડોલીના માનપત્રના જવાબમાં તેમણે કહેલું : 'હું ખેડૂતનો દીકરો છું અને ખેડૂતનું લોહી મારા હાડમાં વહે છે. મને ખેડૂતનું કંગાળપણું સાલે છે. ખેડૂતના દર્દથી મારું દિલ દુઃખી રહે છે.'

ગુજરાતમાં સન ૧૯૨૭માં જલપ્રલય - અતિવૃષ્ટિથી અને પૂરથી વ્યાપક નુકસાન થયું હતું. તે સમયે સુધરાઈ તથા ગુજરાત પ્રાન્તિક ઓપિનિયન/Opinion

કોંગ્રેસ સમિતિ બન્નેના પ્રમુખ તરીકે સરદારે રેલસંકટના રાહતકાર્ય(ભાગ ૧, પ્રકરણ ૨૦)માં સ્વયંસેવકોના ઉપરી બની અદ્ભુત કામગીરી કરી હતી. ખેડા, નાગપુર, બોરસદ અને બારડોલીની લડતોમાં રવિશંકર મહારાજ અને મોહનલાલ પંડ્યા જેવા કેટલા ય અનન્ય સાથીદારો સરદારને મળ્યા હતા. બારડોલી લડતને પરિણામે ગુજરાતીમાં પ્રથમવાર યુદ્ધગીતો લખાયાં.

જેમ ગાંધીજીએ 'દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ' પ્રથમ ૧૯૨૪માં નવજીવન દ્વારા પ્રકાશિત કરાવ્યો તેમ જ મહાદેવભાઈ દેસાઈ લિખિત 'બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ' પણ નવજીવન ટ્રસ્ટ દ્વારા ૧૯૨૮માં પ્રથમ પ્રકાશિત થયો હતો. આ પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિ(૧૯૯૧)ની એક પ્રત તાજેતરમાં "ઓપિનિયન"ના તંત્રીના સૌજન્યથી હાથવગી થઈ હતી. અને પ્રથમવાર જ મને આ લડતનો વિગતવાર ઇતિહાસ વાંચવા મળ્યો. સરદારચરિત્રની આલોચના લખવામાં આ શુભ પ્રસંગે આથી વિશેષ નસીબની બલિહારી મારે માટે શી હોઈ શકે ?

આ લડત દરમિયાન સરદારના પ્રથમ કક્ષાના સાથી રવિશંકર મહારાજને પાંચ મહિના ૧૦ દિવસની સખત કેદની સજા થઈ. આ પ્રસંગે ગાંધીજીએ મહારાજને વધામણી નીચેના શબ્દોમાં મોકલી આપી હતી :

'ભાઈશ્રી રવિશંકર તા.૩૦.૪. '૨૮, મૌનવાર

તમે નસીબદાર છો. જે ખાવાનું મળે તેથી સંતુષ્ટ, ટાઢતડકો સરખાં, ચીથરાં મળે તો ઢંકાઓ, ને હવે જેલમાં જવાનું સદ્ભાગ્ય તમને પહેલું. જો ઈશ્વર અદલાબદલી કરવા દે ને તમે ઉદાર થઈ જાઓ તો તમારી સાથે જરૂર અદલાબદલી કરું. તમારો અને દેશનો જય હો.

બાપુના આશીર્વાદ.'

રવિશંકર મહારાજને લખેલી આ વધામણી(પાન ૯૯, પ્રકરણ ૧૫ : 'બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ')નું આ છેલ્લું વાક્ય તો ગાંધીચરિત્ર ઇતિહાસમાં ઘણું જ મશહૂર થઈ ગયું છે.

સરદાર પટેલ ૬.૪.૧૯૪૭ના રોજ પોતાના વતન કરમસદમાં ગામની કન્યાશાળાનાં નવાં મકાનના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે આવેલા. ગામ તરફથી તેમને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે રવિશંકર મહારાજ પણ ગામમાં એકાદબે કલાક પહેલાં આવી ગયા હતા. અને અમારા ગામના સમાજસેવક ઠાકોરભાઈ વૈદ સાથે ગામની ભાગોળે આવેલા પીપળાના ચોતરા નજીક વાતો કરી રહ્યા હતા. અને અમે એકબે છોકરાઓ, તેમના ચમ્પલ - બૂટ વગરના ખુલ્લા પગ નિહાળી, તેમની પૂઠે ઊભા રહીને સરદારની 'કિમ્વદન્તી' કે એવા અનુભવની વાતો, કંઈક આશ્ચર્ય સાથે સાંભળી રહ્યા હતા. સરદારને નજીકથી જોવાનો અને સાંભળવાનો આ પ્રથમ પ્રસંગ મારે માટે ચિરસ્મરણીય રહ્યો છે. માનપત્રના જવાબમાં તેમણે જણાવેલું :

'... દુનિયાનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકાય, પણ ગામના લોકોનો, તેમાં ય કરમસદ ગામના લોકોનો પ્રેમ સંપાદન કરવો કઠણ છે. સંપાદન કરી શકે એ ભાગ્યશાળી છે. બાકી મેં તો ગામનું કાંઈ કર્યું નથી. ... એક બ્યાલણની કોમને ચોપાંશી જત, કૂવાના દેડકાને કૂવાનું અભિમાન ... અમે ઊંચા કુળના છીએ એવું મિથ્યાભિમાન આપણે છીડવું જોઈએ. ગુલામોને વળી કુળ કેવા ? ... ગાંધીજી આવ્યા ત્યારથી તેમના સહવાસથી મેં મારું જીવન બદલી નાખ્યું છે. ...'

આવા સરદારની સફળતાનું રહસ્ય એ હતું કે તેમને માણસ પારખવાની કોઠાસૂઝ ગળથૂથીમાં મળેલી. પોતે મોટા વિદ્વાન કે રાજકારણના અઠંગ અભ્યાસી નહોતા. અને સામાન્ય ગામજન તરીકે ઉછર્યા હોવા છતાં જમા પાસે ભારત દેશની નાડ પણ બરાબર પારખી શકતા હતા. વી. વી. ગિરિના શબ્દોમાં તેમનામાં બિસ્માર્કની સંગઠનશક્તિ, ચાણક્યની મુત્સદ્દીગીરી ભરી દૂરદેશીતા અને અબ્બાહમ લિંકનની રાષ્ટ્રીય એકતા માટેની પ્રીતિ-ભક્તિનો સમન્વય જોવા મળે છે. બારડોલીનો સત્યાગ્રહ સમેટવા બાદ, સરદારને દાંડીકૂચ માટે જરૂરી નિમક સત્યાગ્રહની તૈયારી કરવાના પ્રયત્નોમાં ૭.૩.૧૯૩૦ના રોજ પોણાચાર માસની જેલસજા થઈ હતી.

આ યાદગાર પ્રસંગની સુવર્ણજયંતી ઉજવવા માટે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મેમોરિયલ સોસાયટીએ ૭ માર્ચ ૧૯૮૦થી સરદારસ્મૃતિ હેતુસર વ્યાખ્યાનમાળા યોજેલી. અને પ્રથમ વ્યાખ્યાન મોરારજી દેસાઈએ ૭ માર્ચ ૧૯૮૦ના રોજ આપેલું. આ જ તારીખે ૧૯૩૦માં સરદારની રાસ ગામે ધરપકડ અને સજા થયેલી. ત્યાર બાદ દેવવત પાઠક, એચ.એમ પટેલ, નારાયણ દેસાઈ, મનુભાઈ પંચોળીનાં જે વ્યાખ્યાનો થયાં, તે સર્વ પુસ્તિકારૂપે પ્રગટ પણ થયાં છે. ઉપરાંત, વીસમી સદીના નવમા દાયકામાં ગુણવંત શાહે કરેલાં ત્રણ પ્રવચનોની નોંધ પણ તેમના પુસ્તક 'સરદાર એટલે સરદાર'માં થઈ છે. (૧૯૮૭)

ડિસેમ્બર ૧૯૫૦ના છેલ્લા દિવસોમાં તબિયત લયડતાં સરદારે માનસિક નિવૃત્તિ માટે ઈશ્વરચિંતન તરફ મન વાળી, ગીતાના શ્લોક અને ભજનોનું રટણ કરવા માંડ્યું :

હૈ ભહારે ભાગ, દુનિયા ચંદ રોજ ।
દેખ લો ઈસકા તમાશા ચંદ રોજ ।
જિંદગી કા હૈ ભરોસા ચંદ રોજ ।

મંગલ મંદિર ખોલો દયામય । મંગલ મંદિર ખોલો,
જીવન-વન અતિ વેગે વટાવ્યું, દ્વાર ઊભો શિશુ ભોળો,
તિમિર ગયું ને જ્યોતિ પ્રકાશ્યો, શિશુને ઉરમાં લો લો,
નામ મધુર તમ રટ્યો નિરંતર, શિશુ સહ પ્રેમે બોલો,
દિવ્ય-તૃષ્ણાતુર આવ્યો બાલક, પ્રેમ-અમીરસ ઢોળો.

... દયામય .

સરદારને ૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૦ના રોજ હવાકેર માટે મુંબઈ લઈ જવામાં આવ્યા. અને ત્યાં જ ૧૫ ડિસેમ્બર ૧૯૫૦ના રોજ, વીસમી સદીના ભારતનો એક ચમકતો સિતારો અસ્ત થયો । તે સાથે સરદારગાથાનો અંતિમ અધ્યાય પણ સમાપ્ત થયો. પંડિત નેહરુએ તેમને નૂતન ભારતના એક મહાન ઘડવૈયા, ઐશ્વર્યાતા અને શક્તિદાતા તરીકે બિરદાવી અંજલિ આપી. રાજેન્દ્રબાબુના શબ્દોમાં તેમની કીર્તિને કોઈ અગ્નિ ગ્રસી શકે તેમ નથી. રાજજીના શબ્દોમાં વલ્લભભાઈ પ્રેરણા, હિંમત, આત્મશ્રદ્ધા અને બળના મૂર્તિમંત પ્રતીક હતા.

ગાંધીજી પાછળ ગાંધીવાદનાં ઘણાં ગાણાં ગવાયાં. પંડિત નેહરુએ અને જયપ્રકાશે પણ પોતાની હયાતી દરમિયાન સમાજવાદની ઘણી વાતો કરી. પરંતુ નિર્ભયતામાંથી પેદા થયેલી પોતાની વીરતા એ સરદારનો જીવનમાર્ગ છે. તેમની પ્રકૃતિ, સ્વભાવ અને પ્રવૃત્તિનો ઝોક અન્ય નેતાઓ કરતાં જુદો જ છે. જે એમની મુખમુદ્રા પર પ્રસંગોપાત અંકિત થતો સહસાથીઓ કે પાતિસ્પર્ધીઓને જોવા મળ્યો છે.

સરદારની આવી વિરલ પ્રતિભા હોવા છતાં તેમની હયાતીમાં કે તેમના નિધન બાદ તેમના નામે કોઈ 'સરદારવાદ' ઊભો થયો નથી । શા માટે ? ...

... કારણ કે વીસમી સદીના નૂતન ભારતના જન-ગણ-મનમાં આકાર બનતા જતા ફક્ત બિનસાંપ્રદાયિક રાષ્ટ્રવાદના જ તેઓ, ખાસ કરીને ગાંધીજીના નિધન બાદ, એક અવ્વલ દરજ્જાના પ્રતિનિધિ બની રહ્યા હતા.

બીજી રીતે કહીએ તો ગાંધીજીની હયાતીમાં તેમણે ત્રીસ ત્રીસ વર્ષો સુધી તેમની જ પ્રવૃત્તિઓને સાકાર સ્વરૂપ આપીને પોતાનું વિશિષ્ટ કે અગમ્ય વ્યક્તિત્વ, અજબગજબ રીતે આ વિશ્વવિભૂતિ સાથે એકાકાર કરી દીધું હતું । તેમના આ ચરિત્ર-ચિત્રણમાં લેખકે સરદાર દ્વારા ગાંધીજીને મૂલવતાં અનેક વિધાનો તેમનાં ભાષણો, લેખો કે પત્રવ્યવહારનો અર્ક આપીને પ્રસ્તુત તો કર્યા જ છે.

આપણને ઘડીભર તો એમ જ લાગે છે કે સરદાર ગાંધીજી કરતાં પણ વધારે અગમ્ય છે । લોકોત્તરાણામ્ ચૈતાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુમર્હસિ.

એકવીસમી સદીના અભ્યાસીઓ માટે સરદારગાથા આ સંદર્ભે વધુ સંશોધનાત્મક કે ચિંતનાત્મક વિષય બની રહે, તો કંઈ નવાઈ પામવા જેવું ખરું ? ગુરુ કરતાં ચેલા ચહે એ ન્યાયે શું આપણે સરદારને સવાયા ગાંધી કહી શકીએ ખરા ? સરદાર-રસિયા વાંચકોને આ પડકાર ઝીલી લેવા એક વિજ્ઞપ્તિ છે । એકવીસમી સદીમાં સરદારની પ્રસ્તુતા કેટલી ?

સમાપન : યશવંત દોશી લિખિત પ્રસ્તુત સરદારગાથાના બે ભાગ વાંચવાની તક, "ઓપિનિયન"ના સૌજન્યથી, ૨૦૦૬ના ઉત્તરાર્ધમાં મળી હતી. ત્યાર બાદ, આ પુસ્તકોની સમીક્ષા લખવાનું ઈજન મળ્યું અને તેને આનંદપૂર્વક સ્વીકારવાનો અવસર મળ્યો. મારે માટે આ દરખાસ્ત જાણે કે ઘેર બેઠાં ગંગા આવી હોય, તેમ ગણી શકાય. અથવા તો મોસાળમાં મા પીરસે એવી શુભ ઘડી આવી હોય તેમ મને લાગ્યું. કારણ કે હું કરમસદનો વતની ઉપરાંત સરદારના કુટુંબ (બાબાની ખડકી)નો પણ ખરો. પ્રથમ પચીસી દરમિયાન વતનમાં જ ભણતાં ભણતાં મોટો થયો. એટલે મારી બાલ્યાવસ્થાથી જ સરદાર વિશેની કિમ્બદન્તીઓ, દંતકથાઓ કે હકીકતો, જે ગણો તે ... સાંભળતાં સાંભળતાં મોટો થયો છું.

તે સમયે, ૧૯૪૫-૪૬ દરમિયાન, કરમસદની પાડોશમાં જ સરદાર સ્મૃતિ રૂપે વિધાનગરના વિચકર્મા ભાઈલાલ ઘાભાઈ પટેલ, ભાઈકાકાના અઘાગ પ્રયત્નોથી, એક આદર્શ, આધુનિક નગર સ્વરૂપે 'વલ્લભવિધાનગર'નો વિકાસ થઈ રહ્યો હતો.

મારાથી દસ વર્ષ મોટા ભાઈ (બાબુભાઈ) તે સમયના સંપૂર્ણ ખાદીધારી; દર ગાંધી જયંતીના દિવસે ચોવીસ કલાક અપવાસ કરી ફળિયાની ઝૂંપડીમાં અખંડ રેટિયો કાંતે. કરમસદ ગામમાં લોકપ્રિય પણ તેટલા જ. અને 'જી'ના નામે ઓળખાતા. સન ૧૯૩૮માં હરિપુરા કોંગ્રેસમાં સ્વયંસેવક તરીકે તેમણે હાજરી પણ આપેલી. આમ તે સમયનાં મારી આઠનવ વર્ષની ઉંમરનાં નાનાં ભૂલકાંઓને આઝાદીસંગ્રામના માહોલમાં સરદાર - ગાંધીની માયા (કે ચેપ ?) ગામમાં થતાં સરઘસોમાં જો ન લાગી હોય તો જ નવાઈ ગણાય । વળી બેસતાં વર્ષને દિવસે 'ઝવારા કરાવો' નિમિત્તે ખાદીના મેલાંઘેલાં રૂમાલની ઝોળીમાં ચણા-મમરા-સાકર-પતાસાંનો પ્રસાદ લેવા બેત્રણ મિત્રો સંગાથે સરદારના ઘરની મુલાકાતો તો વર્ષોવર્ષ રહેતી. સરદારના નાના ભાઈ કાશીભાઈ વકીલનું મરક મરક થતું મોહું પણ તે દિવસોમાં બજારમાં લગભગ રોજ જોવા મળતું. પરંતુ આ બધી તો નાનપણની વાતો છે જે અહીં અનાયાસે કંઈક સંકોચ સાથે રજૂ કરી છે. અલબત્ત, વતનને તો તેમણે ધન્યતા બક્ષી જ છે!

મારા જીવન ઘડતરમાં મારું કુટુંબ, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષકગણ તથા ગામનું જાહેર પુસ્તકાલય બાદ કરતાં સરદાર - ગાંધીનું અમૂલ્ય શ્રેય વર્તાયું છે.

પટેલ જ્ઞાતિમાં, અભણ અને ભણેલા છોકરાઓનાં લગ્ન પ્રસંગે 'પરઠણ'નો આકરો અને બેહૂદો રિવાજ હતો. આ રિવાજો અંગે પણ સરદારની વાતો સાંભળવા મળતી : 'એ આખલાના કેટલા ઉપજ્યા?' આ હકીકતથી મેં પોતે પ્રેરણા મેળવી, મારા લગ્ન પ્રસંગે માવતર વગરની, ગરીબ માબાપની કન્યા સાથે, વિના પરઠણે પરણવાનો નિશ્ચય, મારી ૧૭-૧૮ વર્ષની ઉંમરથી, કર્યો હતો. તે મારા જીવનમાં સફળતાથી સાકાર પણ થયો છે.

હવે મૂળ વાત પર આવું તો મારે જણાવવું જોઈએ કે આ સમીક્ષા નિમિત્તે લાંબીલય સરદારગાથાનું, છેલ્લા ચારેક માસમાં છૂટક-તૂટક બીજી વાર અધ્યયન થઈ શક્યું છે. પાકટ ઉંમરને કારણે યાદશક્તિ પણ ઓછી થતી હોય તેમ વર્તાય છે. અને વાંચનની સરખામણીમાં લેખન પ્રવૃત્તિ ઘણી ઓછી હોવાને કારણે આ ગાથાની વિવેચના કરતાં કંઈક મૂંઝવણ અને સમયની ખેંચ પણ અનુભવી છે. સંભવ છે કે ચરિત્રનિરૂપણ, અભિવ્યક્તિ વિભાગમાં ક્યાંક બિનજરૂરી વિષયાન્તર થયું હોય. અને તે કારણે વિસ્તાર ભયે લેખની મર્યાદા સાચવવા

બારડોલી સત્યાગ્રહ પછીની સરદારની પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કે મૂલ્યાંકન (૧૯૩૦થી ૧૯૫૦ સુધીનું) થઈ શક્યું નથી.

... તો વાંચકો, જો આ ઊણપ લાગતી હોય તો દરગુજર કરશો, એવી આશા છે. બાકી સરદારનાં ભાષણોની ભાષા કે ખૂબી ભરપૂર માણી છે. ફરીવાર, ચરિત્રકાર યશવંત દોશીનું તેમના આ મહાસાહસને બિરદાવતાં વ્યક્તિગત તેમ જ સૌ વાચકગણ વતી ઋણ અદા કરું છું. બાળપણથી ગામના પૂજ્ય વડીલ ગણાતા એવા ભારતરાષ્ટ્રના મહાનાયક સરદારનું ઋણ અદા કરવા તો શબ્દો પણ ઓછા પડે અથવા ઊણા ઉતરે. છતાં તેમની કદરદાની ફરજ સ્વરૂપે, યત્કિચિત, ભાવનાત્મક થોડા શબ્દ-પુષ્પો, સરદાર-રસિયા સૌ વાંચકગણ વતી તેમના ચરણે નમ્રતાપૂર્વક ધરવાનું સાહસ રોકી શકાતું નથી.

હતો શિવાજી છત્રપતિ, એક મહારાષ્ટ્રી સરદાર
હસ્તે જેને સદા ચમકતી પોલાદી તાતી તલવાર
માની શકે કોઈ માનવી, કાલાંતરે એ 'શિવ'
બન્યો ફરી વીસમી સદીમાં 'ભારતનો સરદાર'
ભારતની એકતા સિદ્ધ ઈતિહાસમાં
ભૂલી ભૂલાય ના એ કાળના ખપ્પરમાં,
સૂર્ય છૂપે નહીં, કો' વાદળની આડમાં
પડ્યાં પગલાં 'વીર વલ્લભ'નાં સમયની રેતમાં ...
... ભારતની.

[31 Bishops Park Road, Norbury, LONDON SW16 5TX, U.K.]

અને આપણે અવકાશમાં

○ પ્રકાશ ન. શાહ

એ ને હજુ ચંદ્ર પર જવાના સ્પર્શ છે. બેવો, સુનિતા, અવકાશી વિક્રમ, અને ચંદ્ર અભિયાનનાં અરમાન. શું કહેવું, સિવાય કે સુનિતા ઝિંદગાદ, હમ તુમ્હારે સાથ.

વેઇટ અ બિટ. આ 'હમ તુમ્હારે સાથ' વળી શું છે? એ ચશસ્ત્રી અવશ્ય છે. અવકાશમાં સૌથી લાંબો સમય રહેવાનો એક મહિલા તરીકેનો વિશ્વવિક્રમ એને નામે જમે બોલે છે. રહેવાનો જ નહીં, અવકાશમાં ચાલવાનો પણ.

પણ આ 'તુમ' તો જાણે કે સમજ્યા, 'હમ' તે વળી કોણ. મુલાસાતના પંડ્યાની ગુજરાતી કુડી, તે... મહેસાણા-મુલાસાતની વાત કરતે કરતે આપણે આ એકલાલીસ વરસની સુનિતાને 'કુડી' જેવી પંજાબી ઓળખે ભલું સંભારી બેઠાં! ભાઈ, વાત સમ છે કે પાછી નકરી પંડ્યા નથી, પંડ્યા-વિલિયમ્સ છે. માતા પણ કોઈક યુરોપીય મૂળની અમેરિકન છે. એટલે સુનિતાની વાત કરતાં નાતજાતકાંમ ધરમ પ્રદેશ-મુલકભાષાભૂષા કશામાં કોઈ ખાસ ચુસ્તી જાળવવી કદાચ શક્ય નથી, સિવાય કે એને ઇન્ડિયનઅમેરિકન (અગર એશિયન-અમેરિકન) જેવી કોઈ જાડીબહોળી વ્યાખ્યામાં ખતવીએ. ગુજરાતી છાપાં આપણી, ગુજરાતની દીકરી તરીકે વારી વારી જતાં હોય ને મુલાસાતથી માંડીને હરેન પંડ્યા સંદર્ભે ગુજરાતીઓ પણ અઠળક ઢળિયા હોય - પણ યાદ રાખવા જેવું એય છે કે 'બોસ્ટન ગ્લોબ' દૈનિકે આ દિવસોમાં એવો દિલબહલ વૃતાંત આપેલ છે કે વિલિયમ્સ એના 'માસાચ્યુસેટ્સ બુક્સ' ભાવથી સંભારતી સંભળાઈ હતી.

તેથી સુનિતા વિશે કોઈ ગુજરાતી કનેક્શનની કે કેવળ માસાચ્યુસેટ્સી કે એવીતેવી ઓળખ બાંધી ગૌરવઘોંઘાટ મચાવવાને બદલે, મનુષ્યની શક્તિ અને સંભાવનાઓના એક ઉભેષ તરીકે આ આખી સુનિતા ઘટનાને જોવા-સમજવા તપાસવાની જરૂર છે.

ઘેલાં ઘણાં કાઢીએ છીએ આપણે તવલિનસિંહે ઠીક યાદ આપ્યું છે એ કલાકોમાં કે સુસ્મિતા સેન ને ઐશ્વર્યા સય વિશ્વસુંદરી જાહેર થયાં ત્યારેય દેશ-આખો એકદમ હર્ષોભ્રામની પેઠે પ્રગટ થવા કરતો હોય એવાં દૃશ્યો સરજાયાં હતાં. હસ્તો, આપણે રહ્યા ઘેલાભાઈ હરખપદૂડાભાઈ. શું સ્પેસ વૉક કે શું રૅમ્પ વૉક. તુમ ઝિંદગાદ, હમ તુમ્હારે સાથ.

- ને આ હર્ષોદ્રેકમાં આપણું સાંસ્થાનિક માનસ અમ્મર તપે કે સુનિતાએ વિક્રમી વસવાટ દરમિયાન કરેલા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો ને પરીક્ષણનો મહિમા ચૂકી જવાય તો શું હરકત છે... આપણે તો બસ ભાઈ ગામ એક મુલાસાત, ને છોકરી એ પંડ્યાણ!

(સદ્ભાવ : "દિવ્ય ભાસ્કર", ૨૫ જૂન ૨૦૦૭)

ભાષામરમી પોપટલાલ જરીવાળા

○ વલ્લભ નાંઠા

એમના જીવનનાં અનેક પાસાં નજર સામે તરી આવે છે. એમને શી રીતે મૂલવવા? અધ્યાપક તરીકે? એક વિચારક તરીકે? એક વિવેચક તરીકે? કે પછી ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના પ્રમુખ તરીકે? આ બધા આયામોને એમણે ઉત્તમ રીતે આરાધ્યા હતા. જે વ્યક્તિમાં આવા એકાધિક ગુણવિશેષો સમાયેલા હોય તે વ્યક્તિના જીવનનાં સમગ્ર પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન કરવું સહેલું નથી. આથી મારી રજૂઆત એમના લેખન પૂરતી સીમિત રાખીશ.

પોપટલાલભાઈનો ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી સાથે ૧૯૮૪થી અનુબંધ રહ્યો હતો. એ પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા પછી મને પણ એમના હાથ નીચે ઉપપ્રમુખ તરીકે કામ કરવાની તક મળી એમ કહેવા કરતાં હું એમના હાથ નીચે ઘડાયો એમ કહેવું ઉચિત ગણાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીનું બંધારણ ઘડતી વખતે એમની વિદ્વતાનો લાભ આ સંસ્થાને મળ્યો હતો. તે જ રીતે ગુજરાતીના શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવામાં પણ એમણે મોખરે રહી સિંહફળો આપ્યો હતો. સાહિત્ય અકાદમી વિશે તેઓ હંમેશાં રૂડું બોલતા. અને ઘસાતું બોલનારને જડબાતોડ ખુલાસો પણ મળી રહેતો. પોપટલાલભાઈ "ઓપિનિયન"ના ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૮ના અંકમાં અકાદમી વિશે નોંધે છે :

'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી ફક્ત સંસ્થા જ નથી. એ એક વિચાર છે. એ એક આંદોલન છે. એના કાફલામાં આજ સુધી અનેક લોકો આવ્યા કર્યા છે, જોડાયા છે, અને બીજી વણઝારમાં બને છે તેમ આ આંદોલનમાં જોડનારાઓમાંથી વળી કેટલાંક પોતાનો મુકામ આવ્યે પોતાના મારગે પડ્યા છે.'

પોપટલાલભાઈએ ઓછું લખ્યું છે, કારણકે મૂળે એ જાહેરજીવનના માણસ હતા. પણ એમનું કર્તૃત્વ ટકોરાબંધ અને એમનાં કામ અને મહેનતને યારી આપનારું પૂરવાર થયું છે. એમનું વાચન વિશાળ હતું અને મગજ ચિંતનોનું પાવરહાઉસ. વળી તેઓ અનેક ભાષાઓના મરમી હતા. નહીં નહીં તો ય ગુજરાતી અને હિન્દી ઉપરાંત

બીજી બારેક જેટલી ભાષાઓ વ્યાકરણ સહિત એમણે આત્મસાત કરી હશે.

એમના વિવેચનાત્મક લેખો "ઓપિનિયન"માં અવારનવાર વાંચવા મળ્યા છે. તેમણે કરેલી સમીક્ષાઓ 'સ્વયંપાઠે ગુજરાતી શીખીએ, ભાષા શીખવાનો અખતરો કે મનોરંજનનું સાધન?', 'લર્નિંગ ગુજરાતી : પુસ્તક અને વિડિયો સાધનોનું એક અભ્યાસુ નિરીક્ષણ'. ઉપરાંત ભાનુબહેન કોટેયા રચિત 'પૂર્વ આફ્રિકાના પગધારે' - પૂર્વ આફ્રિકાની હિન્દી વસાહત વિશેના એક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજી પુસ્તકની સમીક્ષા પણ એમણે લખી હતી.

પોપટલાલ જરીવાળા દીકરી દક્ષા સંગાથે

ભાષા શીખવાનો અખતરો કે મનોરંજનનું સાધન ? નામક શીર્ષક ધરાવતા લેખમાં એક સમર્થ સમીક્ષક તરીકે ભાષાશિક્ષણમાં સી.ડી રોમનો કરવામાં આવતા ઉપયોગની આલોચના કરતાં તેઓએ "ઓપિનિયન", ૧૯૯૯ના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં યોગ્ય રીતે નોંધ્યું છે :

'સી.ડી. રોમ ડિસ્કનો ઉપયોગ કરીને મલ્ટીમીડિયાના માધ્યમથી રુચિ જાગૃત કરે તેવી પાઠમાળા રચી શકાય. નિર્માતાનો હેતુ આ સામગ્રી દ્વારા મૂળ ગુજરાતી જનસમૂહના બાળકોને ભાષા અને સંસ્કૃતિનો સંપુટ અર્પણ કરવાનો છે. પરંતુ આ ધ્યેયને પહોંચી વળવાનું સામર્થ્ય પાઠોની રચના અને અયોગ્ય ભાષા-પ્રયોગને કારણે સિધ્ધ થશે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે. કારણકે ઈ-ટરેક્ટિવની ટેકનિકની રચના સારી રીતે થઈ છે પણ ગુજરાતી ભાષા અંગેજી મારફતે રજૂ કરવામાં આવી છે. અંગેજીમાં જે બોલાય કે લખાય તે ગુજરાતીમાં કેમ કહી શકાય ? આના બદલે ગુજરાતીમાં જે રીતે બોલાય કે પ્રસંગો વર્ણવાય તેનાથી શરૂઆત કરીને તેની અંગેજીમાં સમજ પાડવાનો પ્રયત્ન થયો હોત તો પાઠો વધુ અસરકારક નીવડત.''

એ જ રીતે સ્વ. ભાનુબહેન કોટેયાના પુસ્તક : 'પૂર્વ આફ્રિકાના પગધારે'ના ઓપિનિયન"ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૯ના અંકમાં પોપટલાલભાઈ આ શબ્દોથી વધામણાં કરે છે :

'દુર્ભાગ્યે જેટલી સંશોધનાત્મક સામગ્રી આફ્રિકાના અન્ય દેશોને પ્રાપ્ત છે તેટલી અને તેવી સામગ્રી પૂર્વ આફ્રિકા વિશે મળી શકતી નથી. એ છતાં 'પૂર્વ આફ્રિકાના પગધારે' જેવું સંશોધનાત્મક પુસ્તક લખીને ભાનુબહેને આ ખોટ ઘણી હદે પૂરી કરી છે. આ પુસ્તક વાંચ્યા પહેલાં મને પૂર્વ આફ્રિકાના ઇતિહાસ વિશે ઘણું ઓછું જ્ઞાન હતું એમ મારે કહેવું જોઈએ.'

આજે આપણી આસપાસ જગત અને આપણા સમાજમાં ઘણું બધું બને છે જે દરેક માટે રુચિકર બનવું સંભવ નથી. માનવજીવન પરિવર્તન માગે છે. આ સાદાં સત્યને સમજાવવા "ઓપિનિયન"ના મે ૧૯૯૭ના અંકમાં રૂઢિગત સમાજમાં એ પરિવર્તન શી રીતે લાવી શકાય તેની ગુરુકૃપા દેખાડતા તેઓ આ શબ્દો ટાંકી રહ્યા છે :

'બાર વર્ષે દેહના કોશ બદલાતો માણસ. બાર વરસેય તેનો સ્વભાવ કેમ બદલી શકતો નથી ? ગર્થિઓ કેમ છોડતો નથી ? માન્યતાઓ કેમ મૂકતો નથી ? વ્યામોહ કેમ તજતો નથી ? મૂરખનો સરદાર છે. એણે બદલાવું જોઈએ. જૂનું પુરાણું તોડીફોડી નવો ઘાટ દેવો જોઈએ.' પણ પછી નિરાશાનો સૂર કાઢતાં લખે છે : 'પણ રામ જાણે એ

ક્યારે બનશે ? માનવસૃષ્ટિ શાંતિભર્યા સહકાર અને સૌંદર્યથી કોણ જાણે ક્યારે સૃષ્ટિ શોભશે ?'

પોપટલાલભાઈ જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં શરૂઆતથી જ રચ્યાપચ્યા રહેનારા મહાનુભાવ હતા. લેબર પક્ષ તરફ વધુ મમત્વ હોવાથી એ પક્ષમાં તેઓ સક્રિય રહ્યા. પોલિટિકલ અવેરનેસની સાથોસાથ તેઓ કેળવણી ક્ષેત્રે પણ એટલા જ જાગૃત. આથી એમના લેખોમાં મહદ્ અંશે ભાષા અને કેળવણી વિષયક તેમ જ જાહેરજીવનને સ્પર્શતા પ્રશ્નોની ચર્ચા સહેજે આવતી. એમના લેખોના કેટલાંક શીર્ષકો એ બાબતનાં સૂચક છે. ન્યાય પદ્ધતિમાં શ્યામવર્ણી પ્રજાનું સ્થાન ભરોસો જમાવતું નથી. બિટનને આવશ્યક છે યુગપલટો, વિધમાં ખરી શાંતિ ક્યારે ? વગેરે શીર્ષકો એમના લેખોમાં સામાજિક સમસ્યાઓનાં ઘોતક બની રહે છે.

એ અકાદમીના પ્રમુખ હતા એ ગાળામાં તેઓ અનેક પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે ઘેરાયેલા હોવા છતાં મારા લેખ સંગ્રહ 'બે કિનારા'ની પ્રસ્તાવના પોપટલાલભાઈએ લખી આપી હતી. તો "ઓપિનિયન" માટે એમના વિશે એક લેખ તૈયાર કરવાનો હતો ત્યારે એમનો ઈ-ટરવ્યૂ લેવા ગયો હતો ત્યારે એમણે 'આમાંથી જોઈએ તેટલું લઈ લો.' કહી એમણે મારી સામે એમના જીવનની અણમોલ સ્મરણ-મંજૂષા ખુલ્લી મૂકી દીધેલી. આ અને એવા અનેક ઋણ મારા પર ચડેલાં છે. હું ઉપપ્રમુખ હતો ત્યારે એમની પાસેથી મને ઘણું શીખવા મળ્યું છે. આ વિદ્વત્, પ્રેમલ મૂર્તિની શુભભાવનાઓ સદાય મારી સાથે રહી છે. મારા પ્રત્યેની આત્મીય લાગણીનો આ પડઘો જ હોઈ શકે. એમ હું માનું છું.

આમ પોપટલાલ જરીવાળાએ મુખ્યત્વે જીવનલક્ષી, સમાજલક્ષી તેમ જ સાહિત્યલક્ષી અને સંસ્કૃતિમૂલક પ્રસન્નકર ચિંતનપ્રસાદ આપી ઉત્તમ સાહિત્યસેવા અને સંસ્કારસેવા બજાવી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી એમની વિદ્યાયથી રંક બની છે.

પોપટલાલભાઈની ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી પ્રત્યેની નિષ્ઠા અને સેવાઓને કૃતજ્ઞતાભાવે આ શબ્દોજલિ સમર્પીએ.

[324 Horn Lane, Acton, LONDON W3 6TH, U.K.]

પાપડી-પ્રેમી પોપટલાલભાઈ !

○ સુષમા સંઘવી

અકાદમીની પરીક્ષા તંત્ર સમિતિમાં જે સમય આપ્યો છે તેને અનુલક્ષીને પોપટલાલ જરીવાળાએ આપેલા પ્રદાન અંગે મારા અનુભવોની વાત અહીં કરવી છે.

૧૯૮૮-૨૦૦૦ સુધીનો ગાળો પરીક્ષા તંત્ર સમિતિ માટેનો સુવર્ણયુગ જેવો હતો. અકાદમીની ત્રિપુટી પોપટલાલ જરીવાળા, વિપુલ કલ્યાણી અને જગદીશ દવેની અથાક મહેનતથી અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. એ દરમિયાન પરીક્ષા તંત્રનું એક માળખું તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. લંડન ઉપરાંત લુટન, લેસ્ટર, બર્મિંગમથી માંડીને પૂર્વ આફ્રિકા સુધી પરીક્ષાઓ લેવાની, શિક્ષકોની તાલીમ માટેના વર્ગોનું આયોજન કરવાનું, પરીક્ષાઓનાં પરિણામો આપવાનાં અને પ્રમાણપત્રો વગેરેની યોજના કરવી, જેવાં આ કામો હતાં. આ બધાંમાં પોપટલાલભાઈનું બારીકાઈભર્યું નિરીક્ષણ અને માર્ગદર્શન સતત રહેતું.

૧૯૯૪ના અરસામાં વિપુલભાઈનાં સૂચને પરીક્ષા તંત્ર સમિતિના સભ્ય તરીકે જોડાઈ ત્યારે પહેલવહેલી બેઠકમાં જ મને સવાલ થતાં, હું અચોક્કસ હતી. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી એમ.એ. કરેલું. ત્યારે જે આછોપાતળો ગુજરાતી ભાષાના વિદ્વાનોનો અનુભવ હતો તે કંઈ એવો સુખદ નહોતો જ ! તેથી મનમાં ઘણી અનિશ્ચિતતા હતી.

એ પહેલી જ બેઠકમાં હું જોઈ શકી કે પરીક્ષા તંત્ર સમિતિના અધ્યક્ષ ખૂબ જ વ્યવસ્થિત અને ચોક્કસાઈપૂર્વક સમગ્ર બેઠકનું સંચાલન

કરતા હતા. ત્યાર બાદ, પરીક્ષાઓ માટે મારા તપાસેલા ઉત્તરપત્રોનું આકલન પોપટલાલભાઈએ જે રીતે કરેલું, તે મારા ધ્યાન પર આવ્યું અને તે પરથી હું ઘણું ઘણું શીખી છું. આરોગ્ય તથા સામાજિક સારસંભાળને ક્ષેત્રે મારો વ્યવસાય રહ્યો છતાં, મારે સ્વીકારવું જ જોઈએ કે આ પરીક્ષા તંત્ર સમિતિના અનુભવોને કારણે મારા વ્યવસાયમાં મને ખૂબ ફાયદો થયો છે. એ અનુભવ મને હંમેશા હાથવગો રહ્યો છે અને તેથી ભારે ગૌરવ હું અનુભવું છું.

શિક્ષક તાલીમ વર્ગોમાં પોપટલાલભાઈ સાથે ગાળેલો યોગ્ય સમય મને યાદ છે. લેસ્ટરમાં યોજાયેલી એક તાલીમ શિબિરનો પ્રસંગ હતો. પોપટભાઈ સંગાથે અમે બધાં જ ગાડીમાં લેસ્ટર જવા નીકળ્યાં. રસ્તામાં પોપટભાઈએ ઉર્દૂ શાયરીના વિકાસની વાત છેડી અને ફેઝ અહમદ ફેઝની ગઝલોની વિષદ રજૂઆત કરી. આવી આવી રસમય વાતોમાં લંડનથી લેસ્ટરનો દોઢેક કલાકનો પ્રવાસ પલકમાં પૂરો થયો.

લેસ્ટરની આ શિબિરમાં લંચબેક વખતે અમે બધાં એક સાઉથ ઈન્ડિયન રેસ્ટોરોમાં ગોઠવાયાં. ત્યારે એ આર. રહેમાનનાં સંગીત વિષે એમણે ખૂબ રસિક વાતો કરી. લંચ પછી, આજુબાજુની દુકાનોમાં અમે લટાર મારતા હતાં. ત્યારે શાકની દુકાનમાં પોપટભાઈએ જોઈ ચકાસીને સુરતી પાપડી પ્રેમપૂર્વક ખરીદી. મારું મોસાળ નવસારીમાં; અને અહીં લંડનમાં મને એ સમયમાં સુરતી - નવસારીઓનો એટલો પરિચય નહોતો એટલે એમના આ 'પાપડી-પ્રેમ' પર તો હું ખરેખર ખુશ ખુશ થઈ ગઈ.

ગુજરાતી ઉપરાંત અંગ્રેજી, ઉર્દૂ, બંગાળી, અરબી, ફ્રેન્ચ વગેરે ભાષાઓના પણ તે જણકાર હતા. આમ ફક્ત ગુજરાતી ભાષા જ નહીં, પણ કળાનાં અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં ય એમનો ઊંડો રસ, અભ્યાસ અને શોખ હતો.

[53 Vernon Drive, STANMORE, Middlesex HA7 2BW, U.K.]

માનવધર્મી પોપટલાલ જરીવાળા સભાસંચાલનના પણ માહેર

○ લાલજી ભંડેરી

પોપટલાલ જરીવાળા સાથે મારો પહેલો પરિચય લગભગ ૨૦ વર્ષ પહેલાં થયો હતો. તે પણ એક અસાધારણ અનોખા વાતાવરણમાં ! આ પરિચય 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ની વાર્ષિક સભામાં થયેલો. મને યાદ છે ત્યાં સુધી તે વેમ્બલીમાં મળેલી.

તે દિવસોમાં મારી જાતને ગુજરાતી વ્યક્તિ કરતાં સામાજિક દ્રષ્ટિએ જરા સુધરેલું (પાશ્ચાત્ય) જીવન જીવવાનો ભ્રમ હું રાખતો હતો. મને બરાબર યાદ છે કે એ સભામાં પોપટલાલભાઈ તેમના પહેરવેશમાં એકદમ પાશ્ચાત્ય સજ્જન લાગ્યા. તેનાથી હું ખૂબ પ્રભાવિત થયો. અન્ય ગુજરાતી સભાઓમાં હાજરી આપતાં શ્રોતાઓ કરતાં પોપટલાલ જરીવાળાએ મારા માનસ પર કંઈક જુદી જ અસર પાડી. તે દિવસે મને એક અનોખો અનુભવ થયો અને કોણ જાણે. પરંતુ મારો મારો આત્મવિશ્વાસ દઢ થયો.

યોગાનુયોગ, આ સભામાં મને બીજું આશ્ચર્ય એ થયું કે અંગ્રેજીની જેમ ગુજરાતીમાં પણ એક છટાદાર અનોખી શૈલીમાં અસરકારક પ્રવચનો થઈ શકે છે. મારા માટે આ એક નવો જ અનુભવ હતો. કારણ કે તે પહેલાં મારા જીવનમાં જે જે જાહેર ગુજરાતી સંસ્થાકીય બેઠકોમાં કે અન્ય પ્રસંગોમાં મેં પ્રવચનો સાંભળેલાં તે તદ્દન નીરસ અને પ્રભાવ વિનાની વાણીમાં રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

મારી ગુજરાતી બોલવાની તેમ જ લેખન ક્ષમતા સીમિત હોવા છતાં, પોપટલાલભાઈનાં પ્રવચનથી અને તેમની સંચાલિત તે દિવસની સભાના અંતે મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે મારે ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના સભ્ય બની અને સક્રિય તેમાં ભાગ લેવો જોઈએ. આ સમયમાં ગુજરાતી ભાષા કરતાં પંજાબી ભાષા પર મારો કાબૂ સારો એવો

હતો. કારણ કે કેન્યામાં પંજાબી મિત્રો સાથે સારો એવો મને વ્યવહાર હતો. તેથી તે ભાષાનો મહાવરો થતો રહેતો અને પરિણામે મારું ગુજરાતી પંજાબીની સરખામણીમાં ઘણું જ નબળું હતું.

બીજી અન્ય રીતે પોપટલાલભાઈની તેમ જ અકાદમીની અસર મારા પર ઘણી થતી રહી. તેઓ ભાષાશાસ્ત્રી તો હતા જ, પણ સાથે સાથે સિદ્ધાન્તવાદી એટલા જ. તેઓ અનેક રીતે પરિપૂર્ણ વ્યક્તિ હતા અને તેમણે અનેક સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી હતી.

શિસ્તભરી રીતે સભાસંચાલન કરવાની તેમની આવડત ખરેખર દાદ માંગી લેતી ! જ્યારે પોપટલાલભાઈ કોઈ પણ બેઠકનું અધ્યક્ષપદ સંચાલન કરતા ત્યારે ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાની ભેજસેજ કદી ન કરતા. કેટલી ય ગુજરાતી સંસ્થા આયોજિત પ્રસંગોમાં આવું મેં અનુભવ્યું છે. સંચાલક આગેવાનો અને કેટલાક વડીલો નબળી સબળી ગુજરાતી અને ભાંગીતૂટી અંગ્રેજીની ખીચડી કરતા હતા અને હજુ પણ કરે જ છે.

પોપટલાલભાઈનું ગુજરાતી ભાષા ઉપર પરભુત્વ હતું. તેમના સમૃદ્ધ અને ગંજાવર શબ્દભંડોળથી તેઓ સહેલાઈથી તેમના વિચારો સરળ શૈલીમાં વ્યક્ત કરી શકતા. વળી તે વિનમ્ર, આદરણીય, માયાળુ અને અચ્છા આદમી ય હતા. અકાદમીની કાર્યવાહક સમિતિના દરેક સભ્યને તેમના પ્રત્યે અનહદ માન રહેતું તેમ જ સ્નેહપૂર્વક તેમને આદર આપતા.

તેમની વ્યવહારિક ક્ષમતા અજોડ હતી. તેઓ અકાદમીનો વહીવટ હંમેશાં સંસ્થાકીય નિયમોને કેન્દ્રસ્થાને રાખીને કરતા અને તેમના વિચારો અને સૂચનો સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત કરતા. કોઈ પણ સમસ્યા, મુશ્કેલ દલીલોનો ચોકકસાઈપૂર્વક અનેપદ્ધતિસર નિવેડો લાવતા. તેઓની માન્યતાઓ અનુસાર જ તેમનું જીવન જીવતા. કાર્યિંદ્રની જેમ પોતાની સગવડ કે અનુકૂળતા અનુસાર રંજ બદલતા નહીં અને તેમના સિદ્ધાન્તોને વળગી કામ કરતા. તેથી કોઈ વખતે કેટલાંક લોકો તેમની વર્તણૂક અને નિખાલસતાને કારણે નારાજ થતા. પરંતુ તેમની તેઓ પરવા કરતા નહીં.

પોપટલાલભાઈને ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ઉપરાંત બીજી અન્ય ભાષાઓનું પણ સારું એવું જ્ઞાન હતું. તેમણે હિન્દુ સહિત અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી વિવિધ વિષયલક્ષી ચર્ચામાં સરળતાથી પોતાનાં મંતવ્યો અને અભિપ્રાયો રજૂ કરી શકતા.

ગુજરાતી ભાષાના પ્રચાર અને પ્રસારણ માટે વરેલા પોપટલાલભાઈએ ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના પ્રમુખપદે રહી ઘણાં વર્ષો સુધી દિલથી મહામૂલી સેવાઓ આપી છે. આજની ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યેની ગુજરાતીઓની ઉદાસીનતા અને ગુજરાતી ભાષાની કથડતી પરિસ્થિતિથી તેઓ અતિ ચિંતિત રહેતા.

માનવધર્મમાં માન્યતા ધરાવતા પોપટલાલભાઈ રાજકારણમાં પણ વર્ષો સુધી સક્રિય હતા. લેખબર પક્ષમાંની તેમની સેવાઓની સગૌરવ નોંધ લેવાતી રહી છે.

પોપટલાલ જરીવાળાનું એક સ્વપ્ન હતું કે તેમની હયાતીમાં અકાદમીનું એક નાનું સરખું ભવન ખરીદી શકાય, જ્યાંથી અકાદમીનો વહીવટ થઈ શકે અને ભાષાકીય પ્રવૃત્તિઓ યોજી શકાય. કમ ભાગ્યે, તેમની તથા અકાદમીની કાર્યવાહી સમિતિની અઘાજ મહેનત બાદ પણ, ગુજરાતીઓની પોતાની માતૃભાષા કે વારસાગત ભાષા પ્રત્યેની ઉદાસીનતા અને સાથ સહકારના અભાવે તેમનું આ સ્વપ્ન સાકાર થઈ શક્યું નથી.

અકાદમીનાં નવાં બંધારણની મંજૂરીની કાર્યવાહીમાં મને પોપટલાલભાઈ સાથે કાર્ય કરવાની તક સાંપડી હતી. તદુપરાંત, 'જી.એલ.એ. પ્રોપર્ટીસ લિમિટેડ' કંપની માટે નવાં બંધારણની તૈયારીમાં પણ તેઓ સાથે રહી માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા. આ કંપનીનો મુખ્ય હેતુ શેર મારફતે ભંડોળ એકત્ર કરી અકાદમીનાં ભવનની વ્યવસ્થા કરવાનો હતો. 'જી.એલ.એ. પ્રોપર્ટીસ લિમિટેડ' તેમ જ 'ગુજરાતી લિટરરી

એકેડમી લિમિટેડ' બંનેના ખર્ચાઓ તૈયાર કરવાના હતા. પોપટભાઈની કંપનીલક્ષી કાયદાકાનૂનની જાણકારી અને અંગ્રેજી ભાષામાં સરળ રીતે અભિવ્યક્તિ કરવાની ક્ષમતાને કારણે આ કાર્ય સરળતાથી પાર પાડ્યું હતું.

એમની શૈક્ષણિક શિસ્ત અને એમનાં જીવસૂત્રોથી હું હંમેશાં પ્રભાવિત થતો રહ્યો. મારી ખજાનચી તરીકેની જવાબદારીઓ પદ્ધતિસર અને સરળતાએ નિભાવી શકું તે માટે તેમના તરફથી મને હંમેશાં સાથ, સહકાર અને માર્ગદર્શન મળતાં.

થોડા સમય પહેલાંનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. પોપટભાઈની નાદુરસ્તીને કારણે ઈસ્પિતાલમાં તેમને દાખલ કરવામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે તેમના બંજલામાં ઘોડુંક સમારકામ કરવાનું છે. તે અંજે મને વાત કરી. કોઈ સમારકામ કરી શકે એવી વ્યક્તિની તેમને જરૂર હતી. અમારી વાતચીત દરમિયાન મેં સહજ તેમને સૂચન કર્યું કે તેમની હાલની પરિસ્થિતિમાં હાઉ-સલો કાઉન્સિલનો આર્થિક સહાયતા માટે સંપર્ક કરે તો તે તેમને અવશ્ય મળી શકે. તેના જવાબમાં તેમણે મને સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું કે તેઓ કદાપિ કોઈની ય પાસે આર્થિક સહાય માટે હાથ નહીં લંબાવે, અને પછી આગ્રહપૂર્વક ઉમેર્યું કે તેમની શક્તિ અનુસાર સમારકામનો સઘળો ખર્ચ તેઓ પોતે જ પૂરો પાડશે. આ તો ખરેખર મારા માટે અસાધારણ અનુભવ હતો. ભલા, કોઈ કાઉન્સિલ તરફથી આર્થિક સહાય નકારે ?! ... પરંતુ આ તો નોખો માણસ !

વારુ, એકાદમી સાથે જોડાયા બાદ, પોપટભાઈ મારા જીવનમાં પ્રેરણાદાયી વડીલ બની રહ્યા. એમના રોજિંદા જીવનનું નિખાલસપણું હંમેશાં મને સ્પર્શી જતું. એમની દહે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને માન્યતાઓ ખરેખર અસામાન્ય હતી. આપણાં ધાર્મિક શાસ્ત્રોનો તેમનો ઊંડો અભ્યાસ અને સમજણ જ હોઈ શકે, એમ મારું માનવું છે.

વિશેષ નોંધપાત્ર બાબત જે મને હંમેશાં પોપટભાઈ વિશે યાદ રહેશે તે છે તેમનાં મૂળનો. તેમના સુરતીપણાનું ગૌરવ અને ગુજરાતીપણાના ઈતિહાસની સમજણ. તે સ્વતંત્ર વિચારધારા ધરાવતા એક સિદ્ધાન્તવાદી માનવ હતા. માનવ ધર્મને તે વરેલા હતા. ટૂંકામાં, ક્રિકેટની ભાષામાં કહેવું હોય તો કહીએ : He had a very good innings.

[50 Dalkeith Grove, STANMORE, Middlesex HA7 4SF, U.K.]

□□□□□□□□

— ગુફતગૂ

ભાષાને જ વળગ્યાં છે ભૂર :

માતૃભાષા કે અંગ્રેજી ?

સવાલ વિકાસ સાધવાનો છે

વિશ્વમાં જે જે દેશોમાં અંગ્રેજી ગયા છે અને જ્યાં જ્યાં રાજ કરીને ત્યાંની પ્રજાને ગુલામ બનાવી છે ત્યાં ત્યાં અંગ્રેજી કલ્ચર ઊભાં થયાં છે. સ્થાનિક પ્રજામાં સમયાંતરે અંગ્રેજી ભાષા અને પોતાની માતૃભાષા વચ્ચેની કશ્મકશને પેદા કરી છે. બાકી હતું તે વૈશ્વિકરણના વ્યાપે પૂરું કર્યું છે અને કોમ્પ્યુટરના માધ્યમે કેલામેલી ઈન્ટરનેટની મહાજાળે અંગ્રેજીની એહમિયતને વધારી દીધી છે. બિનસત્તાવાર રીતે અંગ્રેજીને વૈશ્વિક ભાષા તરીકે વિસ્તારી દીધી છે.

ગુજરાતી ભાષી બે વ્યક્તિ મળે ને જો એ ભણેલી હશે તો માતૃભાષામાં નહીં, અંગ્રેજીમાં જ વાત કરવા માંડશે. સામાજિક અને વ્યક્તિગત મોભાના માપદંડ તરીકે અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. બે ગુજરાતીઓ મળશે તો અંગ્રેજીમાં બોલવું પસંદ કરશે પરંતુ બે મહારાષ્ટ્રીય કે બે કન્નડભાષીઓ માતૃભાષાને જ અગ્રતા આપશે. માતૃભાષાનો આગ્રહ આજે બહુ ઓછા સમુદાયોમાં જળવાઈ રહ્યો છે.

વૈશ્વિકરણના વાયરામાં અંગ્રેજીની બોલબાલી વધતી ચાલી છે તેવા સમયે કર્ણાટક રાજ્યની હાઈકોર્ટે ત્યાંની તમામ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ફરજિયાત પણે કન્નડ માધ્યમમાં જ શિક્ષણ આપવાનો હુકમ કરીને સનસનાટી કેલાવી છે. પરિણામે ૨૦૦૦ જેટલી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ બંધ પડે એવો ભય ઊભો થયો છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ તો માતૃભાષા કે સ્થાનિક ભાષામાં જ હોવું જોઈએ એવા પ્રકારનો ચુકાદો સુપ્રીમ કોર્ટે અગાઉ આપેલો છે. સાત દિવસની અંદર કર્ણાટકની તમામ શાળાઓએ એફિડેવિટ કરીને અંગ્રેજી માધ્યમને રદ કર્યું હોવાનું હાઈકોર્ટેને જણાવવું પડ્યું.

દેશભરમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ અને જ્ઞાનનો વ્યાપ વધતો જઈ રહ્યો છે. લગભગ દરેક પ્રકારના માધ્યમરૂપે અંગ્રેજીનો સર્વસંમતિથી સ્વીકાર થઈ રહ્યો છે ત્યારે માતૃભાષામાં જ શિક્ષણ આપવાની બાબત કેટલી પ્રસ્તુત બની રહેશે એ તો સમય જ કહેશે, પરંતુ ભાષાવાદ અને પ્રદેશવાદને વકરવાના ભયસ્થાનોને બાજુ પર રાખીએ તો પણ એક સવાલ થયા વગર રહેતો નથી કે અંગ્રેજી ભાષાને સફળતા સાથે લેવાદેવા છે કે નહીં? સમગ્ર ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી અંગ્રેજી ભાષા આધારિત છે. વિશ્વમાં તમામ ક્ષેત્રે વ્યવહારો અંગ્રેજીમાં વધુ થઈ રહ્યા છે ત્યારે જાપાન અને ચીન તેમજ હવે તો કોરિયા જેવા દેશોની સફળતાને શું કહેવું. ત્યાં તો અંગ્રેજીનું બિલકુલ ચલણ નથી. જાપાનીઓ એમની ભાષામાં અને ચીનાઓ પણ એમની ભાષામાં જ વ્યવહાર વર્તન કરવાનું પસંદ કરતા હોય છે. ત્યાંના ઉત્પાદનો પર પણ ત્યાંની જ ભાષાનું લખાણ કરાય છે. એટલે જે દેશના મોટાભાગના લોકોને અંગ્રેજી બોલતા પણ નથી આવડતું

મારા કામ ભાગ વાચના કે બાને ઈન્ટર્નેટ ઊભાપાડ્યો હંમેશાં કન્નડ વાળા અને ઓળ વાળા અને ખોટી રાખે છે? અન્યાર સુધી સમય કેસપુ નો' ટુ ૫૧૩૩... તમે સમય અને ટીપર મનમાં આગ્રહાર નહીં કરો!

malanda

એ દેશ આજે આઈટી તેમજ અન્ય અનેક ક્ષેત્રોએ દુનિયાભરમાં અગ્રેસર શા માટે છે? આખા વિશ્વના માર્કેટમાં કેવી રીતે છવાઈ ગયા છે.

માતૃભાષાનું સ્થાન માતાની સમકક્ષ ગણાયું છે. વ્યક્તિ પહેલો શબ્દ તો માતૃભાષાનો જ ઉચ્ચારે છે. આજે માતૃભાષા માત્ર મર્યાદિત બોલી પૂરતી જ બની ગઈ છે. અંગ્રેજીના અતિરેકમાં માતૃભાષાઓ ભૂલાઈ પછ રહી છે. અનેક તળપદ શબ્દો, તેનાં અર્થઘટનો પણ વિસરાઈ રહ્યાં છે. સંદર્ભો બદલાવાની સાથે ભાષાનો બદલાવ સમગ્ર માનસિકતાને પણ બદલી રહ્યો છે. દરેક બાબતને જોવાની, ચકાસવાની અને સમજવાની દ્રષ્ટિ પણ તેના ઘડી બદલાઈ રહી છે ત્યારે માતૃભાષાને સાવ વિસરીને અંગ્રેજીને જ માથે ચઢાવવી એ કેટલી યોગ્ય છે એ પણ એક ડિબેટની બાબત છે. માતૃભાષાનો પાયો પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં હોવો અનિવાર્ય છે. કદાચ એટલે જ સુપ્રીમ કોર્ટે માતૃભાષામાં જ પ્રાથમિક શિક્ષણ હોવાની બાબતનો ચુકાદો આપેલો છે.

અંગ્રેજીને વિકાસનું માપદંડ ભલે કહેવામાં આવે, પરંતુ અંગ્રેજી ઘડી જ વિકાસ છે એવું માનવું ભૂલભરેલું છે. જો એવું હોય તો દ. અમેરિકા અને યુરોપના દેશો આજે વિશ્વમાં મુખ્ય પ્રવાહથી અલગ ન હોત. દક્ષિણ અમેરિકાના અંગ્રેજીના વ્યાપ છતાં પણ સમૃદ્ધ નથી. એટલે ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ, વિરાસત અને પરંપરા વિસર્પા સિવાય વિકાસના પંથે આગળ વધવાની જરૂરિયાત છે. એટલે એક પ્રકારની સમતુલા કેળવવી એ જ શ્રદ્ધેય માર્ગ છે. આપણી અસલીયતને ત્યજ્યા વગર વૈશ્વિક પ્રવાહો સાથે તાલમેલ જાળવવામાં જ સાચી સમતુલા છે. એટલે માતૃભાષાને વિસરી શકાય એમ નથી કે નથી અંગ્રેજીને છોડી-તરછોડી શકાય એમ. બંનેય તરફે કોઈ પ્રકારની જડતાને વળગી રહેવામાં ઉન્નતી નથી. માધ્યમ ભલે માતૃભાષાનું હોય, પરંતુ જ્ઞાન તો અંગ્રેજીનું અનિવાર્ય છે જ છે. મમ્મી અને માસી બેમાંથી એકેયને અવગણી શકાય એમ નથી.

(સદ્ભાવ : "મુંબઈ સમાચાર". ૨૬ જૂન ૨૦૦૭)

(૨)

... ત્યાં સુધી ગુજરાતી મરવાની નથી !

વહાલા ભાઈ નીલેશ,

સુરેશ જનીએ આપેલી માહિતી પ્રમાણે પહેલી જ વાર તમને, સિંગાપોરથી શરૂ કરેલા તમારા બ્લોગ પર જોયા - વાંચ્યા. ... તમ સરીખા ગુજરાતી-ચાહકો છે ત્યાં સુધી ગુજરાતી કદી મરવાની નથી. ... 'ગુજરાતી મરી રહી છે' એવી ચીસ મને નકામી લાગે છે. વિદેશસ્થિત ગુજરાતીઓની વાત અલગ; પણ આ આપણા ગુજરાતના પાંચ કરોડ ગુજરાતીઓ, ભલેને ચપટી જેટલાં પરિવારો પોતાનાં બચ્ચાંને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણવા મોકલે; તેથી કરીને આખા ગુજરાતની બોલચાલની ભાષા અંગ્રેજી થઈ જશે અને સઘળો વ્યવહાર અંગ્રેજીમાં થઈ જશે એવી કલ્પના થઈ શકે ?

ગભરાવાની જરાય જરૂર નથી. ... શાકભાજી આપવા આવનાર અમારા મોહનભાઈ, મારા કડિયાભાઈ, અમારી રિક્સાના ડ્રાઈવરભાઈ વગેરે બાપ જિંદગીમાં એબીસીડી સુધ્યાં શીખ્યાં નથી. ... પણ હવે તે મારી પાસે શીખી ગયાં અને તેમના મોબાઈલમાં નંબર અને નામ દાખલ કરતાં શીખી ગયાં ... ! આ તો ટેકનિકલ સાધનોના વિકાસ અને વપરાશની સાથે બનવાનું.

કચ્છના અગરિયા, ઉત્તરમાં શામળાજીથી છોટાઉદેપુર ઘઈને ધરમપુર - આહવા (ડાંગ) સુધીની આદિવાસી પટ્ટી, ગુજરાતના લાંબા સાગરતટે વસેલા ખલાસીભાઈઓનાં બાળકો હજી પૂરું ગુજરાતી જ ભણતાં થયાં નથી ત્યાં તેઓ અંગ્રેજી ભણશે અને ગુજરાતી ભૂલી જશે એવી કલ્પના સાચી હોઈ શકે ?

મૂળ વાત: ગુજરાતી સરળતાથી લખાતી ઘાય, હ્રસ્વ-દીઘ 'ના નિરર્થક ભેદો મિટાવી, તેને ભૂલ ગણવાનું બંધ કરવા જેવું છે. ક્યાંક

અનુસ્વારનું એકાદ ટપકું મૂકવાનું રહી ગયું હોય તો નિર્દયપણે તેના માર્ક કાપી લઈ તે બાળકના દિલમાં ગુજરાતી માટે નફરત પેદા કરવાનું બંધ કરવાની તાતી જરૂર છે. ... જન્મથી જ ગુજરાતી સાંભળતો - બોલતો - લખતો વિદ્યાર્થી, ગણિત, વિજ્ઞાન, કમ્પ્યુટર વિષયોમાં સોમાંથી સો માર્ક્સ લાવે અને ગુજરાતીમાં માત્ર ચોસઠ !!! પરીક્ષા લેનાર સરકારી સંસ્થા એના સાચા આંકડા આપે તો આ રુદ્ધવદાવક ચિત્ર નજરે પડે ... !!

પણ પોતાનાં બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણાવનાર કે વિદેશમાં રહેનાર અને ભણાવનાર વિદ્વાનો પોતાના, માની લીધેલા આવા કર્મકાંડી અને મિથ્યા આગહોમાંથી ટસથી મસ નથી થતાં. ... તેઓ ગુજરાતીને ભારે હાણ પહોંચાડી રહ્યા છે. ...

પણ મને પાકો ભરોસો છે કે તમ જેવા જુવાન, આમ, ગુજરાતીને દિલથી ચાહશે તો ... ગુજરાતી અમર જ છે ... ધન્યવાદ.

- મધુકા-તા અને ઉત્તમ ગજજર

uttamgajjar@hotmail.com

(સિંગાપોર વસતા ગુજરાતી ભાષા માટેના મમત્વથી 'વાર્તાલાપ' નામનો પોતાનો બ્લોગ <http://vartalaap.wordpress.com> શરૂ કરનાર આઈટી ઈજનેર નીલેશ સાહીતા nbkhsq-vartalaap@yahoo.com ને લખેલ પત્ર)

એ તાનશ્રી -

<<http://statpak.gov.pk>> થી આંક લીધા છે

○ "ઓપિનિયન"ના જૂન અંકમાં પ્રગટ થયેલા દીપક બારડોલીકરના પત્રના અનુસંધાનમાં આ લખું છું.

૧. દીપક બારડોલીકર લખે છે : મહેતાજીએ ૪૪ ટકા પાકિસ્તાનીઓની માતૃભાષા પંજાબી હોવાનું નોંધીને જુલમ જ કર્યો લાગે છે. ... મહેતાજી, તમે એ ૪૪ ટકા લાવ્યા ક્યાંથી ? છે કોઈ ભરોસાપાત્ર હવાલો ?

બારડોલીકર સાહેબને જણાવવાનું કે 'સરહદની આ પાર અને પેલે પાર' લખાણમાંના ઘણાખરાં આંકડા અને માહિતી પોપ્યુલેશન સેન્સસ ઓર્ગેનિઝેશન ની વેબસાઈટ statpak.gov.pk પરથી લીધાં છે. આ સ્રોત ભરોસાપાત્ર છે કે નહીં તે મારા કરતાં દીપકભાઈ વધુ ખાતરીપૂર્વક કહી શકે. પાકિસ્તાનની વસ્તીગણતરી અંગેના સત્તાવાર આંકડા ટાંકવાથી જુલમ થયો ગણાય એની ખબર નહોતી. ભારતની વસ્તી ગણતરીના આંકડા ટાંકવાથી તો જુલમ થયો ગણાતો નથી.

POPULATION BY MOTHER TONGUE

Administrative Unit	(In percent)						
	Urdu	Punjabi	Sindhi	Pashto	Baluchi	Sariki	Others
Pakistan	7.57	44.15	14.1	15.42	3.87	10.53	4.66
Rural	1.48	42.51	16.46	18.06	3.99	12.97	4.53
Urban	20.22	47.56	9.20	9.91	2.69	5.46	4.93
N.W.F.P.	0.78	0.97	0.04	73.9	0.01	3.86	20.43
Rural	0.34	0.24	0.02	73.98	0.01	3.99	21.52
Urban	3.47	4.58	0.11	73.55	0.03	3.15	15.11
F.A.T.A.	0.18	0.21	0.01	99.1	0.04	-	0.45
Rural	0.18	0.18	0.01	99.15	0.04	-	0.43
Urban	0.18	1.85	*	97.00	*	-	0.96
Provinc.	4.51	75.23	0.15	1.16	0.66	17.36	0.95
Rural	1.99	73.63	0.15	0.87	0.90	21.44	1.02
Urban	10.05	78.75	0.09	1.81	0.14	8.38	0.78
South	21.05	6.99	59.73	4.19	2.11	1.00	4.93
Rural	1.62	2.68	92.02	0.61	1.59	0.32	1.25
Urban	41.48	11.52	28.79	7.96	2.74	1.71	8.80
Balochistan	0.97	2.52	5.58	29.64	54.76	2.42	4.11
Rural	0.21	0.43	5.27	32.16	57.55	1.87	2.51
Urban	3.42	9.16	6.87	21.61	45.84	4.16	9.24
Islamabad	10.11	71.66	0.36	9.82	0.06	1.11	6.98
Rural	2.35	83.74	0.08	7.62	0.02	0.3	5.91
Urban	14.18	65.36	0.81	10.51	0.08	1.51	7.53

* Refers to a very small percentage.

૨. મૂળ લખાણ "મુંબઈ સમાચાર"માં છપાયું ત્યારે છાપભૂલને પ્રતાપે 'ઢાટકી'નું 'ખાટકી' થઈ ગયું હતું. આ ભૂલ તરફ ધ્યાન ખેંચવા માટે દીપક બારડોલીકરનો શુક્રગુજાર છે.

૩. બલુચિસ્તાનમાં પ.પટ ટકા લોકોની માતૃભાષા સિંધી છે એમ પણ પાકિસ્તાનનું 'પોપ્યુલેશન સેન્સસ ઓર્ગેનિઝેશન' જ કહે છે.

૪. પાકિસ્તાની સત્તાવાર માહિતીમાં ગુજરાતીનો સમાવેશ 'અન્ય ભાષાઓમાં' કરવામાં આવે છે. એટલે ગુજરાતી-ભાષીઓની સંખ્યાનો અંદાજ મેળવવા માટે 'વિકિપીડિયા' [Wikipedia] અને 'એથ્નોલોગ' [ethnologue] પરની માહિતી પર આધાર રાખ્યો છે.

૫. statpak.gov.pk પર આપેલા તે કોઠાની નકલ આ સાથે ઉપર આપી છે.

- દીપક મહેતા

[55, Vaikunth, Lallubhai Park, Andheri (West),
MUMBAI - 400 058, India]

દાડબંધીને ગાંધી સાથે જોડવાની જરૂર જ નથી

○ કોઈ પણ માસિકના પ્રથમ પાને લેખ હોય તો તે માસિકની વિચારધારાનું પ્રતિબિંબ પાડનારો હોય છે. "ઓપિનિયન"માં અત્યાર સુધી જે લેખો મૂકાતા રહ્યા તે ખૂબ વિચારપેરક - ઊંચી કક્ષાના રહ્યા છે.

પરંતુ જૂન ૨૦૦૭ના અંકમાં પ્રથમ પાને 'ગઢના દરવાજા બંધ ને રાંગમાં ગાબડું' લેખ વાંચીને નિરાશા થઈ. લેખકે કોઈ નિશ્ચિત વિચારો રજૂ કર્યા નથી. લેખ ઘણો અસ્પષ્ટ છે. તેઓ લખે છે, 'દાડ પીવો કે દૂધ પીવું એ સ્વતંત્ર દેશના નાગરિકનો અધિકાર છે.' પરંતુ એ પીવાથી ઘરમાં આર્થિક ગરીબાઈ આવે, બીજાને - ઘરનાને મુશ્કેલીમાં મૂકે - રંજાડે તે અધિકાર હોય? સ્વતંત્રતાની વાત હોય તો ડ્રગ્સ, અફીણ વગેરે લેવાની પણ છૂટ આપવી? ઘરમાં એક વ્યક્તિ દાડ લેતી હશે તો બીજા પણ લેશે. બાળકો પણ લેશે. તેનું માપ કોણ નક્કી કરશે? તેનાથી કોઈ ફાયદો તો છે જ નહીં. ઘણાં બધાં ગેરફાયદા છે. ત્યારે તેની હિમાયત શા માટે?

વળી લેખક સરકારનો ઉધડો લેતા પૂછે છે કે હલકો દાડ પીને ખુવાર થનારા, તેમના સંતાનાદિ કુટુંબીઓ વિષે સરકારે કઈ કાળજી લીધી? મદ્યપાન રોગરૂપ ધારણ કરે તો તેની સારવાર માટે કઈ જાતની સગવડો છે? કુટુંબથી તજવેલા દાડડિયાને ફરજિયાત સારવાર આપવા માટે વિચાર કેમ થતો નથી? આ તો હદ થઈ ગઈ. દાડ પીવાની સ્વતંત્રતા જોઈએ છે, અને તેથી માંદા પડે - કુટુંબ બરબાદ થાય તો તેની સંભાળ સરકારે રાખવી?

હલકો દાડ દાડબંધી છે ત્યાં જ નથી પીવાતો. જ્યાં દાડબંધી નથી તેવા રાજ્યોમાં પણ પીવાય છે અને લોકો મરે છે. એટલે શું સરકારે ઊંચી જાતનો દાડ સસ્તા ભાવે આપવો? સરકારની પ્રાથમિક જવાબદારીઓ કઈ? પ્રજાને શિક્ષણ, આરોગ્ય, અનાજ, નિવાસની વ્યવસ્થા આપવી કે દાડડિયાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવી?

વળી લેખક સ્વીકારે છે કે, 'દાડડિયાની પત્ની દુનિયાનાં કોઈ દેશમાં સુખી થઈ શકતી નથી.' જો આ જણ છે તો તેની સ્વતંત્રતાની માંગ શા માટે?

લેખક લખે છે, 'ગુજરાત સરકારે જે ૩૩ સ્થળોએ ઔદ્યોગિક વસાહતો બાંધવાનું નક્કી કર્યું છે ત્યાં ભણેલા લોકો રહેશે એટલે બહેનોની સલામતીનો પ્રશ્ન ગંભીર નહીં બને.' ભણેલા લોકો પર આટલો વિશ્વાસ કેવી રીતે મૂકાયો છે? શું ભણેલાઓએ બહેનોને હેરાન નથી કરી? અને તે વસાહતમાં ફક્ત ભણેલા જ નહીં, મજૂરવર્ગ મોટી સંખ્યામાં હશે તેઓ સહેલાઈથી દાડડિયા થશે. તેના કુટુંબ બરબાદ થશે, તેનું શું?

જો 'આફિકામાં જે દાડ અને સીગરેટ ન પીએ તેની પાસે થોડા ઘણાં પૈસા થાય જ.' જો આનો સ્વીકાર હોય તો દાડ પીવાની સ્વતંત્રતા માટેની દલીલ શા માટે?

ગુજરાતમાં દાડબંધી છે છતાં ખૂબ દાડ પીવાય છે, વેચાય છે તે વાત સાચી છે. તે સાથે એ પણ સાચું છે કે ખુલ્લે આમ વેચાતો નથી, કાનૂનની રીતે ગુનો છે તેથી ઘણાં લોકો દાડની લતથી દૂર પણ રહ્યા છે. સમાજમાં આબરૂ જવાના ભયે લેતા નથી. ઘણાં યુવાનો - ગરીબો - કામદારો તેના ભોગ બનતાં અટકે છે.

ખરેખર તો સરકારે વધુ કડક હાથે કામ કરવું જોઈએ અને ગેરકાયદેસર વેચાતો કે પીવાતો દાડ અટકાવવો જોઈએ.

આજે તો સીગરેટની જાહેરાતો, ફિલ્મમાં સીગરેટ પીતાં દેખાડવા પર પ્રતિબંધ મૂકવાનું સરકાર વિચારી રહી છે. યાદરોઈડનો રોગ ન થાય તે માટે બધાંને ફરજિયાત આયોડિનયુક્ત મીઠું અપાય છે ત્યારે સ્વાસ્થ્યને માટે બધી રીતે હાનિકારક દાડ વિષય પર આવો અસ્પષ્ટ લેખ, વધુ તો દાડની તરફેણ કરતો લેખ શા માટે મૂકાયો. તે સમજવું મુશ્કેલ છે.

દાડબંધીને ગાંધી સાથે જોડવાની જરૂર નથી. ગાંધીએ કહ્યું છે માટે નહીં, પરંતુ સ્વાસ્થ્ય માટે તથા સામાજિક - આર્થિક સલામતી માટે જરૂરી છે માટે દાડબંધીની હિમાયત થાય છે.

તાજ સમાચાર : લાલપુર પાસેના ગામમાં એક પિતાએ દાડ પીને પોતાની પુત્રી પાસે છરી દેખાડીને અઘટિત માંગણી કરી. પુત્રીએ એ જ છરીથી પિતાની હત્યા કરી.

- (ડૉ.) પ્રફુલ્લ બા. દવે

[Nagar Chakla, JAMNAGAR - 361 001, Gujarat, India]

ભાષા અને ધર્મનિરપેક્ષતા

○ ઊંઝા જોડણીની વૈજ્ઞાનિકતા સિદ્ધ થવી બાકી છે. ખરી વાત એ છે કે વેપારીઓ, ખેડૂતો અને કારીગરોને ભાષાશુદ્ધિ સાથે કોઈ સંબંધ હોતો નથી. પાલી અને અર્ધમાગધી એ ભાષાઓ જ નથી છતાં ધાર્મિક હઠવાદથી ભાષાઓ ગણાય છે. ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ કોણ ઘડે અને કેવી રીતે, એ પાયાનો પ્રશ્ન છે. રઘુવીર ચૌધરી, ગુણવંત શાહ અને સૌરભ શાહને કક્કો શીખવનારા અમે છીએ. એ જૂથમાં ધીરુબહેન પટેલનો સમાવેશ પણ થઈ શકશે. રામજીભાઈ પટેલ લખે છે: 'ગુજરાતી ભાષાની ટોપી પહેરે તો જ અંગ્રેજી કે સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ ગુજરાતીમાં સ્થાન પામે.' એ કોશિયાને શોભે એવું ગુમાન છે. સંસ્કૃત ભાષાનો યૂરોપીયન ભાષા સાથેનો સંબંધ એ ભાષેતિહાસમાં અતિ મહત્વનું પ્રકરણ છે. જોડણીનો પ્રશ્ન રાષ્ટ્રીય જ હોઈ શકે. ઓક્સફર્ડ વિદ્યાપીઠ પ્રેસમાં સિદ્ધવાચક = પૂફરીડરનું કામ કરીને નિવૃત્ત થયેલ એક જણને હું ઓળખું છું. અંગ્રેજીમાં પૂફરીડરનું માનભર્યું સ્થાન છે. આપણે ત્યાં બીજાની ભૂલોમાં પોતાની ભૂલો ઉમેરનારને પૂફરીડર કહે છે. ગાંધીનગરમાં

હા..., કોણે ના પાડી? આપણે કોન્ટ્રોલ કરવાની જ વાત થયેલી..., બટ નોટ રીચલ રીચલ ઈન્સ્ટોલેશન, યુ નો?

ગુજરાતી અને અંગ્રેજીની જે દીનદશા મેં જોઈ એ ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક પીછેહઠનો એક ભાગ છે. લક્ષ્મીદાસ ખટાઉને માલુમ થાય કે, અમે હવે જનોઈ કંગાવીને તલવાર ધારણ કરી છે. અમારા પૂર્વજોએ ભાષા, સાહિત્ય અને વ્યાકરણની માવજત કરી હતી. અમારા એ વારસાને કોશિયા પ્રોફેસરો મશ્કરીનું સાધન માને છે. તાકાતનો સામનો તાકાતથી કરવામાં આવશે.

ધર્મનિરપેક્ષતા (સેક્યુલરિઝમ) કેવળ હિન્દુઓ માટે જ નથી. ધર્મને નામે નાટક ચાલે અને સરકાર જોતી રહે એ કેમ ચાલે? જો ધાર્મિક સુધારા ન થાય તો ઠાકરે, અડવાણી અને તોગડિયાને નેતાઓ બનવાની તક મળે. ધર્મને નામે લોકોને ઉશ્કેરવાનું મુશ્કેલ નથી. તેથી તો ચૂંટણી પણ જીતી શકાય છે. દુનિયાના પંચ દેશોમાં ઈસ્લામનું અધિકૃત સ્થાન છે; ૨૦ દેશોમાં બૌદ્ધ ધર્મ અને ૧૧૦ દેશોમાં ઈસાઈ ધર્મનું ચલણ છે. હિન્દુઓ પોતાના જ દેશમાં નિરાશ્રિત શા માટે રહે? જો સરકાર ધર્મનિરપેક્ષ રહે તો છ ચોપડી ભણેલા લોકોના હાથમાં ધર્મધૂરા આવે. બુદ્ધિવાદને નામે સામ્યવાદનો પ્રચાર પણ થઈ શકે. ધર્મ અને ધર્મનેતાઓની નખરાંબાજીથી કંટાળીને પશ્ચિમના બુદ્ધિવાદીઓ માનવધર્મમાં [Humanism] માનતા થયા છે. તેમણે ધર્મ અને ઈશ્વરને નામે થતા ભવાજ જોઈ લીધા છે. એટલે સુદાનથી માંડીને ઝિમ્બાબ્વેમાં થતા અત્યાચારોથી તેમનું અંતઃકરણ દવે છે. કષ્ટિત મનુષ્યોને મદદ કરવા માટે તેઓ તત્પર થયાં છે. એ જ સાચો માર્ગ છે. બધા ધર્મોએ માનવતાને કેન્દ્રમાં રાખવાની જરૂર છે.

૧૯૪૭થી આજ સુધી ધર્મનિરપેક્ષતાનું ડિંડક ચાલે છે. તેનું શું પરિણામ આવ્યું? 'હું ભગવાનમાં માનતો નથી. મને ઈસાઈઓ અને મુસલમાનો સાથે વધારે કાલે છે.' એ નેહરુના શબ્દો છે. 'હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય કરનારો હું છેલ્લો અંગ્રેજ છું' - એ અમેરિકન રાજ્યદૂત જૈન ગાલ્બ્રેથને કહેલા નેહરુના શબ્દો છે. તો પછી અંગ્રેજોને શા માટે હાંકી કાઢ્યા? જવાહરલાલ કંકુચંદનનાં ટપકાં કરે, અગિયારસનું ફરાળ કરે, જનોઈ બદલે અને ગંગાસ્નાન કરે એવી આશા અમે નહોતી રાખી! 'હું બ્રાહ્મણ છું' એવું ગૌરવ તેમને ભાગ્યે જ હોઈ શકે. બ્રિટનમાં માત્ર પાંચ ટકા ઈસાઈઓ નિયમિત રીતે પ્રાર્થનામંદિરમાં (ચર્ચ) જાય છે. છતાં વ્યાખ્યાત્મક રીતે બ્રિટન એક ઈસાઈ દેશ ગણાય છે. હિન્દુઓના રાષ્ટ્રીય સંગઠન અને એકતા તથા આંતરરાષ્ટ્રીય ગૌરવની કૂંપળને છૂંદી નાખનાર માણસનું નામ નેહરુ છે. બકરીનું ખાણ અને હાથીનો હારો સમાન ન જ હોઈ શકે. બહુમતીના ઐતિહાસિક હકો કાયમ માટે દબાવી શકાશે નહીં. બહુમતીની દાદાગીરી અને લઘુમતીઓની પંપાળણ બન્ને ભયાવહ છે. મૈથિલીશરણ ગુપ્ત લખે છે: 'સખી વે મુજ સે મિલ કર જાતે ...' ગૌતમ બુદ્ધ મધરાતે ચાલી નીકળ્યા હતા. તેની પત્ની યશોધરા કહે છે કે મને એક વાર મળીને ગયા હોત તો ... નેહરુએ એના જીવનમાં એક વાર કહ્યું હોત કે હું હિન્દુ છું તો અમારી આંતરડી ઠરી હોત!

નાગા બાવાના ગામમાં ધોબી શું કરે ?

સંસ્કૃતમાં કહેવાય છે કે, નગ્ન ક્ષપણ કે દેશે રજકો કિં કરિષ્યતિ? ૭.૭.૨૦૦૭ના પુસ્તક મેળામાં પૈસાની લેવડ-દેવડ ન થઈ શકી! કાગડો કાગડાની માટી ન ખાય! એમ લેખકો એક બીજાનાં પુસ્તકો ન જ ખરીદે. અહીંના બે તંત્રીઓના સહકાર વિના ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના કાર્યને વેગ આપી શકાશે નહીં. વરસો પહેલાં બી.બી.સી. ઉપર કહેવાયું હતું કે, લઘુમતીભાષામાં લેખન કરવું એ એક જાતનો ત્યાગ છે. વેલ્શ ભાષા બોલનારા ચાર લાખથી વધારે નથી. તે ભાષાના રક્ષણ માટે મોટી રકમ ખર્ચવામાં આવે છે. લઘુમતી ભાષાઓના વાજબી હિતોનું રક્ષણ કરવા માટે બ્રિટિશ સરકારમાં અને યુરોપીયન કમ્યુનિટીમાં રજૂઆત કરવા માટે આપણી પાસે કુશળ વકીલો છે. યહૂદીઓની જેમ સ્વાશ્રયી પ્રવૃત્તિઓથી પોતાના સમાજના સંસ્કારનો વારસો જાળવી રાખવાનું ગુજરાતી સમાજે શીખવું જ રહ્યું. ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં ખરચાતી શક્તિનો અમુક ભાગ ભાષા, સાહિત્ય, સંગીત અને કલાવિકાસને માર્ગે વાળવો જોઈએ. જે કાંઈ વેપારી ધોરણે ન ટકી શકે તે જીવવાને લાયક નથી એમ માની લેવાની જરૂર નથી. ક્ષણો કરનારા અને આપનારા ઝીણવટથી વિચાર કરશે એવી આશા છે.

ગુજરાતી વસાહતી સાહિત્ય કેન્દ્ર

Gujarati Diasporic Literature Centre

દરિયાપારના ગુજરાતી લેખકોનાં પુસ્તકો અને હસ્તપ્રતોનો સંગ્રહ તળ ગુજરાતમાં હોવો જોઈએ એવો વિચાર થોડા સમયથી હવામાં છે. તે અંગે જરૂરી વ્યવસ્થા કરી આપવા માટે પચાસ લાખ રૂપિયાની માગણી થઈ છે! પરદેશમાં પૈસાનાં ઝાડ હોય છે એવી કેટલાક લોકોની માંદલી સમજણ હોય છે!

ઉપરોક્ત સંગ્રહ માટે થોડી જગા મળે એવી શક્યતા ઊભી થઈ છે. એટલે પચાસ જેટલા લેખકો પોતાની બધી કૃતિઓ વિના મૂલ્યે આપે અને તેની જાળવણી માટે ઊંચક રકમ આપે તો જ આ કાર્ય શક્ય બને. સમર્થ ગુજરાતી લેખકોનાં ઉત્તમ પુસ્તકો જળવાયાં નથી. 'ઈતિહાસનું અનુસંધાન જાળવી ન શકતી પ્રજાનું ભવિષ્ય ઊજળું ન હોઈ શકે.' એમ બ્રિટનના એક વડા પ્રધાન હેરોલ્ડ વિલ્સને કહ્યું હતું. અમુક લેખકોના ઉત્તરાધિકારીઓ સાહિત્યનો વારસો જાળવી રાખવા માટે પંકાયેલા નથી. જો ભવિષ્યે કોઈ પ્રખ્યાત સંસ્થા આવો સંગ્રહ જાળવી રાખવાની બાંહેધરી આપશે તો બધું તેને સોંપી શકાશે. ચૂંટાયેલા ટ્રસ્ટીઓ જ સઘળો વહીવટ કરશે. સૂચિત કેન્દ્ર સપ્તાહાંતે (શનિ - રવિ = વીકેન્ડ) જ ખુલ્લું રહી શકે અને ભાગ સમયના કર્મચારી (પાર્ટ ટાઈમ) જ તે ચલાવે એવું સૂચન છે.

આ વિચારને ભાષાવિશારદ જગદીશભાઈ દવેનો હાર્દિક આવકાર છે. સમાનધર્મા નરનારીઓ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવશે એવી આશા છે. અમેરિકામાં બ્રિટન કરતાં વધારે આવક હોવા છતાં, ત્યાંના સાહિત્યપ્રેમીઓની ઉદારતાનો પરિચય અત્યાર સુધી થયો નથી! 'કાળ અનંત છે, અને પૃથ્વી વિશાળ છે. એટલે મારા સર્જનનું મૂલ્ય કરનારો મળી આવશે.' એ સંસ્કૃતકવિના વચનમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા લેખકો સહકાર આપશે એવી અપેક્ષા છે.

બ્રિટનના ગુજરાતી લેખકોનાં પુસ્તકોની સરકારી ધોરણે ખરીદી કરવા માટે રજૂઆત કરતું આવેદનપત્ર અંગ્રેજીમાં ઘડી કાઢવા માટે રચનાત્મક સૂચનો માગવામાં આવે છે. રસ ધરાવતી સર્જક વ્યક્તિઓ મારો સંપર્ક સંપર્ક સાધે.

- ૨.કા. ભટ્ટ

[87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NW7 3RU, U.K.]

મન મહેકી ઉઠ્યું !

○ "ઓપિનિયન"નો જૂન અંક મળ્યો. લેખોની વિવિધતા ગમી. 'તુંને સાંભરે રે ! ...' વાંચી મન મહેકી ઉઠ્યું. સુગમ અને શાસ્ત્રીય સંગીતના જાણકાર ચંદુભાઈ મટાણી ખૂબ ઉચ્ચ કક્ષાના ગાયક છે. 'ગઢના દરવાજા બંધ' - દાડબંધી વિષે ૨.કા. ભટ્ટનો લેખ આપ્યો. ગમ્યો. તેમના ગંધ 'ચતુર્વેદ' માટે તેમને અભિનંદન.

જૈન ધર્મના પ્રાણસમા અહિંસા, અનેકાન્તવાદ પાયાનાં તત્ત્વો છે. હમણાં જૈન સાહિત્યના વિવિધ દસ્તાવેજોનું સૂચિગંધનું જાહેર લોકાર્પણ જ્યુક ઓફ એડિનબરા દ્વારા થયું, તે જાણી ખૂબ આનંદ થયો. આ વિષેની માહિતીવાળો લેખ વાંચ્યો. રતિલાલ ચંદરિયા એ કાર્યમાં સુંદર કામ કરી રહ્યા છે. ધન્યવાદ.

- પ્રવીણ કે. મહેતા

[Apt. No. 318, 10000 - 45th Avenue, North, PLYMOUTH MN 55442, U.S.A.]

વિચારપ્રેરક સામગ્રી

○ વિવિધ રસપૂર્ણ અને વિચારપ્રેરક સામગ્રીઓનો સ્વાદિષ્ટ યાળ નિયમિત પીરસવા બદલ ખૂબ ખૂબ અભિનંદન. આભાર.

- સુષમા સંઘવી

e.mail : sushma@sherwoodtherapy.co.uk

લંડનની બસના ઉપલા માળેથી મુસાફરી કરવી એટલે જીવવું

○ ભદ્રા વડગામા

જ્યારે પણ મારે લંડનની બસમાં ઉપલે માળે બેસવાનું થાય ત્યારે આ પ્રસંગ યાદ આવે.

મારે ત્યાં કેન્યાથી એક બહેન મહેમાન થઈને આવેલાં. નાની વયે સમૃદ્ધ સંયુક્ત કુટુંબની વહુ બનીને આવેલી એ બહેન કાર ચલાવતાં જાણે; પણ બીજી રીતે બહારની દુનિયાના તેમના અનુભવો સંકુચિત(મર્યાદિત) કહેવાય. હું તેમને બસમાં ફરવા લઈ ગઈ. મને થયું કે બસના ઉપલે માળે બેસીશું તો તેમને બહારનાં દશ્યો જોવાની મઝા આવશે. મુસાફરી પૂરી થઈ અને અમે બસમાંથી નીચે ઉતર્યાં. ત્યારે તેમણે સહજતાથી મને કહ્યું.

‘અરે! બસનો ડ્રાઈવર તો અહીં નીચે છે! આપણે ઉપર બેઠાં હતાં તે તો મને યાદ જ નહીં રહ્યું! છેક આગળની સીટ ઉપર એક માણસ છાપું વાંચતો બેઠો હતો અને મને થતું હતું કે આ ડ્રાઈવર છાપું વાંચતાં વાંચતાં બસ કેમનો ચલાવતો હશે?’

મારી વિચારમાળાને આથી એક ધક્કો લાગ્યો. ... મને થયું, મુસાફરી કર્યા વિનાનો માણસ કેવો કૂપમંડુક બની બેસે છે! કેટલા દિવસ અને કેટલા કલાકની જિંદગી પ્રભુએ આપણને આપી છે તેની પણ જ્યારે આપણને ખબર નથી હોતી, ત્યારે તેમાં વધારો કરવાની વાત આપણા હાથની નથી જ એ નિશ્ચિત છે. તે છતાં ય મુસાફરી કરીને એ જિંદગીને લંબાવવી એ સૌ કરી શકે તેમ છે. મુસાફરી કરીએ ત્યારે સમય આપણને તેનું ખરું સ્વરૂપ બતાવે છે. એ અનંત તત્ત્વની જેમ અદશ્ય થઈ જાય છે. લંબાય છે અને સંકોચાય છે. આપણે એક દિવસ જેવા જ બીજા હજાર દિવસ જીવીશું એ કરતાં જે હજાર દિવસ જીવીએ તે દરેક દિવસ એકમેકથી અલગ

હશે તો જીવન ભર્યું ભર્યું લાગશે. અગત્યની વાત તો એ છે કે મૃત્યુ પછી પુનર્જન્મ કેવો હશે તેની ચિન્તા કર્યા વિના મૃત્યુ પહેલાંના જીવનનું ચિંતન કરીશું તો જિંદગીનું અનંત સ્વરૂપ પારખી શકીશું.

મુસાફરીથી આપણાં જીવનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. તેનાથી જીવન લંબાયું હોય તેવું લાગે છે. જ્યારે લાંબા ગાળા સુધી એક જ સ્થળે એક જ પ્રકારનું જીવન જીવીએ છીએ ત્યારે આપણે ઘણું જોઈએ છીએ પણ તેનું દર્શન નથી કરતાં, ઘણું સાંભળીએ છીએ પણ તેનું શ્રવણ નથી કરતાં. એક ધારા દિવસોવાળું જીવન ઝડપથી પસાર થઈ જાય છે. મુસાફરી કરતાં હોઈએ ત્યારે આપણી ઈન્દ્રિયો સજાગ હોય છે. જે જોઈએ તેનું દર્શન કરીએ છીએ, જે સાંભળીએ તે માણીએ છીએ, જે સુગંધો ભૂલાઈ ગઈ છે તે સજાગ થાય છે, જે સાંભળીએ છીએ તેનું શ્રવણ કરીએ છીએ. મુસાફરી દરમિયાન આપણે જીવંત છીએ એવી તીવ્ર લાગણી અનુભવીએ છીએ. આપણને લાગે છે કે સમય હયાત નથી. કેમ કે આપણે જીવનને તીવ્રતાથી માણી રહ્યાં હોઈએ છીએ.

બસમાં ઉપલે માળે બેસી મુસાફરી કરી જે જોઈએ-માણીએ છીએ તે પરદેશની મુસાફરી દરમિયાન અનુભવેલું હોય તેવું જ કંઈક અવનવું હોય છે. પછી ભલે તે સૃષ્ટિ-દર્શન, લોક-દર્શન, શહેર-દર્શન કે પછી આંતર-દર્શન હોય.

[72A Long Lane, ICKENHAM, Middlesex UB10 8SY, U.K.]

સગાં દીઠાં મેં શાહ આલમનાં

○ બેહેરામજી મેહેરવાનજી મલબારી

રાજા રાણા! અક્કડ શેનાં? વિસાત શીતમ રાજયતણી?
કઈ સત્તા પર ફૂદકા મારો? લાખ કોટિના ભલે ધણી
લાખ તો મૂઠી રાખ બરાબર, કોડ છોડશે સરવાળે;
સત્તા સૂકા ઘાસ બરાબર, બળી આસપાસે બાળે;
ચકવર્તી મહારાજ ચાલિયા, કાળચકની ફેરીએ;
સગાં દીઠાં મેં શાહ આલમનાં, ભીખ માગતાં શેરીએ.
કોટિગણા તુંથી મોટા તે ખોટા પડી ગયા વીસરાઈ;
શી તારી સત્તા, હે રાજા! સિંહ સમીપ ચકલી તું ભાઈ
રજકણ તું હિમાલય પાસે, વાયુ વાય જરી જોર થકી,
ઈશ્વર ભણે ઊડી જશે ક્યાં? શોધ્યો મળવાનો ન નકી
શક્તિ વ્હેમ, સત્તા પડ્યાયો: હા છાયા રૂપેરીએ,
સગાં દીઠાં મેં શાહઆલમનાં, ભીખ માગતાં શેરીએ.
કુલીન કુળમાં કજાત પુત્રો પ્રગટ દીસે આ દુનિયામાં;
બળિયા વંશ જ જુઓ બાયલા, રોગી નિરોગી જગ્યામાં,
સૃષ્ટિ નિયમ ફરતું ચક્કર એ, નીચેથી ઉપર ચઢતું,
ચઢે તે થકી બમણે વેગે પૃથ્વી પર પટકાઈ પડતું.
શી કહું કાળ! અજબ બલિહારી! વિદુરમુખી તું જ લ્હેરીએ!
સગાં દીઠાં મેં શાહઆલમનાં, ભીખ માગતાં શેરીએ.

(‘ઈતિહાસની આરસી’ નામના લાંબા કાવ્યના સંકલિત અંશો)

(સદ્ભાવ: “મુંબઈ સમાચાર”, વર્ડનેટ, ૧૭.૫.૨૦૦૭)

ભીની સવારે

○ ‘બાબુલ’

ભીની સવારે મેંડી માથે પંખીએ ગીત ગાયું
અધખૂલી આંખમાં એનું સપનું મધૂર આયું.

ઝરમર ઝરમર વાદળીએ ભીંજવ્યું લીલું ઘાસ
પ્રેમ ભરીને નાર્યું પછી ગુલાબી આકાશ

એને વળગવા સાગરનું ય મન બહુ લોભાયું
ભીની સવારે મેંડી માથે પંખીએ ગીત ગાયું

લાગે આજે સ્નેહનો કોઈ અવસર હશે ખાસ
મેંઘધનુષે પાડી આપ્યા લ્યો સતરંગી ચાસ

પ્રિયાની હેત નજરથી દિલડું બહુ હરખાયું
ભીની સવારે મેંડી માથે પંખીએ ગીત ગાયું

મંદ લહેરો લાવી ઉંબરે સરોવર ભરી સુવાસ
વંડી ઠેકી આવિયો ઘરમાં વહાલુડો ઉજસ

છેક ઝરખે આવી જાણે સ્મિત પછી શરમાયું
ભીની સવારે મેંડી માથે પંખીએ ગીત ગાયું.

(લોંગ પોર્ટ-ટ, ઓન્ટેરિયો, કેનેડા, ૭ જુલાઈ ૨૦૦૭)